СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 24

ИЗ СТАРИЈИХ ПРИПОВЕДАКА

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
ARTES SCIENTIA VERITAS
1817

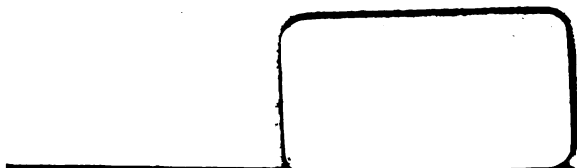

24 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 24

НИЗ

СТАРИЈИХ ПРИПОВЕДАКА

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖ. ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1895

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР

I

Зачетник српске уметничке приповетке био је заслужни Милован Видаковић који је својим обилатим радом не само засновао приповетку већ јој дао и правац за дуго време. Књижевна српска историја изрекла је свој суд о његову књижевном пословању, и испитујући узроке и последице задржала га на својим странама као зачетника једне литерарне врсте поред свега тога, што суд њен о његову раду није такав, да би могао живом писцу годити. Али је она нашла у томе раду и светлију страну.

„Романи су Видаковићеви писани сви по угледу на средњевековне чудновате ритерске романе француске и немачке, „који се сматрају за најнижи ступањ те књижевности“; а за неке његове романе мисли се, да су само прерађени, или и преведени, туђи романи. Али је опет Видаковић, оснивач наше романтичке поезије, био омиљен народни песник, и дела су му се радо читала дуго после смрти и још ће се читати. Чудеса, необични и невероватни догађаји и врло фантастичне слике његових романа — то је јако мамило на читање народ наш, који у то доба — у почетку наше нове књижевности — не имађаше, осим Доситија, ниједног свог писца, а укус му не бијаше толико развијен, да би могао махнисати поезији на томе ступњу. С друге стране даваше тим романима стално место у срцу народном патриотски народни дах њихов. У њима се махом догађаше све на српском земљишту.

Мила историска имена народна оживеше у пријатној припове́ци. Душан, цар Урош, кнез Лазар, Милош, Марко, косовски јунаци, хајдуци, српска села и брегови — све то излазаше као живо и као победник. А уза све ово благ тон моралисања и живо идилско сликање природе.“ (Св. Вуловић, Срп. Читанка III.)

Такав је био оснивач.

И ако се понека особина овога знатног српског књижевника задржала у многим приповеткама до најновије периоде у развићу наше новелистике, ипак се као с́а свим његово доба може узети време од његова рада па до појаве Богобоја Атанацковића. Видаковић ће се „још читати“, али се у томе одсеку књижевном само он и читао, и све се морало пред њим губити, јер је то доба најсиромашније приповетком. Радника нема много, радова нема бољих. И ако су на ту стазу наилазила и крупнија књижевна имена добре спреме, Јов. С. Поповић и Јов. Суботић, опет ни њима не бејаше тешко у другим врстама песничким створити дела која су лако преживела приповедачки рад њихов.

За Богобоја је речено да је он био српској уметничкој приповеци готово оно што Бранко песми. Нека је и мањи, опет је догађај. Са њим настаје друго доба приповетке и романа. И то друго доба траје до пре петнаест година. Оно је временом дуго, радом обилато, разноврсно, и лоше и ваљано, али је ипак главним смером својим једна целина. Јер се у избору градива иде у област савременога живота, тај се живот слика с пуно љубави и ако с недовољно познавања, а у историској се приповеци проба с више пажње заћи у старо доба народног живота. Друштвене је приповетке мање, идилске је више, онако као што су и Богобојеве врлине ређе а мане чешће у том подужем раздобљу.

Најновије је доба у овим нашим данима — с појавом Лазе К. Лазаревића. Али о њему на овом месту не може бити речи.

У Богобојевој је периоди велики број радника и приличан број књижевних гласила. Томе времену

припадају и крупна књижевна имена: Јаша Игњатовић, Ђура Јакшић и — Ст. М. Љубиша. О Игњатовићу се различито судило и суди, и по томе би се могло казати да о њему није јоште речена последња реч. Али и кад поштоваоци његова талента и обилатог рада буду успели да на прилике његових романа баце повољнију светлост, ипак ће остати истина да избор у грађе Игњатовића није био особито пажљив. А то је повукло за собом другу већу мâну — местимичну хладноћу без интересовања. Јакшић је написао повећи низ приповедака. Оне му нису обесмртиле име, али нису ни недостојне онога што му је за сва времена славе стекло: његове поезије. У једно се доба мислило да ће Љубиша створити школу и почети ново доба српске уметничке приповетке. Али Љубиша то не учини, а по свој прилици не би учинио и да је даље живео и радио. Новином пак, у избору грађе и начину саопштовања, Љубиша је остао у тој подужој периоди и повећем збору књижевних посленика опажен, виђен и цењен онако као што би на збору учених људи привукао свачију пажњу уман збор човека који би, у народном оделу, говорио лепим говором свога краја али о мислима на збору изнесеним. Душа је и преко тога чекала Лазу К. Лазаревића.

То су тек најкрупнија имена из те друге периоде. А имена је много. Па и од тих многих радника неки су несумњиво добили право лепог помена у историји српске књижевности; неки нису; а неки би према ономе што учинише такође стекли себи коју врсту из пера литерарног историка да дуже живеше.

Али је њихов рад заслужио да живи бар у успомени код читалаца.

II

За напредак наше књижевности, одржавање веза међу књижевним радницима, потицање на рад у коме су само и могли на видик изићи талентованији књижевници, за одржавање и умножавање читалачке пу-

блике, као и за помагање књижевног образовања ранијих посленика — неоцењене су заслуге стекли ранији књижевни листови и различита повремена издања. Кад се у њима данас не би могло наћи ничега што би ма колико могло задовољити захтеве савремене критике; кад би они данас имали вредност само за књижевног историка — опет би тако једнострана вредност њихова била велика, а пошта коју им дугујемо знаменита. Али ти листови нису данас само споменици прошлости за књижевног испитивача; они могу бити од интереса и за онога који хоће да у њима потражи и забаве и поуке. А то је знак колико су и како су добро они у своје доба одговарали својој дужности. Разуме се да све што се у њима налази није ни за оно доба могло бити подједнако важно и ваљано; за нас данас још мање. Редови књижевника који су у та времена и у таким издањима отпочињали своју књижевну каријеру, па се у дугом току година и уздигли до већег гласа, имају често и данас своје цене. Али ће пажљиви читалац запазити кадшто и рад који се с успехом отима о првенство међу својим вршњацима, а под којим се не налази име и иначе добро познато. То су радови талената које је, понајпре смрт, отргла од књиге и књижевног пословања. За њих зна само онај који чешће загледа у старије књижевне листове. А колико њих имају данас могућности да то чине? Има књижевних радника који су с више или мање среће кушали и на приповеци, али их већина данас зна само као посленике на другим струкама књижевним.

За илустровање свега тога поменућемо неколико имена с којима се у различитим старијим издањима и књижевним листовима читаоци сусрећу.

Тако се, поред осталих, јавља име Стеве Димитријевића, вредног сурадника „Седмице“, чији су приповедачки послови изишли у посебној збирци тек после смрти његове 1893 у Новом Саду.

Ту је писац „Видосаве Бранковићеве“ од кога су поред тог знатнијег рада његова и још неколике сличице.

Коста Руварац својим оригиналним и преведеним приповеткама покушавао је и у тој врсти књижевног делања.

Године 1860 јављају се Милан Костић и Ђ. Вукићевић. Костић је и под својим именом и под псеудонимом „Милко“ (т. ј. Мил. Ко.) писао приповетке у новосадској „Даници“ 1860, 1861, 1865, 1867, па је нешто мало и певао, а својим радом о „Школама у Црној Гори“ постао је познат и другим књижевницима и читаоцима. Вукићевић је пак свој приповедачки рад оставио на првим покушајима у „Даници“ и „Јавору“ 1860—1862.

Познати песник српски Јов. Илић за дуго се спомињао и по својим сликама „Београдско огледало“ у „Даници“ 1861, када је и Лаза Костић (па и годину, две доцније) писао приповетке.

Тада — 1862 — падају и радови Владимира Николића, Дамјана Павловића, М. Кујунџића и Чед. Мијатовића. Николић је у часопису „Naše gore list“ писао и тада и мало доцније приповетке из сеоског живота или чудне сцене из градских доживљаја; Павловић је нарочито те године обилатије приповедао и у „Даницу“ и у „Јавору“; а Мијатовић је почео у „Лицејци“ (алманаху ондашњих лицејаца) па наставио доцније у „Даници“ 1864, „Вили“ 1866 и у најновије доба у засебним делима.

Одушевљена Српкиња Драга Дејановићева, поред свог певања и уметничког рада, јавља се 1863 и приповетком у „Даници“, где на скоро за њом долази и Милан Андрић приличним бројем својих приповедака у различитим годинама тога листа, када и заслужни прота Никола Беговић проба у „Danici“ (1864).

За њима иде са својим почетком (у „Даници“ 1865) и потоњи журналиста Милан Ђорђевић, па онда Ј. М. Грчић у „Матици“, Јов. Ристић у „Даници“ 1866, 1867, 1868, 1869, Радмио Лазаревић у „Вили“ 1866; а њима следују: П. Деспотовић (многим приповеткама у „Даници“ 1867—1870); А. Нинчић (у „Даници“ 1867—68); Мита Петро-

вић (тако исто), доцније обилати радник на школској и природњачкој књижевности; Бранко Николајевић (у „Вили“ 1867 и „Омладинском календару“ 1869); Ђорђе Звекић, од кога је обилатији, касније и познатији, Ника Грујић (Огњан).

Године 1868 јавља се у „Вили“ Миле, а у „Даници“ М. Нешковић, И. Ћирић, Ђена Павловић, који је и после још писао.

Затим долази рад Љубена Каравелова, а још доцније новелистички покушаји Косте Трифковића итд.

Из времена пре свих, овде поменутих, радника најбоље се у овој врсти одликује П. П. Шапчанин, докле је иначе знаменити песник Ник. Боројевић у лепој прози био слабији.

Различити листови и друга повремена издања онога времена — као што су: „Danica ilirska“, „Подунавка“, „Скоротеча“, „Драгољуб“ (алманах), „Зимзелен“, „Родољубац“. „Dubrovnik“, „Dragoljub“, „Neven“, „Новине читалишта београдског“, „Ружа“, „Седмица“, „Јавор“, „Омладински календар“, „Омладинска Заједница“, „Млада Србадија“. „Даница„ „Лицејка“, „Вила“, „Матица“, „Naše gore list“ итд. — бејаху кад више кад мање богати и приповеткама поменутих и других писаца.

Ови помени писаца овде нису чињени да се да̂ исцрпан преглед билиографиски, већ само да се на примеру покаже повећи низ имена, с којима се као с приповедачима читалац сусреће кад зађе у то, за нас сада већ старије, доба, и да се даље укаже на тај велики број који је са приповедачима „од заната“ у своје доба држао читалачку публику.

Међу њима нема класика али има добрих радника. Такав је нпр. суд о Ст. Димитријевићу, Илићу, Мијатовићу и др., а надамо се да ће ова књига извојевати добро расположење и за писце који су у њој представљени.

Неки су, хвала Богу, још живи и вредни посленици који се могу вратити било новим радовима било збиркама старих на то поље рада. Спомени неких од

њих могу с правом захтевати редакцију и издање својих радова од поштовалаца, родбине и пријатеља својих.

Али би неколике капљице поезије на свагда можда остале без ове књиге загубљене и заробљене сироте . . .

III

Ти су ми књижевни огледи били пред очима кад сам на Ивањ дан прошле године предложио Управи Српске Књижевне Задруге да изда у низу својих књига и мален зборник радова српских приповедача ове друге групе.

У претпоставци да ће намера Управе Српске Књижевне Задруге бити овим јаснија, исписаћу овде главније мисли и разлоге, изнесене у томе предлогу.

„Оснивајући Српску Књижевну Задругу — вели се у предлогу — рекосмо, да ће она из досадашње наше књижевности пробрати све веће и мање књижевне радове који заслужују да и данас буду у рукама српске читалачке публике а већином су недоступни, било по месту где су објављени, било по језику или из других каквих узрока. Те ћемо радове, рекосмо, прегледати и спремити у издањима Српске Књижевне Задруге за данашње читаоце српске књиге.

„Није велики избор који би се могао чинити на пољу наше раније белестриститке. До Богобоја Атанацковића — па и у Богобојевих савременика — није жетва у српској приповеци тако обилата била, да би и данас које зрнце ондашње духовне хране могло бити лако од користи. Мали су изузеци у толико срећнији и милији. Тек са Богобојем настају радови на којима се Управа Српске Књижевне Задруге може у своме послу задржати. Управа је тако и поступила, издавши у другом колу својих књига Богобојев роман „Два Идола“. После Богобоја долази од обилатих и знатнијих приповедача Јаша Игњатовић који је радио готово до ових дана. А за Игњатовићем долазе

Ђура Јакшић, Милорад П. Шапчанин, Владан Ђорђевић са доста доцнијим Ст. М. Љубишом. Јакшићеве су приповетке угледале света у добром издању његових сабраних списа и доста су познате данашњој нашој читалачкој публици. Тако су исто и радови М. П. Шапчанина, Вл. Ђорђевића, хомористе И. Огњановића, изишли у посебним збиркама од којих су неке доживеле и нова издања. За Игњатовића и Љубишу, чији ће радови свакако изаћи и у издању Српске Књижевне Задруге, Управа је Задруге нашла да њима ваља посветити своју пажњу мало доцније.

„Тако би Управа Задруге, тражећи раније радове на српској приповеци, морала од Богобоја прећи чак на доба које настаје с појавом пок. Лазе К. Лазаревића и његових следбеника или бар савременика.

„Међу тим ја ћу бити слободан да скренем пажњу Управе Српске Књижевне Задруге на једну посебну појаву у нашој приповедачкој књижевности а у међувремену од 1860, и мало раније, па до краја седме десетине година.

„Ми смо имали низ књижевних листова и различитих повремених издања, календара, забавника, алманаха. Ту се и данас може наћи по који рад у области приповетке достојан пажње српских читалаца. То су махом радови од људи којима ра̂на смрт отрже перо из руке и за којима се тада истински зажалило. Или су, други, били људи које су прилике одазвале другим гранама књижевног рада. Али се у њиховим малобројним радовима налази и лепих и једрих књижевних зрнаца која би добро дошла данашњим читаоцима српске књиге. Њихови радови не могу дати посебних збирака, али пробрани срећни огледи неколицине њих могу дати књигу добрих приповедака. Кад би тај посао одабирања и издавања извршила Управа Српске Књижевне Задруге, учинила би лепу услугу својим многобројним члановима; учинила би добро нашој књижевности, трајно везујући пред читаоцима старије доба српске приповетке за новију периоду њену; обновила би лепу успомену некадашњих ваљаних књижевних радника.

„У уверењу да би таква књига требала да претходи збиркама новијих приповедака, бићу слободан да поменем неколика имена и радове...

„Ти радови не прелазе границе природности, имају патриотских и моралних рефлексија, обилују лепим и племенитим мислима, а обрадом својом не уступају пословима оних радника чији првенци падају у то доба.

„Кад би се још овакој збирци приповедака придао кратак предговор у коме би се означио у неколико речи развој наше приповетке од Богобоја овамо и одредило место њиховим писцима у томе развоју, па се поменуло по неколико речи о сваком раднику и његову животу — Управа би Српске Књижевне Задруге само одговорила својој дужности.

„Према свему овоме слободан сам продложити Управи да у једно коло својих књига уврсти и мешовиту збирку приповедака а од различитих српских приповедача у времену од Богобоја Атанацковића до 1870 године."

Управа је Српске Књижевне Задруге прихватила ову мисао и одлучила да у четврто коло њених књига уђе и збирка „Низ старијих приповедака". А по одлуци њеној и избор се ограничио само на умрле књижевне раднике у нади да ће на остварењу другог дела овога предлога порадити сами писци ранијега доба, које је Бог обдарио животом и здрављем.

Кад је састављен повећи библиографиски преглед, пажња се зауставила на писцима чији се радови и налазе у овој књизи.

Тако је постао „Низ старијих приповедака".

IV

У овом је „Низу" прво место припало по хронолошком реду писцу „Четири каранфила".

Павле Поповић Шапчанин рођен је 1827 у Гргетегу, селу фрушкогорског манастира Гргетега. Основне је школе учио „у једном сремском сеоцу,

где му је отац за неко време учитељевао“ — како бележи др. Св. Милетић у „Јавору“ 1876, бр. 7. Наскоро његов отац пређе у Србију, у Шабац, где је Павле свршио основну школу. У Митровици изучи немачке школе, па онда оде у Карловце ради латинских школа. Гимназију доврши у Новом Саду; логику је учио у Модри, а философију у Пожуну. Борећи се већином са сиромаштвом и радећи много, Павле се разболи од суве болести, па се 1847 врати у Ириг, где му се отац с породицом био склонио после познатих промена у Србији 1842. Ту је и умро 1 декембра 1847.

Жудећи за Србијом, Павле је своме презимену додао надимак Шапчанин, па се по угледу на њега тим именом доцније прозвао и његов млађи брат, познати српски песник и књижевник, Милорад.

Спреман, удушевљен, даровит и поштен, млади је Павле био чувен код све школске омладине српске, на коју је преко пожунских лицејаца онако силно утицао словачки патриота Људевит Штур.

У „Јавору“ 1892 штампао је Јов. Ђорђевић низ својих занимљивих „Старих успомена“. Ђорђевић није био друг Павлов (јер је учио у Пешти), али бележи о великом уважењу које је Павле уживао код пештанских ђака. Најбољи пак друг и пријатељ Павлов био је потоњи политички радник др. Светозар Милетић.

Године 1847 издала је омладина пожунска и пештанска зборник својих поетских радова под именом „Славјанка“. Читава половина „Славјанке“ рад је Павлов који је из Пожуна слао уреднику „Славјанке“, Милетићу, песме „све лепшу за лепшом“.

Још бележи Ђорђевић кад је у Пешти Павла „видео први и последњи пут. Није то више био бујни песник „Спасеније“, „Апостола Павла“ и „Путникâ“! Не, то је био озбиљан, суморан младић, кога је анђео смрти већ додирнуо својим крилом, кашљуцао је и узимао неке прашкове. После по године био је већ онде, где је и за свог Радивоја у „Путницима“ место изабрао, за кога вели:

„Там' под чарном оном, под последњом гором,
„Под цветнатом липом, пред бистрим извором,
„За духове напај свети који л'јева,
„Млади песник тамо сне вечности снева““.

Његова је смрт потресла другове и познанике његове. „Речи, којима жалост говори, кратке су, ал' рана, коју она у срцу оставља, велика је и до гроба траје“ — писао је тада Милетић Ђорђевићу о смрти Павловој, а омладина, и пожунска и пештантка, одлучи да приреди читав низ овација у име посмртне славе покојникове, да му подигне споменик и изда скупљене списе.

О једном таком слављу оставиле су спомен београдске „Српске Новине“ у бр. 8 и 9, године 1848 а у допису који им је послат из Пожуна.

„С њим је — вели се у допису — једна од сјајних звезда словенских на небу Србинства угинула, с њим је један од најкраснијих цветова у венцу светог побратимства младежи српске увенуо.

„...На Богојављење у вече држала је цела овдашња младеж словенска у славу вечне памети премилог покојника свечаност... коју су... саборни посланици, такође и... архипастир наш г. Јосиф Рајачић, присуством својим украсили. При свечаности се туга младих братинских за покојником запаљених срца и слава имена његовог у разним наречијама словенским одазвала, као што је он за живота свог сву браћу словенску с једнаком љубави к своме срцу пригрљавао. Прво је певана песма српска; по том је прочитан животопис његов на српски; за тим су следовала наизменце два слова: српско и словенско, пет песама: две српске, две словенске и једна чешка, и све се заврши певањем словенске песме...

„...Тако смо ми у сјајном скупу прославили вечну памет нашег на пољу духовног пожртвовања умрлог јунака младог...

„...Следујуће недеље, 11 јануара, држали смо и опет на славу вечне памети премилог покојника парастос у присуству овде бавећих се православних епископа наших у архиепископској капели, којом је

приликом п. г. Милош Ратковић, свештеник, по освећењу кољива, пуноважно слово изговорио. И тако смо Павлу нашем у светском скупу рекли, а у црквеном отпевали: „вечнаја памјат.“ “—

Од песама, којима је оплакан Павле, нарочито се истиче песма Јов. Илића:

Ах, куда, куда тако,
Зар тужан приспе час,
Да навек твој нам јако
Занеми слатки глас.

И сунце које сину
К'о вечни Божји рај,
Зар тако нагло мину
Живота твога крај.

О, бедни друже, где си?
Где духа твога плам?
За љубав рода све си
И живот дао сам!

Орфеа лиром јасном
Тек поче јављат' дан,
Ал' твојом песмом красном
Завлада вечни сан.

У цвету млади' лета
К'о сужни бедни роб,
Ти оде с овог света
У тамни ладни гроб.

О, кажи, брате драги,
Шта узрок томе би?
Што сакри поглед благи
Навеки од нас ти?

Ал' не! глас твој заштеди,
Бог један то нек зна!
Смрт крај би твојој беди
И крило вечног сна.

Сва твоја радост бија
Не штедет' знојни труд,
У Српству да просија
И гране слава свуд.

Ма лепа жеља твоја
Прецвета кано цвет,
У братска недра своја
Не прими тебе свет.

И ти нам жртва паде
За мили народ свој,
Пун тихе, благе наде
Увену поглед твој.

У дивном збору сада,
Анђелски где но лик,
Где вечна љубав влада
Твој љупки ори с' клик.

О срећан, бедан није,
По трипит благо том!
Ко свету љубав грије
У верном срцу свом.

У рајској он ће слави
Прослављат' творца свог,
Јер там' је живот прави
Где вечни влада Бог!

Осем низа лепих песама Павле је написао и проповетку „Четири каранфила“. Тај је његов рад штампан у „Драгољубу, забавнику за 1844“, који је издао у Пешти Тодор Павловић.

Занимљив догађај из пољске историје чисто је изазвао младог песника да га обради у облику приповетке. Тај је његов посао у овој књизи, и читаоци могу о њему судити. Старији пак књижевници знају лепо причати о одушевљењу с којим је дочекана та приповетка, која је, истичући из пера тако младог

радника, једним махом прошла испред белетристичних радова наших књижевника̂ од великог гласа у оно доба.

Песник је овом догађају дао облик новеле, као што је и Богобој радио.

Његово мирно причање и извођење догађаја без усиљености и јурења за ефектом казују да би српска приповетка с правом могла очекивати у Павлу свог ваљаног заступника, да није био тако кратка века.

Стил је — разуме се — и у овом издању задржао особине писања у доба кад је Павле радио, а правопис је замењен новим уз измену необичнијих, затарелих, наставака и завршетака појединих облика.

* * *

Дамњан (Дамјан) Павловић заступљен је у овој збирци приповетком „Јелка“.

Павловић је рођен у почетку 1840 године[1] у Новоме Саду.

„Оставши још као дете сироче без оца и мајке, свршио је које у Новоме Саду које после буне од 1848 у Београду основне школе и гимназију са најбољим успехом — јер је свуда био први —, за тим је добио стипендију најпре из завода Павла Јовановића, а за тим из завода Луке Миланковића, и свршио политехничке науке које у Бечу које у Прагу. По том је постао прошле (1865) године у Србији ванредни цртач у министарству грађивине, које је звање управо за њега изузетно отворено, а као такав уређивао је и неке школске књиге уз награду. Прошлога месеца (јануара 1866) пак постао је инжињер VI класе код истог министарства.“ („Матица“ 1866.)

---

[1] Кад се Павловић 19 фебруара 1866 године убио, забележила је „Вила“ бр. 10: „Покојнику истом беше настала 27 година“. По томе изводим време његова рођења, јер га не нађох нигде забележена.

19 фебруара — у суботу – 1866 године освануо је Павловић мртав у своме стану у Београду. То се јутро убио пиштољем посред чела. За убиство се потпуно био спремио, „пошто је још за живота уредио са својим стварима и новцима, које је имао, а и за погребни се трошак постарао, написавши о томе на пет дана пре тога два писма, једно Јовану Бошковићу а друго Емилу Јосимовићу“. („Матица.“)

Нагађајући узрок самоубиства овај лист помиње неколике ствари које су иначе интересантне за познавање прилика Павловићевих:

„Да смрти његовој није оскудица нити каква кривица била узрок, то је поуздано; јер је као инжињер... имао годишње плате 400 талира, а био је изглед да ће до који дан авансовати и даље, осим тога учио је једног члана кнежевске породице, и ту је имао месечне плате 4 дуката, а у служби његовој нашло се после смрти његове све у најбољем реду. Два дуката имао је дуга, па и за то се постарао да се намири. Оставио је непримљену плату за свој погреб, а и за неудату сестру своју у Новоме Саду 32 дуката за мираз, осим других мањих легата, намењених своме брату. Морало га је дакле морити неко тајно чувство, које му и смрти би узрок и које за живота никоме не хте открити... Он је тајну, ради које себи млађани живот пре времена пресече, са собом у гроб однео, али да ће се та тајна само његовога срца тицати, то се из свега његовог владања види.“

Тако је и било. Данас се с поузданошћу тврди да је узрок његове смрти идеална али несрећна љубав...

О погребу његову записао је „Видов дан“ бр. 21 те године:

„У недељу (20 фебруара) погребен је без суделовања од стране цркве, праћен многобројним најодличнијим светом; готово све што има у Београду од знања и пера беше сакупљено на томе погребу. Носили су га његови другови, инжињери; певачко друштво отпојало му је на гробу тужно „вечнаја

памјат“ у три пута, а његов друг и пријатељ г. Милутин И. Стојановић (песник) изговорио је над гробом беседу која нас је све дубоко дирнула и растужила. Сви се опростисмо последњи пут с мртвим телом, сви се помолисмо милостивоме Богу за душу нашега благог, смерног, љубазног и верног, а сад мртвог, пријатеља.“

Његова је смрт запрепастила људе који су се од његова талента много надали. За то и вели даље исти лист:

„Погледавши оштро у очи овој жалосној прилици, велимо: не дао Бог да ико више међу нама пође за његовим примером! Мало нас је и онако — особито књижевних људи — па још ако се будемо овако сами уклањали с поља, на коме смо позвани да радимо, спремивши се као што треба, онда чему се имамо надати?“

У 6 бр. „Виле“, на тринаест дана пре смрти штампао је своју песму: „Срце, душо!“ Та је песма карактеристична и ако је забележено под њом да је из године 1860; изгледа да је тиме само хтео мало траг скрити, зашта би сведочио и његов непотпун потпис под словом *П.*, дочим се он иначе врло често потписивао пуним именом и (још чешће) презименом. Све и да је песма написана 1860, интересно је што је баш тада штампана. Она гласи:

Срце, душо, не дивим се
Гукању ти милосноме —
И славујак тако поје
У свом лугу зеленоме.

Не дивим се ни мирису,
Којим душа твоја дише —
И наранџа за сунашцем
Тако жуди и уздише.

Ал' се дивим, тиче слатко,
Дивим чуду оку твоме,

Дивном, јасном, милостивном,
Оку твоме пламеноме.

Нагледах се неба плава
И зумбула и љубица,
Али није, нигде није
Те милине, тих очица.

Аравијско, кажу, сунце
Ка' 'но живи огањ гори:
Лице црни, сахне цветак,
Сахне извор, не ромори.

Кад ти сијнеш, препане ме
Тиха суза од милина,
А из сузе, на мом лицу,
Ето цвета — бледа крина.

Жешће сијнеш — а то кринак
Све се шири и развија,
А кроз њега срце моје
Вреле зраке ти упија.

— Срце моје, срце моје,
Пуно жеља, празних нада,
Анђелка ми једног храни
Код сви' својих вељих јада. —

Луча твоја спали наде,
Јато жеља пеп'о поста,
Ал' анђелак се најдражом
Циглом жељом вавек оста.

Ој анђеле, чедо слатко,
Срце ми је пуно с тобом,
Жеља ми је — гори, гори,
Гори мени и над гробом!

„Почевши радити у књижевности врло млад, урадио је доста; по својим песмама познат је свакоме.

Прве су му песме излазиле још 1857 у „Седмици“, и од то доба нису прекидале јављати се у свима готово нашим књижевним часописима све до смрти“ — вели о његовим песмамама „Вила“. А „Матица“ бележи још и ове појединости: „Још као ученик написао је више лепих песама, које поетичним и нежним чувством дишу и које су расуте по различитим нашим листовима. О Текелиној слави у Новоме Саду 1861 између две песме, за које је ради те светковине расписан дар, и његова је песма обдарена. Та је песма штампана заједно са две његове беседе, од којих је једну говорио у Бечу на гробу србобранског јунака Зарије Јовановића-Чиче а другу при Текелиној светковини.“

У рукопису је оставио збирку песама из 1856—59 године.

У поезији је још срећно превео Гетовог „Торквата Таса“, који је превод награђен из књижевног фонда И. М. Коларца и 1864 штампан у Београду; а у рукопису је од послова те врсте оставио превод Гетове „Ифигеније“ и Молијерове „Женидбу на силу“.

Од приповедака је штампао у „Даници“ 1862: „Јелку“ и „Два побратима“, а у „Јавору“ исте године „Из ђачког дневника.“ У рукопису му је остала приповетка „Бележникова кћи“, која је преведена на чешки.

Такође је доста радио на научној и поучној књижевности. Расправе и рецензије штампао је у различитим листовима. Израдио је још и „Популарну физику“, која се уз одобрење и награду Школске Комисије штампана, по његовој жељи, одмах по смрти му, па је за више од десет година била ручна књига у нашим средњим школама. Написао је „Практичну геометрију“, коју је његова смрт застала на прегледу код Школске Комисије. Још је посрбио занимљиву читанку „Земља на којој живимо.“ Овај је рад Министарсво просвете било наградило са дванаест дуката а по смрти његовој исте године и штампало.

Добар и обилат књижевни рад за тако мало дана тужна живота!

У приповеткама Павловићевим, као и у свим другим списима његовим, језик је леп, чист и правилан као у мало ког писца — његова вршњака. Већ би та похвална особина била довољна да се мимо његове радове не прође. Али у његовим причама налазимо и још неке особине које се са добре своје стране не налазе баш у сваком раду тога доба, а са слабе су често јаче у радовима многих других, његових савременика. Он бира за своју приповетку низ добрих и питомих а уз то јуначних људи, те тиме само помаже идилски елеменат у приповеци која је и по избору градива отишла у сеоски свет. Причање му је просто и неусиљено. Студије, праве студије, у њега нема, као што је у то доба у опште у приповеци и не бејаше.

Његова је „Јелка“ представник, и то пријатан а не досадан представник, великог броја „причâ са села“, и боља је од својих другâ, и ако није у снази мерити се с красним песмама његовим, које бејаху право поље његова књижевног рада.

* * *

Коста Руварац, чија је приповетка „Карловачки ђак“ дошла на треће место у овој збирци, познат је био за живота својим омладинским одушевљењем и радом, а од првог су га заборава сачували другови и пријатељи издавши његове „Скупљене Списе“ у две свеске које су већ одавно велика реткост антикварска. У „Народној Библиотеци Браће Јовановића“, заслужних књижара у Панчеву, изишао је његов „Карловачки ђак“ и засебно у свесци 119.

Руварац је почео писати за јавност године 1859, те је по томе добио у овој књизи место за Павловићем, од кога је иначе старији и с којим се јавно прегонио о омладинској „Преодници“, јер је рођен 1837. Школовање је почео у месту рођења, Старим Бановцима, и у Сланкамену. „Седам гимназијских разреда свршио је у Карловцима, и кроз свих седам разреда владао се и учио је тако, да је служио на

дику и понос целој гимназији. Дуго ће се зацело још у карловачкој гимназији приповедати, какав је ђак био Коста Руварац" — вели његов биограф (у I св. Списа) проф. др. Ј. Туроман.

Крајем год. 1858 добије Матичину стипендију и оде у Пешту, али је због предавања на немачком језику (како је било у Будиму) походио гимназију у Будиму и одлично положио испит зрелости, па се упише у правни факултет пештанског универзитета. „Стручне своје науке учио је врло приљежно и с великом вољом... Поред својих права слушао је он на философијском факултету и естетику..." (др. Ј. Туроман.)

Тада пада и његов књижевни рад. Главним дȇлом свога литерарног пословања Руварац је критичар и есејиста а за тим му долазе новелистички радови.

Његов је тон смео и оштар, младићски, али му се позваност за тај посао није одрицала. У ономе што је он у својим критикама казао има доста истине и пажљивих напомена, али није — разуме се — без замерака. Он је и ту био даровит ђак, али ипак ђак. Новелистички су његови радови малобројни: има свега три (и то једна недоређена) приповетка. Једна је историска а друге две савремене.

У „Карловачком ђаку" Руварац се поново вратио на доба свога школовања у Карловцима, — јер је о томе раније писао и низ писама, успомена. Написан је 1860. Он није у прози оно што је Бранков „Бачки растанак" у поезији, али нема младог срца, ако је проживело таквим животом, које ће се каменом на њ бацити. А и толика је препорука довољна за рад даровита ученика који је у својој двадесет трећој години. Предмет је овој приповеци несрећна љубав; јунак, не победивши ту, побеђује морално: пада у борби за слободу српског народа. Љубав и слобода — вечита тема за певање и приповедање! Само је разлика у извођењу. Руварчева је љубав несрећна али није до, онда уобичајене, велике мере сентиментална. И то је спасава. Свеже, живе успо-

мене из ђаковања дају овој причи и местимичне занимљивости.

Језик је у њој са повише обичних погрешака, које су у овом издању у главном исправљене и које не дају писању никакво нарочито обележје.

Руварац је и преводио — приповетке и драме, био је активан у многим родољубивим предузећима школске омладине којој је био и вођ и брат и учитељ — као што је био душа омладинског ђачког друштва „Преоднице“. „Је ли се десило какво неспоразумљење, препирка или свађа између другова, та се ствар пред Косту доносила, па да он реши, ко је прав ко ли крив. И како је он решио, при томе се остало.“ (др. Ј. Туроман.) Исти га биограф овако описује лично:

„Представите себи младића од двадесет и шест година, пониског стаса, ситна и блеђана лица, са не баш најуреднијим цртама, али којима дух пуно изражаја даваше; живих очију, чијем си осмејку могао пре веровати него заклетвама многих других; средњег чела, које је смеђа коса покривала; малих бркова са приличном француском брадицом — па ето вам Косте Руварца.“

Руварац је издахнуо на Крстов дан (5 јануара) 1864 у Текелијануму у Пешти, изазвавши смрћу својом искрену тугу у души својих другова и пријатеља. То је та у жртвама богата година која српској књизи узе Вука, дра Јов. Андрејевића, Владимира Васића и Косту Руварца!

* * *

Приповетку „Грех“ написао је Милисав Милисављевић који се у малом броју својих књижевних радова потписивао Миле.

Преминувши рано, Милисављевић је остао готово и непознат не само ширем кругу читалаца већ у приличној мери и људима од књиге, тако да изгледаше е је залудно и безуспешно распитивање: ко је тај што је под таким потписом оставио у „Вили“

1868 и бечкој илустрованој „Србадији“ 1875 године по једну приповетку, које одају његов приповедачки дар?

Захваљујући сећању његових школских другова, г. Светислава Вуловића, професора Вел. Школе, и г. Мих. Рајковића, окружног начелника у пенсији, успело се сазнати не само за име већ и о животу тога непознатог писца.

Приповетка у „Вили“ зове се „Грех“, и она је узета у овај „Низ старијих приповедака“, а прича у „Србадији“ (куда је послата из пишчевих посмртних хартија, па је после, 1881, у београдској „Србадији“ прештампана) зове се „Вереница“.

Милисав Милисављевић родио се године 1846 у Пожаревцу, где му је отац, Стојадин, био помоћник начелства окружног, па је још за ђаковања Милосављева умро у Свилајнцу као пенсионар.

Свршивши гимназију у Београду, Милисав се уписао у правни факултет Велике Школе, који доврши 1869 године, па онда ступи као чиновник у судску струку. Године 1871 постављен је за писара треће класе окружног суда у Смедереву. Одатле буде премештен у Шабац и унапређен класом, а за тим добије премештај у суд београдски.

Умро је 1874 године од суве болести у Пожаревцу у кући једне од својих сестара.

Његов друг г. Рајковић бележи о њему: „Био је марљив ђак. Никад није ни из једног предмета понављао испит... Још од четвртог разреда гимназије почео је да чита забавну књижевност. У шестом разреду, и доцније у Великој Школи, у томе је дотерао дотле, да га се пок. Јанко Шафарик, ондашњи библиотекар Народне Библиотеке, просто ратосиљао. Није много марио за песме, али је гинуо за приповетком. Позориште је волео изнад свега. Позајмљивао је па је у позориште ишао. — Занесен једном епизодом из историје Француске Револуције, коју нам је са правом насладом предавао професор г. Стојан Бошковић — Милисав је још у шестом разреду кушао да од те епизоде створи приповетку. На Великој Школи већ је почео обрађивати по неки

догађај из наших новијих устанака... Али тада дође кобна љубав са кћерју једног богатог Београђанина, с којом је био у суседству, те он остави писање коме се тек доцније, у Шапцу, вратио. Удаја те девојке за једног трговца а наскоро за тим и смрт њезина дубоко га потресоше... Њено је име дао јунакињи своје приповетке „Вереница". — Кад је отишао са службом у Смедерево, блажио је своје порушене наде ловом и позориштем. Бејаше тада дошло у Смедерево неко приватно позоришно друштво. Милисав се ту умеша и стаде приказивати најтеже улоге, и у јуначким је улогама био изврстан. И то га чисто преобрази... Биће да је баш тих дана, а под теретом службених послова и замаравања у позоришту, осетио прве знаке љуте бољке која га је и у гроб свалила. — Био је средњег раста, сув, коштуњав, смеђ, дугих образа и дуге смеђе браде. Мало је говорио, али је много размишљао. Имао је гвоздену вољу. Је ли једном рекао да нешто хоће или неће учинити — нико под небом не би га могао на противно приволети. Свирао је у флауту изрсно, а гађао пушком непромашно."

Уврстивши у ову збирку и једну приповетку овога писца који је мало живео па мало и израдио, Управа је Српске Књижевне Задруге желела с једне стране сачувати његово име од сваког заборава, јер је у његовим пословима нашла да би, уз дужи век, могао он стећи имену своме и трајнијег спомена, а са друге се пак стране хтео и његов „Грех" ради бољег богатства уврстити у „Низ" који има и да подсети на некадашње раднике и да још једном као лектира дође до руку српских читалаца.

И „Греху" је предмет љубав као што је махом и другим приповеткама у овој збирци. Љубав је пак та испричана мало друкчије, догађај из другог краја а писац је, према ондашњим приповедачима, имао прилике да боље позна средину из које узима грађу за своју приповетку. Писац је почиње у облику путописа и за тим наставља и завршује непосредним причањем, што све скупа одаје младо доба приповедачева рада. Али у овој приповеци има толико пра-

вог поетског даха, толико топлине и љубави према послу који је писац започео, да је то, поред лепог језика, довољно препоручује свима а особито читаоцима којима је и у доба свога постања била намењена.

* * *

Последње по реду долазе у овој збирци приповетке: „Наша сестра Милка“ и „На Бадњи дан“.

Њихов се писац зове Ђорђе Звекић.

Његов живот и рад најбоље се види из кратког али лепог некролога који је изишао у гласилу Уједињене Омладине „Млада Србадија“ бр. 17, год. 1871. Он гласи:

„Нема више међу нама Ђорђа Звекића, једнога од највреднијих чланова омладине и по срцу и по делу. Једва је двадесет шест година навршио, а већ је вредни свој живот завршио! И ретко је когод у своме млађаном раду тако мало болесних и тако много здравих мисли на видело износио као он... Сваки ће се сетити „Наше сестре Милке“ која је дочекана с љубављу у првој „Омладинској Заједници“ (1867), и сетиће се тако исто лепе његове приповетке „На Бадњи дан“, што ју је донео лањски (1880) „Омладински Календар“. Његова „Лаж“, нанизана у бројанице и оштампана за се као јавно предавање, засела је у грлу многима лажовима. А и у првим листовима „Младе Србадије“ од ове (1871) године његов „Младожења некад и сад“ (чланак) читао се с пажњом и похвалом нарочито од старијих људи. Он је осим тога у засебној књизи издао целу расправу о нашем црквено-школском питању на угарском сабору, а пре неки дан јавио нам је, да је превео Дитесову књигу „О васпитању и настави“, и да је по зимушњим предавањима Голдшмитовице израдио подужи чланак „О положају женскиња у исторично-просветном погледу“. Народни сабор у Карловцима послао га је лане (1870) у Липиску да се спреми за професора учитељске школе; и тамо је држао јавно

предавање на немачком језику „О народном васпитању код Срба“, што је изишло и наштампано у једном немачком педагошком листу. Један чувени лужички Србин писао нам је том приликом и честитао нам што такве врсте представнике и на страни имамо. Покојни брат наш је писао и доста ваљаних дописа и подлистака у „Застави“ и у „Србији“, а спремао се био да поред штампарије подигне и месни лист у знаменитоме диштрикту, у Кикинди, месту свога рођења, али у место његовога гласила народнога ето нам га тужно огласише звоңа кикиндска. И лично га је познавала сва омладина која је била у скупштинама у Бечкереку и Кикинди, на којим је скупштинама он за перовођу избиран био. А ко је год иоле знао његову заузетост око сваке јавне ствари, његову српску искреност и љубазност, тај ће знати и како нам је крупна и тешка суза која се из ока искрада над гробом његовим.“

Тога радног и даровитог младића данас слабо ко и по самом имену зна а понајмање омладина. А он је баш негдашњој омладини на част служио!

Његова приповетка „На Бадњи дан“ износи нам и друкчије личности у селу но што су оне какве се обично налазе у приповеткама и цртама „са села“. Читалац ће лако увидети како се лако посматрању приповедачеву није могла измаћи и друга, тамна, страна тога живота. То би за његову приповетку била јака препорука и кад би јој то била једина добра и трајна особина.

А „Наша сестра Милка“? Писац није ту хтео писати приповетку. Он је зове сликом. Таква слика пак треба да је што чешће пред нама свима а особито онима којима је писац и наменио.

V

То је живот ових младих српских књижевника од чијих је књижевних радова пробрано по једно два зрна, те је састављен овај мален, али пажње достојан „Низ старијих приповедака.“

О овој књизи може суд различито гласити — према становишту са кога се полази у оцењивању прилога што се у њој налазе. Али са једног становишта изрицано може и изићи само једно суђење — на име: млади трудбеници који тако рано помреше заслужили су да се спомен њихов обнови у народу за којим су тако јако и тако искрено бйла срца њихова; њихови потези књижевних врста такви су да се своје писце одиста преживели; а чином оваког пријатног сећања младих покојника одужује се цео народ, који временом свуда стиже, племенитом дугу којим га његова деца обавезаше.

Један је (Павле Поповић Шапчанин) од тих, чији се спомен обнавља, умро у двадесетој години, у пролећу живота свога. Тројица (Дамјан Павловић, Коста Руварац и Ђорђе Звекић) су склопили очи у двадесет седмој својој години, а један (Милисав Милисављевић) у двадесет осмој. Они су сви жарким одушевљењем с пером у руци служили оним светлим мислима које су заносиле младо колено српског рода у доба, кад се народ не само будио већ се народни понос истински осећао. Они су били у тој служби поуздани борци који су гинули баш зато што су се тако борили. Али имена њихова преживеше многе мéне и догађаје у народу српском и ево их да се сада, кад се приближила половина столећа од како је први међу њима очи склопио, разнесу по свему Српству, да се, по песнику, слатко-горком тугом помену и да покажу како за њих смрти није било.

Књижицу ову, намењену тој служби, предајемо сада члановима Српске Књижевне Задруге, завршујући ове редове речима неумрлог Бранка:

Неколико овде је дрвета,
Ал' где расту то су места света,
Њих је тужно посадило доба,
Свако с' вије више једног гроба,
По гробивих трава обилата,

На гдекоме цвећа умиљата,

— — — — — — — — — — — —

Спавај, брате, ту санак слађани,
Кити, цвеће, гроб њему хлађани,

— — — — — — — — — — — —

Много хтео, много започео,
Час умрли њега је помео!...

Анд. Гавриловић

ПАВЛЕ ПОПОВИЋ ШАПЧАНИН

ЧЕТИРИ КАРАНФИЛА

— новела —

(ИЗ ПОЉСКОГ ЖИВОТА ПОСЛЕДЊИХ ЈАГЕЛОНСКИХ ВРЕМЕНА)

I

— Један дворанин, Ваше Величество, који је синоћ овамо у Вилну приспео, моли за приступ — рекне служитељ Сигмунду који се намргођен и печалан бити виђаше.

— Из двора од краља, оца мога! — Казао сам ти, драги Станиславе, да свакоме за данас кажеш да се у слабом находим здрављу, да ми не досађују, јер за цело, ако ме и видиш на ногама, душа ми је у великој бољетици! — Како се зове? Познајеш ли га? Није л' млад? — упита Сигмунд.

— Ја га не познајем, нити му имена знам, но виђао сам га у двору оца Вашег; мало се старији од Вашег Величества бити види — одговори Станислав.

— А ти га пусти, знам већ шта ће, но после сваком другом подај изговор који сам ти ја казао.

Станислав се поклони и изиђе. Одмах за тим уђе и страни.

— Модржевски! повиче радосно Сигмунд, хитећи му на сусрет. Од куд ти, — шта је тебе побудило овамо у Вилну доћи?

— Воља милостивог краља, оца Вашег. „Иди ти, Модржевски, рече ми, у Вилну, да тешиш сина мог, он те је од младости љубио, и с тобом се најрадије забављао. — И ја сам, говораше отац Ваш, тако несрећан био, да сам брзо прву моју супругу изгубио, но нисам ју толико, као син мој његову сад, жалио, — наскоро сам се оженио с другом, која ми је срећу моју још умножила, и њега ми родила. Тако ће и он. Он се млад с његовом Елисаветом, премда из прва једва, и од мене натеран, састао, но после ју је верно љубио, — видиш како ју сад по смрти њеној оплакује, — не можемо га утешити, и зато се у Вилну ићи изискао, само да ова места, где је с њом пребивао, не гледа. Ја сам жељи његовој соотвјетствовао, и у Вилну му ићи дозволио, — али сви, који одтуд долазе, говоре да је време од шест месеци слабо успело, да он на његову супругу заборави. — Једнако је печалан, — највише ћути, — јако се у лицу изгубио, — и већ сам забринут. С дворанима, које сам тамо слао, да га теше, слабо се и разговарати хтео, — сваки је од њих брже овамо погодио, него тамо. Зато иди ти сад, Модржевски, и молим те гледај да га утешиш; употреби сву твоју умешност, а још више његово к теби поверење и љубав; потруди се склонити га, да у други брак ступи; ја ћу му опет девојку од сјајног и владателског

дома наћи, јер ме слутња напала, бојим се да у њему славна лоза јагелонска, која већ два скоро столећа трон Пољске дичи, не увене.“ Овако ми је о Вама говорио, овај ми је налог краљ, отац Ваш, дао. И заиста, млади краљевићу, не умаљавамо штету Вашу, — дубоко су сви осетили смрт преминувше супруге Ваше, с којом сте једва два пролећа заједно провели, — многи оплакују рану смрт њену, особито царски јој родитељи, а најчувствителније Ви; али помислите да младе године Ваше, да срећа пољског народа нашег изискује да у други брак ступите, да престô наш и у будуће храбрим Вашим потомцима украшен буде, престô који пре прадеде Вашега Јагела, при свакој краља промени, на подножију свом крв гледаше, — и шта би му предстојало, кад му Ви не би наследника оставили! Зато . . .

— Доста! Модржевски, пресече му Сигмунд реч, доста! Ти о мени, о стању моме, о жалости мојој криво поњатије имаш! Не жалим ја толико умрлу супругу моју. Две друге несрећне душе оплакујем ја, душе које су мучене и тако рећи сахрањене биле. Но милост је Божија велика, која трпећим свагда помаже, она ће воскрснути и ублажити страдавше. Модржевски! Ти си моје младости, ти си мој свагдашњи пријатељ био, у твојим сам пријатељским објатијама свагда ја, дворским шумом и плеткама матере моје изнеможден и огорчен, починуо, на твојим сам недрима често, премда ти ниси знао зашто, плакао. Добро је отац мој учинио, што

те је к мени послао, ти ћеш посланство твоје извршити, цељ твоју и краљеву постићи, ти ћеш мене утешити. Али ти сад са мном заједно дело смело и хероично предстоји, ако ме љубиш. Хоћеш ли ми помоћи? Ако успемо, обојица ћемо срећни бити! Хоћеш ли ти друг и помагач мој у једном мом предузећу бити? Говори!

— А има л' онога чесног поступка на свету, који ја на захтевање Ваше, светли краљевићу, учинио не бих; а ако се спокојства и среће Ваше тиче, живот ћу мој жртвовати — ватрено рекне млади Пољак.

— Тиче се, драги Модржевски, тиче! Данас ми је внутреност врло усколебана, а и ти си од пута уморан, — данас ти ништа говорити не могу; иди у конак твој, а сутра пре зоре доћи ћеш нејављен у моју собу, онда ћу те водити, да се још пре сунца по красним овим странама проходамо, — онда ћеш стање моје, узрок жалости и одважно намерење моје чути. Сад — давши му руку — с Богом! и гледај да у јутру на тебе не чекам.

Модржевски збуњен чудним и тајнопуним речима Сигмундовим изиђе и оде у одређену му собу. „Тако, друго је ту штогод!« говораше он себи, — целу ноћ преврташе се по постељи мислећи на Сигмундову беседу, и једва зору дочека.

II

Још се мрак о влади са зрацима препираше. Но ови се скорој победи, коју ће из румених истока недара цар њин, млађано

сунце, појављењем само својим принети, нађаше; птичице већ будне на гранчицâ, шапутајући, разговараше се између себе како ће рождество сунца торжественом хармонијом поздравити, — друга сва животна још почиваху. Река лагано кроз зелене своје брегове течаше, да би касније сладост вода својих у сланом изгубила мору. На брегу њеном у обајателном врту једном при џбуну ружице једне усамљен ћутећи стајао је већ Сигмунд и Модржевски, и гледаше цветиће њене како један још у пупољак завијен, други тек развијен у најлепшем руменилу живости гораше, трећи већ опадати готов, сваког опредељење представљаше. Било је около половине маја. — Умиљен Сигмунд, прекидајући торжествену природе тихост, вопије: „Ненасита пожелања људска, који тисуће издајете, своје имење расточавате тражећи увеселења земна, па их опет не находите — не находите, јер не даје вам их природа што сте ју презрели. Краљица мати моја усиљена увеселења држи, па је опет свагда незадовољна; кад би ова раније постељу своју остављала, и природу обнављавајућу се гледала, заиста би бољег увеселења нашла. Но ко у природи одохновења и радости тражи, мора срце, њој подобно, чисто и непокварено, имати. — У том се и сунце роди и позлати врхове дрва, вилновских домова и кула. Заблисташе се кровови Ражилова замка који на један добар пушкомет од Вилне уз реку у чаробном положењу стојаше. — Ах, љубезни Модржевски! рекне Сиг-

мунд, шта ја у овом магновењу, у призрењу овог јутрењег торжества, осећам! Пре четири године у исто ово доба међ оним цветним анђелом...! Но сад је време да ти све по реду кажем.

Познат ти је мој развратни и раскалашни начин живота у двору. Свему је томе узрок мати моја била. Обично је да младића страсти, мужевско упорство и лакомисленост мати својом смиреношћу, религиозитетом и женском нежношћу обузда и умекша. Код мене је противно било. Мати моја, књагиња медиоланска, још кад ју је отац мој из Италије довео, довукла је за собом јато дворкиња својих, које су потом и мене у женски круг свој увукле, и природном талијанском својом умешношћу и чарањем плеле су замке младом срцу моме. Доста пута мало је стајало да у вигове младе какве талијанске играчице, која ме је художном лепотом својом ил' обајателним скакањем својим пленила, да у објатија њена пао нисам. Све је ово мати моја равнодушно гледала. И често бих ја био жртва њихова, да ме мој учитељ и ти, млади пријатељу, који си још онда мушко расуждење имао, чували и избављали нисте. Ово је краљ, отац мој, с негодовањем гледао; ал' знаш, мати моја и над њим влада; он јој ништа говорити не смеде. Но да би ме из круга њихног мало истргао, оправи ме пре четири године државним послом овамо у Вилну. Кад сам се потом у Кракову вратио, сви сте се чудили како сам се поправио, судили сте да је то тромесечно

моје одсутствије од двора проузроковало. Истина и то, али и друге су тому причине биле. — Послушај!

Кад сам, као што ти рекох, пре четири године од оца у Вилну послан био, скоро сам на двор, на његова увеселења, на моје пријатељице заборавио. Оно што се човеку намеће нема дражесности за њега; љубав која с раширеним објатијем примамљиво намигује на младића губи за њега прелести своје; плану истина често страсти његове, ал' се брзо угасе; пољупци се тамо кишом проспу, без да се душе взајмно срећом напајају; цвет љубави, овим водама заливан, брзо увене и пропадне. Тек душе, које близу стојећи једна од друге далеко бити мисле, — потом привлачителном природном силом шљубе се, задају једна другој крепост, нов живот, довека трајућу срећу подарују; ове душе божествено свето намерење извршити вредне су, ова је љубав вечна, — она пак, као и свака холуја, прохуји! Можеш мислити, да су сви овде жељама мојима удовлетворили, особито пак кастелан вилновски, стари Раживил, за мој дочек и угодности велику је бригу носио. Један пут ми рече: „Светли краљевићу! Вама је тешко, сами сте; удостојите и подане Ваше један пут походити.“ — „Љубезни Раживиле! одговорим му ја, то је моје намерење од како сам дошао био, но још за једну недељу дана послове ћу свршити, па ћу Вам онда доћи и више пута, јер ћемо и онако дуже времена заједно бити.“

Међу мојим пратиоцима, што су са мном у Вилну дошли, није ни један мој прави пријатељ био, све љубимци матере моје, који су са мном и овде забаве проводити мислили, но досадни ми бивши, све сам их у Кракову натраг послао, и као што обично после веселих дана бива, меланхолији се предао.

III

Лекар мој и то препоручи ми, проходати се, и сваки дан свежим воздухом окрепљавати се. Ја дакле, да бих се толиких већ досадних ми поклонења ослободио, преобучем се и пођем сам, без сваке пратње, пред вече ходати. Баш је овако мајско време било.

Изиђем тако грађански обучен из града — продужи Сигмунд беседу — и пођем се шетати покрај реке ове, стазицом испод сенке лиснатих дрва. Сунце је већ ватрену моћ своју изгубило било, а зрак његов, који би ми још несносан бити могао, густо нада мном лишће одбијаше. Идући тако на један пут се нађем у врту овом прекрасном, и видећи даље овај пред нама стојећи замак Раживилов закључим да и његов врт ово бити мора. Гледајући и на лево и на десно вешто засађено цвеће и цветајуће воћке, погледам преда се, опазим на стази прекрасна скоро узбрана четири каранфила једном сламчицом увијена, и узмем их, потом не учиним ни десетину корачаји, ал' тамо међу цветним лејама опазим женску једну која се около цвећа усамљена забављаше. Љубопитство, а још више

тајно неко чувство побудише ме к њој ићи. Приспем већ до ње лагано, а она ме још не примети. Дуго сам ја посленицу сматрао, кад ал' она се подигне и мене опази. Јутроисточна румен обаспе јој цело лице, чарне јој очице показиваше забуну њену, херувимско безлобије и стид царствоваху на свим чертама лица њена, а висок и танак стас њен и бела одећа с ружичним первазима даваше јој изглед вишег неког суштества.

— Нисте ли Ви анђео, рајска ова места обитавајући? — рекнем ја и сам забуњен.

— Ја сам Олга, Раживилова јединица кћи — шапутне устрашено девојче. Потом после два-три тренутка охрабри се и крепчим гласом запита ме: „А с ким ја имам срећу?“

— Ја сам из Кракове — одговорим ја притворно — ово дана дошао у Вилну; и ја сам истина племић, али сиромах; — дошао сам с пратњом младога краљевића, и пишем код његовог тајника. Изишавши да се проходам нечајано дођем у Ваш врт. Ја признајем да сам кривац, што сам се усудио без дозвољења доћи, а још више што сам ове каранфиле узео, премда нисам их узабрао, но на земљи нашао.

— Тамо сам ја, одкуд сте Ви дошли, цвеће брала, и на стази га испустила — рекне она смешећи се.

— Смем ли их задржати, драга господична? замолим ја. — У том магновењу цвеће, које је предмет говора било, испустим из дршћуће руке моје.

Док сам ја тренуо, ал' хитра девојка већ га је дигла, и с небесним осмехом поднесе ми говорећи: „Смете их задржати, каранфили су Ваши!“ — Погледам на њу, а потом на цветиће, који су ми сад њен дар постали, и дубоко уздахнем. Чини ми се, да се и из њених невиних прсију један тајни уздисај поткраде. И јесте, јер кад ју ја погледах, она се зарумени.

— Ви се овде радо забављате? запитам ју.

— Пре сунца и пред вече заливам цвеће моје. Ни једна од мојих служавки не може ми у том удовољити, шта више ни једна не сме присутствовати, кад ја послујем.

— А би л' Вам ја кадшто смео, небесни анђеле, док се овде бавим, помоћи? — придодам ја. Она порумени и ућути, потом једва проговори: „Отац мој...“ у овај пар смотри из замка једну служавку, која је по њу пошла била, потом се хитро окрене мени и с погледом једним, који ми је од све беседе милији био, рекне ми с Богом, па похити пред служавку с којом после за неколико магновења из мојих очију у врата замка умакне.

Шта сам ја у том магновењу осећао, прећутаћу. Једва ме је ноћ с оног места, на ком је она стајала, отерала. Онда сам тек у себи осетио искре праве љубави за коју пре тога знао нисам. „Пре истока и пред заход сунца“ доста беше за мене знати, куда ми се и када проходати ваља. Једна немирна ноћ једва протече. Сутра зором ја пораним, и стазом, коју

са̂м добро упамтио, стигнем с нестрпљењем на исто место. Она се већ ту забављаше. Пошто јој ја стидљиво добро јутро назовем, она ми као пребацујући рекне: „Надала сам се, да ће ми ово јутро поздрављено бити, премда сам досад увек без тога овде време провела.“ — Ја бих ти, драги Модржевски, редом све моје састанке приповедио, али би ти дуго било слушати. Свагда сам, док је трајало, од ње на моје захтевање по четири каранфила добијао које сам по цео дан држао. Прва четири сам за вечно благо моје сматрао, и као очи у глави чувао. Но један ти састанак особито приповедити морам.

Две недеље свако јутро и вече сам ја њу на реченом месту посештавао,—често само на неколико тренутака, јербо ју отац јако миловаше, па само, кад је својим пословима у град ишао, испред очију је губио, но овде је под надзирањем мајке и воспитателнице своје била. — Свагда сам на њој веће дражести све веће добродетељи примећавао.

Једно јутро дођем пре ње на опредељено место, које је већ више предмет састајања наших, него њеног лаког пословања и игре постало. Она овде много касније него обично дође, — каже ми да јој је отац рано у лов отишао, и да га је оправљала. Отуда закључим, да данас један час дуже остати може. До овога дана сам највеће страхопочитање спрам ње имао, јер сам ју тако рећи обожавао. Али сам много и трпео. Овај дан пак наумим мојој тузи конац учинити и знати

љуби ли ме или не, јер сам ја хтео да она мене, особу моју, не краљевски пород, но сиротог писара љуби. — „Слатка госпођична, рекнем јој, Ви сте сама невиност, Ваше је срце анђелско, Ви нисте могли љубав моју приметити, али ја Вас љубим, пламено љубим. И на Вама сам од времена нашег познанства промену приметио, Ваши Вас уздисаји издају, — учинимо дакле трплењу нашем крај! Ја трпим за тобом, анђеле мој, и ти уздишеш. . . за мном! Говорим ли истину?“

— Говориш, омаче се чисто с нехотењем с пурпурних усница њених, — реч изгуби равновесије, — и од стида пасти хтеде. Ова реч би за мене доста, — примим ју у обгрљај мој, и њу на прсима имајући за свет заборавим. Пољубац мој на њене уснице био је, који ми је душу потресао, а њен био ми је целовање вишњег духа; онда сам знао уважити срећу човека на земљи. Најпосле отргне се из наручја мог, и донесе ми по обичају четири каранфила које ја срцу притиснем, и с заклетвом јој рекнем: „Још младост твоја неће склонити родитеља твог да те уда, али док четири пролећа мину, ти ћеш ми као супруга у овом врту исте цветиће давати.“ Часови прођоше као минути. Служавка њена, која ју је обично одводила, и која је састанке наше често гледала, без сумње се надала оваковом позорију, и једва пред подне своју госпођу опомене дома ићи. Она је већ поверенница Олгина била.

IV

Од овог дана, настави Сигмунд, наши су састанци искрени и љубавни бивали. Премда то још нико приметио није, опет да би од презања свободни били, од њеног замка служавка, а од Вилне мој добри лекар стражарити морадоше. Она не мишљаше на то, што је њен отац богати заповедник Вилне био, — она у мени сиротог писара љубљаше.

Један пут дође плачући. Ја се уплашим, и потом је тешећи у наручја узмем, а она ми жалосно каже да јој је отац слаб био, и да је мисао своју, још за коју годину не удавати је, изменио — и да ће ју до идуће јесени за Гастолжија, војводу троцког, који је ово дана од њеног оца просио, дати. Ја ју умирим и у ватреном јој се жару закунем, да то бити неће; обећам јој да ћу ју сутра у дому њеном походити, и о предупређењу тога код оца пословати. „Ах, зар још не знаш гордост пољског благородства; боiим се мој те отац ни слушати неће," каже ми. „Слушаће, слатка Олга, одговорим јој, ја ћу сутра при обеду код Вас бити." „Чудан је отац мој, бојим се да те не увреди, пак ћеш после и на ме жалити," брижљиво рекне она.

Ово је из јутра било. Чим се вратим дома, дам звати градоначалника Раживила, и извиним му се, што га досад походио нисам, потом му кажем да ћу сутра при обеду гост његов бити. Стари овај пољски херој обра-

дује се, и с ускликом одмах мољаше за отпуст, да, као што вељаше, високог и ретког госта по достојању дочека.

Сутра дан рано заповедим свити мојој, да се торжествено и светло обуче, — кажем јој да ћемо пред подне Раживилу ићи, где ћемо и обедовати. Сам се у сва моја украшења обучем и енглеског ђогата мог уседнем. Раживил са многим још благородством дочека ме на градској капији, и тако за неколико магновења приспемо у његов замак.

Знао сам како ће се сирото девојче препасти, кад у мени, место њеног сиромаха писара, краљевића Сигмунда види. Кад уђем у ходник, дочекају ме сви дворани Раживилови, жена његова и њене сроднице, — Олге међ њима не бејаше. Она је—као што ми је потом казивала — с прозора гледала, а после послове уређивати отишла. Кад смо већ у соби били, и дворани моји по врту шетати се оду, упитам Раживила, је ли ми сву фамилију своју представио? — „Кћи ми, Ваше Величество, одговори он, по кући нарећује и устручава се пред Вас изићи... стидљива је... младо још девојче... сад тек 15 годину навршила.“ — „Ништа, придодам ја, рад сам сву Вашу породицу познати.“ Одмах он изиђе. — Благородство Пољака много држи на себе, — ја сам торжествено дошао, — и градоначалник вилнски не хтеде своју кћер онако, као што сам ју ја у башти најрадије гледао, лако обучену довести пред мене, и она се морала богато обући; то је причинило, те сам

се подуго с Раживилом, који се одмах вратио, забавити морао. Нестрплење моје на највећем је степену било; но времена сам имао приправити се да ју дочекам. Ја сам затим кроз прозор гледао, мати је међутим у собу доведе. Отац њен дође мени к прозору говорећи: „Овде је, Вашо Величество, моја јединица, Олга моја!“ Ја се окренем од прозора и видим ју преда мном богато обучену, — ни једна краљица земна с њом се упоредити кадра не би била; сви идеали красоте, доброте и невиности на њој се блисташе, сви у њој сојужени бише.

Представи себи њену забуну, кад ме је видела и упознала. Она се скоро обнезнани и ја се задржати нисам могао, дочекам ју на прси моје, и обоје умукнемо. Отац је њен неми и једини зритељ позорија овог био. — Да те дуже не задржавам, Модржевски, ја оцу њеном све изјавим, наше познанство и састанке невине исповедим. Дуго намргођен и нем стојаше, на послетку осмêне се, и повиче пољско-јуначким гласом: „Боже, буди воља Твоја! Добро знам, да сам оно вече, кад ми је се ово дете родило, о троновима сањао. Зато сте Ви дакле питали, јесам ли Вам сву моју фамилију представио, јер је онај члан њезин фалио који се Вас највише касао.“ — Олга је међутим на десници мојој почивала, и премда је к себи мало дошла, видећи оца свог покрај себе, од стида је главицу у недра моја чисто скривала. Отац се умили, загрли ју, из објатија мојих прими,

и мало ју охрабри. — У тај час уђе служитељ у собу и јави Раживилу да су службена нека писма из Варшаве дошла. „Само да их примим,“ рекне ми стари, и изиђе. — Сад опет бисмо сами. Дуго обоје ћутасмо, пустио сам ју био да се охрабри. После приступим јој ближе и рекнем: — „Опрости, мила моја, што сам тако с тобом немилостиво поступао.“

— Ах, Ваше Величество, ја сам писара једног из Ваше свите љубила, уздане она.

— Ал' у краљевића Сигмунда особи! Шта — ил' ти краљевића љубити не можеш? Не бој се, слатка Олга, све ћу препоне ја одбацити; ако Сигмунд на престô седне, и ти ћеш с њиме.

— Нисам ја за то рођена, шапутне она, не желим ја срећу краљевским кћерима отимати.

— Ти ниси крива, голубице, ти срцу твом следуј! Не љуби чинове, — нит' убога писара, нит' краљевог сина, — особу љуби, мене милуј. Или ће моја пред тобом промена и љубав твоју променити? — Окани се титуле; љубиш ли ти мене, све ће Бог добро учинити.

— Још питаш, рекне она усхићена, охрабрена — и кад ју у објатија узмем, ватреним пољупцима оно, што би још говорити ми имала, искаже. — „Да си ми се овако сјајно одмах показао, не бих те... не бих те смела љубити, ал' овако....“ Пољубац мој даљи јој говор прекине.

У том се и отац врати, обед готов буде, и она је наспрам мене седела, ал' оцу

сам, да о свему ћути, наложио. Пред саму ноћ одјашимо у Вилну.

V

Два блажена потом месеца провео сам у Вилни. С њом сам се у врту састајао у одећи писара, и у двору оца њеног, као краљевић. Говораше ми да сам јој свагда милији као први, али сам ја јој одговарао да ми је и она много дражеснија као лако обучена врта посленица, него богата племкиња и ћи Раживилова у сали очиној. Тако прођоше та рајска два месеца као два дана.

Добијем од оца позив у Кракову. Ја се замолим још за неко време да у Вилни останем, изговарајући се да ондашње поднебије врло благо дејствује на здравље моје, — но добијем повторителни позив, јер ме већ видети желе, а особито и отац — стајаше у писму — важна посла са мном има. Шта ме је двогуби опроштај с Олгом мојом, најпре у врту с њом, а потом у Раживиловом двору са свима, туге стао, лако можеш помислити. При растанку покажем јој прва она четири каранфила која сам у кристал и злато оковати дао и као амајлију на срцу носио, — и кажем јој: „Ова четири цветића си ти изгубила, помоћу њином тебе сам нашао, ја сам их досад на срцу моме грејао, тешко ми се с њима растати, ал' узми их, љубезна Олга, носи их у твојим недрима, на дан нашег венчања да ми их повратиш.“ За то ми она прстен с њеног прста да који ми је ево и сада на руци.

Дођем у резиденцију. Ах, овде сам тек видео, да многи људи о правој љубави ни појатија немају, који сваки потрес страсти љубављу називају. У вече је било весеље због доласка мог, — мати моја никакову прилику не пропушта веселити се. Знаш код Омира како је Улис на својим странствовањима, кад јо поред сирена, које су до половине тела прекрасне девице, а од половине чудовишта морска биле, пролазио, — како су га на његову погибао обајателном певком, скривши грдобу своју у море, као купајуће се девојке мамиле; али је њега волшебница Цирца на то осторожним учинила, — он је дружини својој уши воском залепио а себе за катарку везати дао, да се преварио не би. Прекрасна је басна ова! Многи људи путујући к цељи својој, страстима примамљени, с пута сврну и пропадну; и само Одисеј, само они, који пожелања своја умом везују, к цели доспевају! Дворкиње матере моје су талијанске сирене, — све су своје чаре и овда употребиле, да ме плене; али мене Олга, Цирца моја, волшебно за катарку ума мога притегла; нисам ја више она риба био који сам на примамку удица њихових лакомо летео. Добродетелне девојке непорочна љубав и распуштеног младића поправља!

Сутра ме дан отац к себи зовне, и овако ми почне беседити: „Сине мој, ти си већ из детињства изишао. Ја сам већ остарео и желим те, пре него у гроб одем, срећна видети. Ја сам намеран тебе женити, и одавно сам за

тебе девојку гледао, која ће теби пристојна бити, код многих сам европејских владалаца мотрио, и....

— Зар нема пољске кћери, која би кадра била краљевског сина усрећити? — пресечем му ја реч, па му трогателно моју љубав исповедим тако, да ме је са сажељењем слушао.

— Е, мој сине, настави отац, радо бих ја теби помогао, ал' су твоји изгледи сасвим други. Краљеви морају сву своју себичност и само срце своје благостојању народа својих и државе своје жртвовати. У Пољској је изборна краљевска власт. Само скопчање наше са сјаним и моћним каковим двором може теби трон обезбедити. Нећу да питам љубиш ли ти какви крин Пољске; питам ја је ли теби на срцу срећа и благостојање отаџбине твоје! Ја сам се са становима и прочим благородством погодио да ти Императора Немачког Фердинанда кћер Елисавету за супругу узмеш, па онда ће ти, сине, престо̂ осигуран бити; они ће те још за живота мога одмах крунисати. Не можеш се ти престола због једне женске љубави одрећи, не допушта то слава јагелонске лозе наше која је скоро два столећа престол Пољске дичила, не допушта то благостојање и спокојство народа и домовине наше. Помисли умно, сине мој, шта би, кад би то учинио, било. Неби л' при новом избору опет престо̂, који је већ доста због тога крвљу орошен, истој судби оставио. Доста је гордо и завистљиво наше благородство. Би л' друга благородна племена

мирно гледала, да се једна из Раживиловога племена краљицом бити удостоји и на трон попне? Тамо ћеш, велиш, једну душу упропастити, убити; али ћеш овамо срећу народâ, милионâ душа опасности изложити и можда убити! Ова ће следствија отказање твоје на трон — она неверство к Раживиловој кћери имати. Шта је прече? Суди! Шта ти је више на срцу: или срећа државе наше, или једне женске, или више љубиш земну угодност твоју ил' спасеније отаџбине? Коме овде треба вернији да будеш, ил' једној девојци, или целој отаџбини?

—Отаџбини! одговорим ја, — ово је најсветије на свету, а нарочито за оне од којих се соотечественици помоћи највише надају!

— Тако, сине, рекне ми отац, тако мисли свагда! Домољупца нек су земна услађења само подложне ствари, главна срећа њему мора бити благополучије отаџбине своје. Иди и спремај се, скоро ћеш у брак с царевом кћерју ступити.

Све би за мене изгубљено, — Олга, Вилна за мене санови постадоше! Отаџбини се жртвовати морадох, јер је ту мој отац умно поступао, њему је заиста срећа моја и целе Пољске на срцу лежала. — Знаш да сам се с царском кћерју Елисаветом оженио; знаш да сам на скоро крунисан био на тај начин, да по смрти оца на владу ступим; потом да сам местозаступник и повелитељ Литваније постао, и то ти је познато. Ову службу отправљајући у Вилни сам седети морао, но

отац ме је јако љубио, и више сам код њега бити морао. Пре шест месеци умре ми тамо супруга, и ја у Вилну дођем.

Олга је за мном тужила, као што су ми јављали. Чувши за моју женидбу, у болест је пала. Кад се придигла, отац јој, огорчен и забринут за кћер своју, употреби сву своју силу, и молбе матере њене склонити ју да се уда. Дуго их није послушати хтела. На последак склони се из љубави к родитељима, и уда се за њеног просиоца, реченог војводу Гастолжија.

VI

Овако говораше Сигмунд, а Модржевски тронут и нем у њега гледаше. Сунце већ далеко од постеље своје одмакло бејаше, и зраци његови досадни почеше бивати обојим пријатељима. — „Хајдемо у хлад оне липе, где сам често с њом седео," рекне Сигмунд, „још последње моје догађаје, а особито одважно намерење чути мораш." Кад су на месту били продужи Сигмунд беседу.

Већ је шести месец, како сам овде у Вилни као удовац. Брак мој с Елисаветом и минуле три године, које сам с њом провео, као прошли санови преда мном пливаше. Ја сам с њом доста добро живео. — Овде се тек моме уображењу оно доба, које сам по овим местима с ангелом мојим, с Олгом, проводио, у најживљим престави бојама. Стари Раживил чинио се да је на све заборавио; он се само о државним пословима, и то хладно,

са мном разговарао. Пре неког времена запитам за Олгу, и он ми на велико моје удивљеније да одговор да је она остала удова и да је одмах по смрти мужа свог писала, кад тамо са својом свекрвом ствари уреди, да ће се кући вратити, „и ово ју дана, вељаше ми, чекамо.“ — Сад се уображења моја скоро у фантазију претворе; ја сам ју видети желео. Све сам за њу распитивао, и на послетку чујем да је дошла. Ништа ми више није требало. Чим ми градоначелник послова ради дође, рекнем му: „Раживиле! Ваша је кћи дошла.“

— Пре недељу дана, Ваше Величество! био је одговор.

— Ах, драги Раживиле, ја знам да сам Вас увредио, но срећа нашег отечества тако је изискивала; и Ваш сам потпис међу онима видео који су за последовање моје на трон као условје женидбу моју с царском кћерју изискивали. Знам да се Ви радо онда нисте потписали, али су такова опстојателства била. Сад ми дозволите да ју само један пут у дому Вашем видим.

— Ту би је јединствено и видели, јербо ни у врт свој неће да изиђе. Но поштедите ју; женска је слабо створење, а она је чувствителна; прво је впечатљење веизчезајемо; један взор на Вас, цео би њен мир нарушио — одговори Раживил.

— Не, придодам ја, она не сме знати, ко сам ја. Онда сам ја још детињи изглед имао, скоро и без наусница, — а три године

и печал моја много су измене на мени учиниле. Кажите јој да једног русиског скоротечу, који у резиденцију путује, очекујете.

Једва се стари на то склони. „Добро, рекне, жена моја и онако сутра рано к сестри одлази, на два-три дана; Олга је и онако од пута уморена, она ју неће пратити, а већ су се, од како је дошла, доста наразговарале. С женом мојом и већа част служитеља одлази, а две моје верне слуге и једна служавка, који остају, и онако су већ од много година учасници сваке моје тајне били. Сутра дакле!

На уречено време на једним путничким покривеним колима одем у замак Раживилов. Отац ме њен под реченим именом њој представи. Ја сам ћутао, чинећи се да слабо пољски говорим. Она ме слабо и гледаше.

Ах, драги Модржевски, кад сам ју видео, једва сам се на ногама држао. Удовица са свим дражестима деветнаестог пролећа свог; ружице на образу њеном истина нису гореле, као од пређе, али као крин, по коме прве јутрење још слабе зраке сунца проспе, били су обрашчићи њени; црне очи, премда још као звездице светле, опет тихост и смирност дугих трепавица скривајући светило њино, сведоџбу су давале туге њене, а црно одело њено представљаше у њој неку светитељку. Овде љубав моја још већма него пре плану. Но морао сам се уздржати да видим не бих ли какове знаке опомињања на мене код ње приметити могао. У том ми

служавка помогне. Каже ми да обично по обеду у салу иде, и да тамо уз харфу пева, но све, вели, жалостиве неке песме. Ја ју замолим да ми учини да би је како невиђен слушати могао. Она ме на време одведе у једну собицу која је са тремом једним стакленим вратима у сојузу била. Из трема је завеса на врати била, али ја сам ју опет сматрати могао. То је све служавка вешто навестила. Чим дође Олга у трем, тужећим поче певати гласом. Ово, које ми се чинило да се на мене односи, само сам утубио:

„Када ноћни мраци стигну
    Скрије лик свој ладолеж,
Ал' кад сунца с' зраци дигну
    Развијен је тад и свеж:

И љубави прве тако
    Страсти руше споменик,
Но оне се гасе лако
    А њен тад је живљи лик.

Тако често љубве праве
    Очемери судба сласт,
Ал' узмутне воде здраве
    Време бистрит' има власт!“

У трему су била изображења свију краљева Пољске, и моје је тамо Раживил у ред ставио. Свршивши песму пред њега оде, и с плачним очима извади из недара амајлију ону с четири каранфила, коју сам јој при растанку негда дао и са сузним очима час у њу час у лик мој уздишући погледаше. Већ сам доста

знао. Као бесомучан улетим к њој у трем, паднем пред њу и покажем јој на руци прстен који ми је она при растанку дала, с јецајућим гласом: „Познајеш ли га? Ах, видео сам да за мене заборавила ниси.“

Нећу те дуго, пријатељу, љубавним маленкостима задржавати. Она је сирота много љутих удара судбине поднела, — она је из детинства изишла. Тронута је и у жалост погружена била. После дужег разговора рекне ми: „Ми смо се љубили, али опстојателства нису допустила да љубав наша супружеским венцем увенчана буде; ми морамо и сада једно друго избегавати, и молим Ваше Величество да ме поштеди у напредак. Ми се гледати не смемо, Вас друга већ принцеза чека.“

Сад се у мени роди исполинско намерење. — „Задржите, рекнем јој високим гласом, донде све страхопочитање, које сте према крунисаном краљевићу дужни, не дајте му Ваше срце донде, док Вас као супругу своју не загрли.“ Она ме на то погледи и уздахне. У том уђе и њен отац. „Ваше Величество, рекне ми смешећи се, ми се чувамо да Вас не издамо, а Ви сте се чини ми се сами одали.“ — Ја му потом изложим, како сам много за њом тужио и трпео, а особито од како сам удовац у Вилни. Потом, — слушај пријатељу! — кажем му намерење моје, да сам закључио с њоме тајно се венчати. Кад отац мој и станови чују, рекнем, истина из прва ће се противити, али ће на послетку

моју женидбу одобрити. На ово ни њега ни њу склонити не могох.

После тога сам — по старом начину — неколико пута с њоме састао се у башти њеној; моје молбе и почитање спрама ње побудиле су њу, она није противна; но отац јој још при старом стоји, неће да то бракосочетање одобри. Боји се, кад се открије, краљевске и другог благородства освете.

Ово је садашње стање моје, — зато сам ја жалостан; дубока печал је у мени; није ово жалост за умрлом супругом мојом, као што мој отац, као што сте сви мислили. — Многе ми је дворане краљ шиљао, да ме тешѐ, ја нисам утешења но помоћи потребовао. Модржевски! ти једини пријатељу, који си ме срдечно, неласкателно свагда љубио, сад ми помози! Кажем ти, ја сам се свим на свету заклео, другу више не узимати. Један пут сам срце моје жертвовао! Сад од намерења мога одустати нећу, ма шта следовало. Ја сам доста свима учинио и крунисан сам. Човек се и из чувства састоји; један пут сам се уму повиновао, али сад не могу срцу одолети.

Овако докончa беседу своју краљевски син. Моржевски зачуђен, и подуго и дубоко ћутећи, мишљаше, потом ублажи и умири приповедањем судбе своје усколебаног Сигмунда, обећа се побудти Раживила, да сачетање то допусти, и на последак и код краља и станова за то одобрење дејствовати, јер је он, премда млад, велико втечење у државним делима имао.

У том подне бејаше, и оба пријатеља врате се у град.

VII

На једно четврт са̂та од Вилне био је манастир један, сеним дрвима и зеленим једним холмићем од града скривен. У њему бејаше мало число калуђера, недељним и празничним данима било је у црквици његовој како из Вилне тако и из оближњих села доста богомољаца. — Овде бејаше обичан дан. Сунце је већ са зреника ишчезло било и сумрак настао, дубока тишина свуда царствоваше, тихи вечерњи ветрић само кадшто лишће дрва узнемириваше и живот природе јављаше, братија у својим ћели̂цама почиваше, само прозори црквице слабо осветљени бејаху, у њој су два-три кандила горела. Нигде ни живе душе не бејаше. — Сад из манастирских врата изиђу две у красном оделу женске с покривеним лицем, а за њима двоје мушких. Један од ових скриваше огртаћом хаљином украсе доњног одела, проседа његова брада и велики бркови, као и мужествени његов ход јасно показиваше старог пољског племића; другог такође његово дугачко црно одело и величествени изглед за игумана манастирског издаваше. Све четворо стану пред манастиром лагацко разговарајући се. Једна од госпођа, која се млада бити видела, оде мало даље и на пут изгледаше. Стари кадшто немирно корачаше.

— Где је већ толико, рекне он јачим гласом, — пол сâта преко уреченог времена прође. Ал' ако буде досад ћуд изменио, онда...

— Ено иду два коњаника, радосно пресече му она женска реч, која од њих неколико корачаји удаљена стајаше.

— То ће ваљда бити, придода игуман.

У то дођоше оба коњаника, у црно грађанско одело обучени. Радостни скоче обојица; и један лежаше у објатима млађе оне женске. Ови су загрљени Сигмунд и Олга били. Сигмунд је праћен од свога пријатеља Модржевског овамо дошао. Друга она госпођа била је мати Олгина, а онај стари, отац њен Раживил.

Ћутећи узме Сигмунд Олгу под руку и одведе ју у слабо осветљену црквицу. Прочи су за њима следовали. Игуман се обуче у црквено одело. Сигмунд и Олга приступе олтару и он их — венча. Модржевски је кум био. Кад изиђу из цркве, онда тек Сигмунд у највећем блаженству загрли и у присутству свију супругу своју целује. Оба потом пријатеља уседну на своје коње и оду у Вилну; Раживил пак са својом фимилијом одвезе се у свој дворац.

Ово је Модржевског дело било. Он се краљевском свом пријатељу помоћи свесрдо потрудио. Он је Олгиног оца приволео и својим умним доказателствима принудио да тајни брак тај одобри. „Нећете да тим отечеству какову несрећу навучете, — а зар ће мала несрећа бити, ако краљевића то, што му кћер

Вашу не дате, здравља или живота можда стане. Ја ћу потом код краља издејствовати, а и међу становима много пријатеља имам. Кад виде, да је већ готово, неће кварити. Овако ћемо лакше краљевићу помоћи", говорио је Модржевски Раживилу. Овим и подобним он је старца на то склонио. И заиста кад је успео, и тајно венчао их, које је он с игуманом оним, знанцем својим, уредио, код многог је благородства ходио, њих својим красноречијем на своју страну приводио, и од многих је, премда је тајна још, одобрења имао. Потом је и у резиденцију краљу отпутовао, да у своје време и код њега о томе послује и одобрење брака тога получи.

VIII

Младим овим љубећим се двома наравно не бејаше слободно под једним кровом живети. Али је Сигмунд више код младе супруге своје, него у двору свом, бивао. Што су препоне теже биле, што ју је добио, то ју је већма љубио; сваки пут, кад је код ње бивао, веће је дражести у њој находио; све му је милија била. „У нашим само пољима узбрано цвеће кадро је достојно дичити верне отацбине наше синове," често он пред њом говораше.

Модржевски је код краља био, и још ништа већ од једног месеца не јављаше, је ли штогод кушао. Сигмунд већ забринут бејаше. Највише се матере своје бојао, јер је

она краљеву власт по својој вољи употребљавала. Она је била кћи Јована Галеаза Сфорција, књаза медиоланског, имена Бона (Добра), и нравима и поступцима својима имену свом толико соотвјетствоваше, као и они судови на којима натпис „Правда“ стоји без да се у њима набљудава. Отац му од неког времена слаб бејаше, и она са тим већу владу над свима дворанима имађаше. Већ је био извештен да је она опет у намерењу какову принцезу за њега просити — а он већ ожењен! Друго му писмо јављаше да му је отац још слабији, као такођер, да му је и мати о његовом поступку мало начути морала. Он је знао њено високоумије, да она, док владу у рукама имала буде, допустити неће да се какова Пољкиња њој успореди. Врло је забринут био, но све је бриге опет на грудима супруге заборављао.

Један пут седео је у соби сам овако забринут. Скоротеча, који је овај час из резиденције приспео, улети у собу, и донесе му жалостни глас да је стари краљ, отац његов, напрасно умро, и да хити тамо, јер ће се с погребом на њега чекати. Сместа се оправи и дубоком жалошћу погружен, без да је супрузи с Богом рекао, отпутује у резиденцију. Оплаче и торжествено погребе оца свога.

Мати његова, која је још владати хтела, прогласи његову женидбу коју он и сам искаже и подстрекавала је и наговарла благородство да младоме краљу, премда је он још за живота очина крунисан био, док се

од ове жене не растави и другу не узме, владу не вруче. И заиста је Сигмунд многе противнике имао који су му и лишењем круне претили. Он се на то ни под који начин склонити није хтео, — и принуђен буде скоро као бегунац у Вилну отићи. Што му је још више печали и бриге узроковало, било је што је у овом стању без пријатеља и советника био. Модржевског је таки после погреба нестало. Сигмунд мишљаше да се он од страха и претње благородника некуд уклонио.

У Вилни није скоро нико ни знао да је млади краљ дошао; шта више и супруги јављати није хтео да ју у већу тугу и печал бацио не би. — Чудно је овде стање његово било!

IX

Сунце већ изишло бејаше, које кров Раживиловог замка ружичном осветли бојом, и румене зраке кроз прозоре у Олгину собу бацаше, али ово на њу, као до сада, упечатљења никакова не имаде; она је црне мисли погружена седећи главу на прси оборила, и једва јој дисање приметно бејаше. Она је прве дане с краљевским својим супругом у рајским проводила радостима, но после взор у будућност мало по мало радост ову замућивати поче; смрт старога краља, хладнокрвни, као што се њој чинило, одлазак супруга њеног и предстојећа јој судба раздираше меку и нежну груд њену. Шта више од служавке чула беше да је млади краљ већ пре три дана у Вилну дошао, па ништа јој ни поручио

није. „Ах, уздисаше она, он је онда у страсном жару био, он је мене несрећном учинио, сад је се ваљда раскајао. Да његова љубав није охладнела, он не би три дана пропустио, да један бар скок до замка нашег не учини.“ — Оваковe и црње мисли параше внутреност њену. Она је чула претње благородства и најужаснијих следстава се бојаше. Отац, који је на погреб краља отишао, још се не враћаше. „Бог зна, мислила је она, шта се и с њим догодило, ако се моје с краљем сочетаније чуло!“ Свисла би сирота у оваковој тузи, да ју брижљива мати њена тешила није.

Овако је она печална седела. На један пут мати, која при прозору стојаше, устрашена повиче: „Ево из Вилне цела војска бесно јашећих благорадника! Ах, ово су без сумње противници, који брак твој с краљем не допуштају. Сирота ћерко, шта ће од нас бити! Ах, сад ћемо жртве јарости њихне постати.“

Олга пребледи, — на скоро подигне се у њој пламен пољског јунаштва, она одважно устане са стола и, смрти самој приправна, ступи смелом ногом из собе и похита у сусрет благородницима. Топотање коња и вика коњаника све се већма чула.

Баш кад Олга у прсима готовост к свакој судби носећи из замка изађе, стигну и коњаници, који угледавши ју с радосном виком: „Да живи краљица Олга! Да живи мати наша!“ поздраве, и на рукама је краљу Сигмунду, који међ њима бејаше, у наручија однесу. Потом ју и радости сузе ронећи отац

загрли, који је такођер с овом кићеном гомилом дошао. — Нагла промена жалости у превелике и напрасне радости може и саму смрт проузроковати. Лако је дакле представити, како је Олги у овом часу било.

Модржевски, он је одмах по погребу старог краља многим благородницима ишао и на признање краљице својим словима склонио, представљајући им да је краљ млади у свом поступку постојан, да се он нигда на срамоту своју и целог краљевства од ње растати неће, да би то њихово неодобрење најжалоснија следствија имало, јер и краљ је пријатеља имао — саветовао им је да отечество своје не цепају. У кратко он је њих склонио, скупио и краљу у Вилну с њима отишао, да му одобрење своје кажу — а оданде је, узевши краља са собом, радосно краљици у замак спешио. — Он је био потом за владања Сигмунда његов тајник и најприснији пријатељ.

— У Кракову! повикаше ватрени Пољаци, да крунишемо краљицу нашу, да достојна и једнака љубавнику њеном и нашем краљу буде!

Олга буде торжествено у Кракови као Сигмундова супруга за краљицу Пољске крунисана. И сама мати Сигмундова приволела се и загрлила је снаху.

Кад Олгу Сигмунд, као краљицу, загрли, извади она из недара амајлију ону с четири каранфила, коју је од њега при првог познанства растанку добила, да му ју, кад ју као су-

пругу загрли, врати, и преда му ју: „Сад сам твоја тек права и достојна супруга,“ љупко говорећи.

— Премили цветићи! рекне Сугмунд, на ново загрливши ју, они су узрок били, да сам те нашао и познао, они су причина среће наше, они ће нама свагда најдрагоценије благо бити.

ДАМЊАН ПАВЛОВИЋ

ЈЕЛКА

— приповетка —

1.

Јелка је била красно, умиљато девојче.

Одрасла је у својих родитеља у селу Ј... у Кнежевини Србији. Отац и мати беху јој већ у годинама, те пазише јединицу своју.

Али ко неће пазити тако добро девојче!

Није било душе у селу, која за њу није знала.

Јеси ли стара кога за Јелку запитао, то си о њој слушао саме благослове. А млади? — Млади су је у звезде ковали.

А и била је добра срца.

Не би ти она за живу главу поред старца кога прошла, а да му Бога не назове и да га у руку не пољуби.

Старице поштовала је као мајку своју.

Догађало се више пута да јој је која старица дошла, па јој се потужила како јој се овца од стада одвоји. Јелка би се одмах свега свога посла оканила и не би мировала, док старици не би овце њене нашла.

Како је старица благосиљаше!

Али Јелка не чекаше хвале. Она је одмах весела и задовољна своме послу отишла.

Ја бих вам могао много оваких црта о Јелици наприповедати. Све сам то чуо у селу њену од старијих, који је благосиљаше и срећу јој прорицаше.

Али то није тако чудо, што је старци јако замиловаше.

У старијих људи време је умешкало срца њихова. Благост им је душа њихова, па тако о свачему благо, милостиво говоре.

Али младу крв далеко је мучније задовољити!

Па опет и млађи миловаше и хвалише Јелку.

Да л' им омилеше оне њене угасито плаве очице? — Природа као да хтеде показати како је Бог обилато срећу међу људе просуо, кад је оваке очи створио.

Али колико је срдаца било која су са тих плавих очица уздисала!

И плаво небо — и оно је дивно, и оно је милостивно. Али како је страшно, кад се наоблачи, те заударе муње и громови!

Јелкино око још се није никада наоблачило. Оно је увек сјало, као што сунце сјаје, кад најдивније мирисе цветовима краде.

А шта су уздаси друго, ако не мириси срдаца? Јелкино плаво око и нехотице их је мамило.

Или им ваљда омиле умиљато лице у красне Јелице?

Али природа је обилато осула брежуљке око села њихова ружицом и љиљаном. Румена зора кад се деци својој, росном цвећу и ша-

реним лептирима, зарадовала, исто је тако дивна била. Па опет — млађана срца њихова заборавише и на цвеће, и на зору, и на лептире, кад би само сагледала румено лице Јелкино!

А зашто? — Ни сами не знају рећи.

Али само то знају врло добро рећи: Тешко ли ономе, ко би дигао руку на добро девојче, Јелку Миркову!

2.

Мирни становници села Ј... од неко доба јако се узнемирише.

Село њихово беше подалеко од друма, те они до сада срећно живеше, слабо се бринући, шта се даље у свету ради.

Али сада не би тако.

У околини села њихова појавише се неки хајдуци турски који некима од становника већ и пакости учинише. Већ се поче дружина купити која ће ове насилнике прогонити. Па с тога се мирни становници и беху тако узрујали.

Србина је Бог створио јунаком. Дао му је витешко срце које уме погинути за своје. Па то витешко срце и склопило је дружину Иванову. Јер Иван био је на челу овој дружини.

Али Србин је и чедо Божје, па му Бог ули још у срце оне снаге која цео свет држи, која свет и створи. Бог је из љубави свет створио. Човек је најмилије чедо Божје.

А каква је љубав мајке српске, каква ли милост у сестре српске! — Понос је Српкињи, кад има свога браца од заклетве. Закуне ли

се братом својим, — не питај даље је ли истина. Као што јој је љубав према брацу своме света, тако јој је и име његово свето.

Па то је и сневеселило данас срце многој српској ћери. Брацу своме опрема светло оружје, јер добро знаде да јунак ваља за своје да гине, а срце њено... Ој, кукавица још није тим гласом закукала, како би срце њено закукати могло!

Старци тешише сетну децу своју и мудро световаше дружину, а највише Ивана, поглавицу њиховог.

Иван — жива ватра. Млађан, лагахан, дика селу своме. Снага му се била разлила по мишицама његовим, а у очима као да му Бог до два грома стопи. Али такав детић и могао је само доћи до тога, до чега Иван дође!

Сиротан, без оца и мајке, стекао је сам собом, снагом и јунаштвом својим, љубави и поштовања, не само у своме селу, него и у околини. Па та љубав и поштовање и учини га поглавицом дружини од двадест и два друга.

Иван је био весео. Весео је био, као да не иде на турске насилнике, већ као да је млађан ђувегија, те да води кићене свате по девојку.

Јесу му другови кићени били, али не зеленим рузмарином, већ сјајним токама и светлим оружјем.

И дружина му весела би. Али Србин и не зна друкчије за домовину гинути, него песме певајући и Бога хвалећи.

Чета је опремна била. Сутра зором ваљало јој је поћи.

3.

Сунце је било на заходу. Танка тама већ се хватала у лишћу на дрветима, а славуј је вио своје слатке песме пуне туге и милости.

Песма се разлевала од листка до листка, од цвета до цвета. Како је тужна била, заплакао се цвет и травица.

Али Јелка није свега тога опажала. Она се дала у дубоке мисли, те тако и не осети, кад јој се песма славујева дотаче срца, а очи јој сузом оросише.

Зар и Јелка, оно срећно девојче, уме бити тако сетна, тако невесела?

— Јелка моја, добро вече!

Јелка се трже.

— О, Иване, зар си ти? Добро ми дошао!

Пружи му руку коју Иван у обе своје руке узме.

Како се била зарадовала, очи јој још већма засјајише.

— Не плачи, чедо моје. Сутра ми ваља поћи, али је Бог добар, па ћу се жив и здрав повратити. Ој, помисли среће, ако Турке срећно прогонимо! Онда ћу те, Јело, смети у оца заискати. Неће ми се моћи казати да се за те нећу умети старати и бранити те. Ко одбрани браћу своју од силе душманске, умеће одбра-

нити и душу своју. Та Јела је Ивану више од душе његове! Јело, хоћеш бити моја?

Шта му је знала Јелка одговорити! Њено се срце топило у милини, те му се пријубила, као што се слаби цветак око бора вије.

А Иван још никада није загрлио Јелку своју као сада. Плануло му јуначко срце његово, те угопи врео пољубац у благе очице њене.

— И твој отац, Јело, добра је душа. Како нас данас редом световаше, а највише мене и Милана. Световаше нас мудро, па на послетку рече: Па сад, Иване сине, нека је Бог с тобом и дружином твојом! Тако може само добро срце, само очинско срце говорити. Тако неће ни моје молбе одбити. Је ли, Јело, ти ћеш моја бити?

— Хоћу, Иване, хоћу!...

Иван јој ватреним пољупцима својим исстопи слатке речи.

— Сад с Богом, Јело!... с Богом!

Јелка је јецала. У срцу и души зујало јој је „срећан пут“. Али она не могаше речце проговорити.

Али очи, које за душу говоре, много — врло много казаше у сузама својима.

4.

У околини села Ј... међу кићеним бреговима белио се манастир М...

Дивно место, диван храм!

Као да га анђели Божји из раја амо пренесоше.

Анђели су Божји душе, из чије побожности пониче светилиште Божје; душе које се разлише у светињу храма овога.

Био је храм цркви, велики празник Ивањ-дан.

Побожан народ сакупио се из свију крајева на молитву.

Дошла је и Јелка са оцем и мајком својом.

Како се данас од свега срца Богу молила! Толико дана већ протече, а она не чу гласа о Ивану. Сиромах Иван, можда је погинуо; можда љуто рањен тешке боле болује! О, да је она тамо, како би га неговала, како би лебдила над њим! А може бити да га и Турци заробише!

Тешка боља притиште јој срце њезино. Очи јој пливаху у сузама.

— Ах, Боже мој, буди милостив! Узми моју душу, а само Ивана здрава ми поврати!

Никад се није тако Богу молила. Како се усрдно Богу молила, није ни опазила да ће се служба Божја скоро свршити. Није чула како је седи духовник народ у беседи својој учио. Али се трже, кад чу име Иван. Стари га је духовник споменуо, говорећи народу да Богу благодари, што га је опростио страха и невоље, јер чета Иванова срећно је насилнике прогонила.

Како се уздрхтала, како јој се милина просу по лицу њену! Па како јој би, кад изиђе из цркве, а народ повиче: „Живела дружина Иванова!“

Весела дружина Иванова стигла је у манастир.

Роса на цвет пада, а сузно око Јеличино паде на цвет од јунака, на Ивана.

— Јелка, Бог ме сачува, да још будем срећан, да те опет видим.

Јелка му у радости не умеде одговорити. Трже цвет са недара својих, па га пружи Ивану.

— Ово јунаку Ивану на његов имен-дан.

— Хвала, Јело душо. Ово ми је најмилији дар од тебе.

У том приђе редом дружина Иванова Јелици, да се рукује.

— Јело драга, ево редом ваљаних другова мојих, а ево и Милана, честитога друга, коме животом дугујем. Да његове мишице не би што ме одбрани од крвничке сабље, не би ме данас жива видела. Милане, буди ми побратим.

— Хоћу, брате. Врсна побратима ваља навек имати.

Загрле се . . .

И народ је примио јунаке своје срдачно.

Кад је било подне превалило, ухватише се млада срца једно до друго, те се поче диван венац момака и девојака таласати око свирца. Коло се играло живо, ватрено. Али и не играло се. Иван га је водио. До њега је била Јелка, до Јелке побратим му Милан. Коло се играло, како га само Србин зна поиграти. Вино ударило јунаку у лице, а весеље у срце, а срце опет препуно среће разлило се у несташне поскочице.

Весеље је бујно било. Веселим усклицима гора се одазивала, а одазиваху се и старци који крај чаше руменике разговараху се у хладовини древета то озбиљно, то весело.

У овоме друштву био је и Мирко, отац Јелкин.

Ено онај крепки старина који управо подиже пехар, као да хоће здравицу да наздрави. Погледај му лице — право српско лице. Озбиљност са благошћу разлила му се по лицу. А граорасте очи казују му достојанство, казују му понос, као да ће рећи да знају да је син поносите горе српске.

Па погледај редом у лице оних других особа које сеђаху до Мирка. Видећеш им весеље на лицу, али иза весеља, као танке копрене, опажаш озбиљност и понос. Србин пије, али никад неће заборавити на достојанство своје. У развијеним цртама читаш му карактер, читаш целу историју његову. Благост његова казује ти да је много препатио; озбиљност да је зла знао јуначки поднети, а ватра у очима да је вредан изгубљено на ново стећи.

Старац Мирко подиже пехар управо онда, кад коло престаде вити се. Мирко је много вредео у својих земљака. Тачан у свему, заклањао је и слабије, колико је могао. Мало је говорио, али му зато и поштоваху речи његове. Сви ућуте сад и слушаху Мирка.

— У славу браће наше српске. Где је год српске крви и племена, да Бог да било овако весело — и веселије него ми данас. Да Бог

да у свему били напредни, били срећни у синовима својима, као ми у нашима. Бог нека поживи добру децу, Ивана, Милана и честите другове њихове што нам мишицом својом образ осветлаше. Бог нека их поживи!

— Живели! загрми са свију страна.

Иван и Милан приђу руци доброга старца који их у чело пољуби.

Ваља нам напоменути да је Мирко пазио и Ивана и Милана још из детињства. Обојица беху без оца још за рана заостали. Те тако је Мирко био други отац синовима пријатеља својих. Он их није разликовао од своје Јелице. Милану је доста добра иза оца његова заостало, а Иван не имаде ништа, до крепке мишице своје и поштена срца. Али Мирко не чињаше разлике међу њима, због чега га и поштоваху ова два млада човека и љубљаху као оца свога, а Јелку као сестру своју.

Јелка је чула здравицу, па се радовала, што се њен Иван тако узноси. Како је јутрос у бризи била, да јој Ивана зло какво не снађе. Шта би јадница онда радила!

Таким се мислима забављала сада Јелкина душа, па заборавивши да јој је Иван срећан, постаде тужна, врло тужна. А у тај мах зачу жалостиван глас, тако жалостиван, као да се из њеног девојачког срца извио.

То је био глас јаворових гусала.

Чудан глас јаворових гусала измами сузу ватреном оку српском. Гуслар је певао о некадашњој господштини и царевини српској. Па

је л' чудо, што се и најтврђе срце заплакати морало?

Али као да им муње срца прострелише, кад певач поче певати о новој слободи и устанку српском. Певач још на свршетку песме спомену и Ивана и јуначку дружину му, „што'но сломи силу насилничку.“

Свако је срце било весело и задовољно, али највише Иваново. Њему се по глави меле Миркове речи које му каза Мирко, кад га оно у руку пољуби: „Сине Иване, ти си нама свима добра учинио и образ нам осветлао. Твоје дело ваља да ти се наплати. Ти ћеш сутра бити мој гост.“

— Да ми дело наплати? Ој, Боже, ала си милостив! Јело, Јело, сада видим како те љубим!

Како је у срећи био, чисто не хтеде самом себи веровати.

Мирко је доиста позвао Ивана, а осим њега и Милана и друштво њихово и сву својту своју.

Било је већ захладило. Народ се поче разлазити. Иван не могаше одолети срцу, но приђе Јелки.

— Јелка, радуј се. Сутрашњи дан donеће ми сунце моје. Сутра ћу бити у вас гост.

Јелка се зарумени.

5.

Да је когод одмах први дан после Ивањадне прошао селом Ј..., видео би по кућама венце од цвећа. Све су то били венци од

Ивања-дне, јер народ српски још од старијих својих примио је красан обичај, те на тај дан кити венцима домове своје.

Од прилике у средини главнога шора била је чиста, спретна кућа. То је била кућа Миркова, оца Јелкиног. И на њој је био кићен венац, само што у венцу не би само ивањско и друго пољско цвеће, него и румен каранфил и питома ружица и још друго. То је цвеће Јелкина нега одгајила, само да о Ивановy дану што лепши венац свије.

Јелку је данас зора пробудила. Али како се зора препаде, кад загледа кроз цвеће на прозору у Јелкину одају, те виде како Јелка сузе рони!

Мајка је тешаше.

— Ћути, Јело, ћери моја. Тако љутиш само оца твога. Та ти знаш да он тебе љуби и да ти неће зла. Па зато ваља да послушаш вољу његову.

— Ах, мајко! И ја љубим оца. И ја сам се увек радовала, кад сам га могла само у чему послушати; али сада...

— Та иди, Бога ти! Зар Милан није ваљано момче? Та ти си њега увек пазила као и Ивана, па шта ти сад намах у памет дође? Милан ће тебе пазити. Он ће ти понуде чинити. Та ти знаш, да је он имућан...

— Не вређај ми, мајко, срца мога? Ја сам Милана пазила, па ћу га и од сад пазити као побратима Ивана мога. Али без Ивана нећу живети. Па ма с њим и суха хлеба јела!

Јелка је ишла, да наврши шеснаесту годину. Мајка, као свака мајка, старала се како ће своју ћерку удомити, те је и оца наго別рала да то што пре чини. Што је више миловола Милана но Ивана, није чудо. Мајку Јелкину занело је имање Миланово.

Кћер своју љубила је, али не прими к срцу суза њених. Држала је да је то девојачко јогунство које ће брзо попустити. Омануше је очи њене, јер је Јелка увек Милана као и Ивана као браћу своју примала. Али не имаде очију, да у срце Јелчино загледи. Препала би се, кад би видела од чега Јелку своју одговара.

— Како то, Бога ти, Јело, говориш? Нећеш моћи живети без Ивана. Како би се отац љутио, да те чује! Ти знаш да се његова не пориче. А овде још мање, где га реч везује.

Доиста је Мирко Љубоју, оцу Миланову, дао реч на самрти да ће му пазити сина његова и да ће му дати Јелку своју за љубу. Али се о томе слабо у кући Мирковој говорило. Деца су се од себе пазила. Мирко до синоћ није Јелки ништа напомињао.

Јелка почне тужити. Сињи камен свали јој се на срце њено. Какав ли ће глас Ивану однети? Сиромах Иван! Он је од јуче ваљада још весео?

И доиста Иван је био весео. Радовао се, јер је држао да је Јелка његова.

Једва је чекао да дође Мирку.

Зачуди се, кад Јелку невеселу опази. Очи као да јој сузне бише. Јелка га не хтеде погледати.

— Срди ли се Јелка на мене?

Зебао је у срцу своме.

Али као да га гром удари, кад Мирко гостима рече да хоће да испуни завет што је учинио покојноме Љубоју, оцу Миланову. Јелку своју даје Милану за заручницу.

Једва је стегнуо срце своје, те није од бола јаукнуло.

Милан — како је био срећан, како ли се радовао; а Иван — јадан и невољан!

Мирко изнесе и дугу пушку срмом искићену. Њу даде Ивану за његово јунаштво.

Хеј, врло мален дарак према ономе што му се узе!

Гости се разиђоше. Иван ни сам није знао куда ће.

Кући својој?

Та он ништа на свету није више имао!

Коме се нада узме, томе се више од живота узело.

6.

Иван је ходао у дубоке мисли занесен.

Али на један пут зачу тих, нежан глас.

— Иване, Иване, а зар не познајеш више своју Јелку?

Сирота Јелка ишчекивала га је на ономе месту, где су се обично састајали, па јој се

да на жао, кад виде како је Иван хтеде обићи, и не погледавши је.

— Хај, Јело драга, зар си ти овде? Носиш ли ми добру срећу?

— Добра срећа одбегла је од нас. Ништа ти друго не носим до ојађену душу своју. Где сам некад љубави налазила, ту ме сада срета хладноћа. Ни мајка моја, сва узданица моја, не чини ми више што ми до сада чињаше. Та ја никога не мрзим, мени је цео свет мио, мени је Милан мио; али само једнога љубим, само тебе, Иване, љубим!

— Како нам дани до скора беху ведри! Сама милина вејала ми по души мојој. Худан, сиротан, без обране, без оца свога, одбијен од неге и љубави мајчине, нађох тебе, те утеших тужно срце своје. Тебе нађох — нађох снагу своју. Радо сам поднео сваку невољу. И највећа сметња би малена, да ми сломије вољу моју, јер сам ја увек на тебе мислио. Па сад све то да ми се узме! Ој, Милане, света је реч побратимство, али не било ти просто, што ме овако грдно ојади.

— Не криви Милана, драги Иване. Не криви ни оца мога, ни мајку моју. Тако хтеде зла срећа наша. Али, Иване, Јелка неће ничија бити, до Иванова. Јелка ће још једном огледати, још једном молити мајку своју, да јој умилостиви срце њезино. Отац је добар, можда ће послушати молбу њезину. Не хтедну ли чути гласа мога, онда, Иване, само сам твоја и — Божја!

Иван разабра силу Јелкиних речи, па се упрепасти. Шта Јелка науми? Зар тако диван цветак, који природа обасу толиким милинама, тако рано да усахне?

Загрли Јелку своју. Снага њене душе пренула му је и малаксало срце његово, зажарене очи њене успалише га као никада.

Ој, па тако благо да му други љуби!

— Јест, Јело, огледаћемо хоће ли се умилостивити тврда срца што нам неће да знају за љубав нашу. Не усхтеду ли чути молбе наше, онда нека нас Бог споји, људи нас неће раздвојити!

7.

Дубока тишина била је у селу Ј... Нигде живе душе. Поноћи је избијало на кули. Иван је бројао ударце.

Он је био будан. Голема туга далеко је сан од њега одгонила.

Био је на обичном месту, где се са Јелком састајао. То место, и гроб мајке његове, била су два најмилија места срцу његову.

Сада му дође на памет детињство његово. Оца свога ни запамтио није. Стара мајка била му је све добро његово.

Како му је мајка била добра душа — добра, као добар дан у години! Та он не запамти да му она икада опоре речи каза. Шта би пута у оскудици гледала сирота да је само њему за доста, а за себе није марила. Иван је дете био. Али је ту брижљи-

вост осетио. Што памет не може да опази, то често срце осети.

Је ли ко Ивану што на жао учинио, а он као дете пустио на вољу својој ватреној нарави, то би му мајка својом неисказаном благошћу одмах укротила успаљено срце. „Иване, немој се љутити на другове своје, то би твоју мајку ражалило.“ Иван би постао питомији од јагњета.

О, па кад дође последњи часак, кад му мајка умираше! Живо се тога Иван сећаше, и грозне му сузе низ лице потекоше. „Сине Иване, буди добар, па ће мајчин благослов увек уз тебе бити!“ То су биле последње речи које му мајка слабим гласом рече, па онда премину. Како је јадни Иван љубио руке које су га отхраниле! Како ли је љубио благо лице њено! Викао је добру мајку своју. Али мајка не чу му тужна гласа његова.

Сахранише му мајку. Сахранише му све што је на свету имао.

Тако тужан, тако несрећан заволео је Јелку. Свет је добар. Али немаш ли оца свога, немаш ли мајке своје — немаш никога на свету! Јелка му је била сада свет.

Па сада ево, где му се отима све то благо његово!

Ој, жалосни људи, како се греха — како се Бога не бојите!

Кажете ли за живот да је дан, то је Јелка била Иванову животу светлост и топлота. Кажете ли за живот да је цвет, то је Јелка била роса и снага која цвет држи.

Па зар његова рука да угаси ту светлост, зар од његове руке да нестане те благе росе, те снаге која би њега усрећила, која би много срце усрећила!

— Не, Јело, ти ћеш живети! Иван ће сам жртва бити. Иван иде мајци својој; та њена блага душа утешиће тужно срце његово.

Тако је тужио Иван. А Јелка?

Јадна Јелка, шта је њено девојачко срце морало препатити!

Лагано је дошла постељи оца свога и мајке своје. Стезала је груди своје, да јој се јецање не чује. Брисала је сузе од очију, па је љубила руке њихове. Зар никад више да не види оца свога, никад мајку своју?

Како је она оца свога љубила, како га је поштовала! Њено је срце тужно било. Он је не даде Ивану, јер је не могаше дати. Његово добро, али строго, поштено срце везивала је реч коју је дао на самрти пријатељу своме.

— О, добри оче, како ће то црн глас за тебе бити, кад чујеш да ти Јелке твоје нема! Меко мајчино срце свиснуће од тешке жалости. Прости ми, оче мој, прости ми, мајко моја! Ја не могу друкчије живети. Ја морам умрети.

С каквим је поштовањем пољубила оца свога, пољубила мајку своју!

— Ево ме к теби, драги Иване мој. Сад сам срећна и задовољна. Јер, Иване, ми ћемо заједно живот живовати.

— Не, Јело! Грехота би било угасити млађани живот твој. Живи за мајку и оца

свога. Ја никога више немам, до само мио спомен на своју добру мајку. Па ја ћу сам умрети, ја ћу сам поћи мајци својој.

— Не ражаљуј ми срца мога, Иване! Оно се опростило са светом, и са оцем и са мајком својом. Оно ће весело с тобом поћи, весело с тобом умрети. Или ћеш да оставиш своју Јелку саму на свету, другоме ћеш је оставити?

Иван је загрли. Душа њена претопи се у душу његову.

Ој, како је тешко са светом растати се!

Гора је немо гледала како се грле ово двоје младих, тако несрећних, па и опет тако срећних. Али и гори се није могло на ино, него је тужно јаукнула, кад се зачу глас од две пушке што су двама срцима намењене биле.

— Иване! Јело! биле су последње тужне речи на које се гора још тужније одазвала.

8.

Нежна мајко! Јеси ли имала кадгод јединче своје? Је л' како ти је оно драго било? Милије од свега блага на свету.

Само твоје срце, нежна мајко, моћи ће знати како је било јадној Јеличиној мајци, кад мртву виде јединицу своју. Само ћеш ти знати како су болови њени велики били, кад је суза изневери и у плачу се зацени.

Леден је пољубац био који је притисла на лице јединице своје.

Јадна мајка свисла је од тешке жалости.

А стари Мирко?

Сузе му потекоше низ његово старо, поштовано лице. Јадао је сиромах. Викао је своју милу Јелку и — она му се уздисајем одазва.

Јелка се из несвестице своје пробудила.

Иван је није убио. Задрхтала му је рука, кад је пушку срцу Јеличином окренуо. Ранио је само. Она се била обезнанила. Тужан глас старога оца опет је пробудио.

* * *

Јесте ли били на гробљу у селу Ј...? Тамо су до два света гроба. На њима је цвеће посађено. У цвећу томе разлеже се тужан лелек сваког јутра и вечера. Није то глас кукавице. Глас је тај далеко тужнији, далеко жалостивији.

Поштујте ову дубоку тугу. Њу поштује свака душа у селу.

Ој, страшно је то своју мајку оплакивати; страшно је иза драгог свога заостати.

Јадна Јело! Како мора голема туга твоја бити! Шта ли мора патити јадно срце твоје!

КОСТА РУВАРАЦ

КАРЛОВАЧКИ ЂАК

— приповетка —

I

У светој Врушкој има пуно дивотном природом окићених места, ал' тешко да ће се икоје успоредити са карловачким Стражиловом.

Но није ни чудо.

Та ту се на лађаном извору у поноћно доба умивају виле врушкогорске, те се онда ватају на оној убавној долини у коло, да поиграју крај меке месечине, а уз складну свирку тијана поточића — у тој чаробној дворани горској!

*
* *

Мај се већ одавно спустио на земљу; допратише га до Стражилова на гласу певачи, славуји; па донео је свакојака мирисна цвећа, те га просипа, куд год ходи. Зато и мирише на Стражилову на све стране.

Освануо је други дан Духова.

У Карловчана је од вајкада обичај, да тога дана после ручка излазе на Стражилово, а овога су пута и момци и девојке у толико жељније и радосније на њ изгледали, што је

баш онда некако ту нов чардак за играње подигнут.

Само да хоће Бог дати да лепо време буде! Тако је мал' не свако срце девојачко зажелело; но шта небо разбира за жеље девојачке? Беше баш око подне, а оно ти се страховито намршти, натушти, те плаха киша потече над Карловцима и околином; ал' усрдне и смирене молитве девојачке допреше и кроз те густе облаке до престола Божјег, па сунчани зраци сагореше у један час црну им завесу, посуше златом сву околину карловачку. На скоро се само плава боја по небесном простору све до обзорја блистала и сунце је у пуном сјају своме ишло тихо својим путем.

Што беше омадине у Карловцима, све се кренуло у гору.

Уз њу су пристали и други који су ради, да се у горском зраку проведу и провеселе.

Госпођице с мајкама и господичићи грађански синови возе се на таљигама, тако и други постарији грађани.

А ђаци?

Е, ђацима не треба кола. Њима није тешко пешачити, особито кад знају да их на Стражилову не чека строгост професорска, нит' загушан ваздух школски, него љупко лице старе мајке природе и мирисом зачињен зрак горски. Збили су се у гомилице, како се већ који с којим више дружи, па се у шали и пријатељском разговору примичу својој цели. Час по подвикнуће који између њих, да се

све разлеже, а гдекоји ће, гледајући за̑р у гору око себе, и запевати:

Гором језди Краљевићу Марко!

Уз ђаке пешаче и прости момци са девојкама, па пролазећи једно мимо друго неће ни по што прећутати.

Дирнуће једно у друго па ма шта било.

Не беше још ни два са̑та после подне, а Стражилово је већ пуно света.

Око гајдаша, егедаша и тамбураша игра се кола на више страна.

Умори л' се који од момака, а он скочи под какву шатру, те се хлади уз вино ил' пиво; треба ли да се чини милошта драгоме, колачар и посластичар стоје на услузи; је л' ожеднела која ватрена цура, а она одскакута кô лане на извор што испод чардака извире, те гаси из липове коре студеном водицом жеђ своју.

Изнад чардака, горе у шуми, оре се уз пуцњаву из малих пушака громовите песме, понајвише оно наше „многаја лета" у свих осам гласова.

Ту су постарији грађани карловачки који слабо маре за оне у дољи, већ се гложе око чутуре и какве печенице.

Остаје нам још отмена омладина карловачка.

Она се стекла у нов чардак, те игра уз егеде игре немачке и француске, па кадкада из милости и наше просто коло. Та коло је и онако тешко за играчице, то јест госпођице, и више мори но валцер; па у валцеру долази

рука у руку — груди се сасма грудима приљубе — образ скоро да такне о образ. — „Над валцером нема игре на свету!“ рећи ће ти скоро свака Карловкиња, кад с њоме реч о играма поведеш; па с тога и кад баш игра која од њих коло, а она га игра, само да јој се не забави, што се свога туђи: од праве, усрдне воље нема ту ни спомена. Добро је још што се при таквим приликама понајвише богословци за коло заузимају, позивајући, кадгод би се оно засвирало, госпођице, да пашу мараме око паса.

Тако је и овога пута било, и између њих се одликовао у тој ревности највише богословац Љубинко, родом Сремац испод Врушке, ватрен и на гласу родољубац.

Коло се већ ухватило.

Лепо су се поређали, све момак па девојка; два Бачванина богословца играју, мислиш не стају на земљу, пуштајући по кадкад по коју и ђаволасту поскочицу. Љубинко је играо уз Драгињу, кћер господар-Јове, доста имућног грађанина карловачког. Случајно су једно до другог дошли, да буду најлепше цвеће у том красном венцу. Хтео не хтео морао је сваки, кад их је једно до другога спазио, признати да су таман како ваља једно другоме слика и прилика. Пошто је коло престало, Љубинко захвали обема госпођицама што су уза њ играле, те онда заподене доста плашљиво говор са Драгињом.

— Госпођице, Вама кô да није најповољније, што смо и наше коло играли.

— Боже сачувај, господине. Само ми је, знате, зазорно, што га не играм баш како треба, а као Српкиња ваљало би да ту нашу народну игру најбоље играм.

Те речи падоше као блага роса на ватрено, родољубиво срце Љубинково, те он ти се не могаше уздржати да непомично и подуже не погледа и у небо, са кога се та роса спусти — а небо се то руменило, кô зора, кô румена ружица: усне Драгињине изгледале су му као комад зоричастога неба, као два румена листића ружична! Поред усана наравно да је добро уочио и плаве велике очи и бело, пребело лишце у те красуљке.

На необичан тај момачки поглед Драгиња се чисто збуни, порумени и обори смерно девојачки очи на земљу, а Љубинко се опет ослободи, те продужи:

— То ми је особито мило, госпођице. Верујте ми, тако што не чух још ни од једне Српкиње. Нећу да Вам ласкам, него Вам баш искрено кажем да ћу данашњи дан врло добро запамтити. Ваше речи јамчиће ми увек, да наше Српкиње не презиру своје, као што гдекоји мисле, па као што сам и сам све до мало пре мислио.

— Па зар има, господине, рече Драгиња нежно погледавши га, и таквих Српкиња које о тој ствари не мисле као ја?

— Камо наша срећа, да Ви нисте једина што тако судите! Ал' ја бих рекао да је овде у Карловцима такво цвеће одвећ ретко.

Барем о овима, што су у Варадину на одгајању биле, не бих смео нит' могао то тврдити.

У то ће да се засвира нека немачка игра, те неки млад грађанин узеде, тако рећи, испред носа Љубинку девојку, прекиде им њихов родољубиви разговор. Ал' Љубинку није ни у крај памети да се с тога расрди; за немачке игре слабо је марио и играо их је само онда, кад се у друштву не би нашло довољно мушкараца. Гледајући донекле како се други журно окрећу, дао се и нехотице у мисли, те тако и не осети кад се у један мах нађе на оној поширокој чистини што западно од чардака лежи. Колико му се родољубље онога девојчета допада и колико га с тога цени и уважава, у толико више и живље осећа и чувствује нешто у грудима својима према њему, што није кадар јасно схватити и протумачити. По срцу му се нека безгранична милост разлева, узрујале се сасма непознате жеље, па жеље се те промећу у тежњу, у крилату тежњу, те би да излете, па да одлете с бескрајним поверењем на срце оне плавуше... да л' зато, што онако ватрено род свој љуби? — — —

На пуцњаву из малих пушака разабрао би се час по наш Љубинко у својим новим мислима и осећајима, те би онда, хотећи их се навалице опростити, гледао непомично у плаветнило небесно, слушао с највећом пажњом певање горских птица; ал' плаветнило га је то увек одводило на плаве очи Драгињине,

песме тичије опомињале су га још више на милозвучан ромон Драгињина разговора.

Тако је ето непрестанце само о њој и на њу мислио!

Чудно му је, не може довољно да се начуди, кад помисли шта се то с њиме збива: та он још ни према једној Српкињи, па била она каква му драго родољупкиња, није тако осећао, као сада према Драгињи, кћери господар-Јове! И сумрак се већ почео хватати, а он се још у мислима шеће, сам самцит; тако га затекоше и неколико другова, који не дођоше на Стражилово да играју већ да се мало по гори прођу и да се науживају милина што их је ту у то доба године као ретко где у Врушкој наћи. Јако се зачудише, што га усамљена и замишљена застадоше, те одоше питати га шта му је и да му се није какво зло догодило.

— Е да, није зло — та није ништа, одговори им осмејкујући се, те покушавајући да се у силу Бога пред њима покаже да му баш доиста није ништа.

На такав одговор и на присиљено понашање његово згледаше му се другови, вртећи главом један на другога, те идући с њим заједно чардаку зборише тајно међу собом: „Тај се по свој прилици још из родољубља у какву и заљубио!“

Дошли су већ и до чардака.

На све се стране опремало на пут.

Још мало па при растанку са гором грунуше мале пушке, таљиге зазвркташе, песме се зорише — одјездише кô какви сватови.

Ђаци и други који су пешке дошли пратише их донекле погледима, па онда на тенане певајући и громко подвикујући одоше и сами у Карловце.

Ту ноћ свео је Љубинко очи истом пред зору и снивао је о руменим уснама, о плавим очицама и белом лицу Драгињину. Србин је, хвала Богу, па како да не снива о тим умиљеним народнм бојама!

II

У Карловцима ћеш наћи сијасет малих улица; ту понајвише живе сиромашни ђаци — „благодјејанци.“

И Љубинков конак беше у једној малој улици која је с једне стране на главан сокак, а с друге на Дунав излазила. Соба му је и друга му посниска и прилично мрачна. У прочељу стоји икона — свети Јован, газдин светац — и пред њоме кандило, а са страна висе на зидовима слике, представљајући различне призоре из српске повеснице. Сиромашнога Љубинка доста је муке стало, док их је стекао! Два кревета, две столице, један сто, два кожна ковчега и огледалце на ћерчиву од прозоре: то је био сав намештај у тој ђачкој одаји.

Беше баш зимско вече у божићни пост, кад се после вечере неколико Љубинкових другова, богословаца и гимназиста, нађоше у њега. Поседали су које на столице, које по креветима и ковчезима — као и други ђаци. Сви су до једног благодејанци. То све-

дочи и оно дробно комађе благодејанског хлеба на столу и оне кашике што ће их гдекоји извадити из шпага, да пропрати њима своје ватрене речи. Па није ли и оно благодејанац што после жива говора ено приступа крчагу испод стола, да грло покваси, залажући по мало и хлеба, пошто га је у у сланици осолио?

Говор се врзе у тој дружиници поглавито око школских ствари, око благодејанија и понашања карловачких грађана наспрам ђака, те ту између једнопатника паде многа искрена реч о стању ђачком са различне стране. Сумњам да би професори и многи грађани могли саслушати жалосна разлагања те дружине, а да не поцрвене — од стида!

Није друкчије, већ мора да је у таквим тренутцима постало оно име „раја“ којим се нарочито карловачки ђаци крсте, имајући зар на уму беде и невоље што их за права Бога турска раја трпи.

Још срећа је велика, што такве жалосне прилике не трају до века, што има и веселијих и сјајнијих дана у карловачких ђака! Иначе би се сваки ратосиљао и Карловаца и школа. А бисте л' да видите један од таквих веселијих и светлијих дана? Ако сте ради, а ви дођите међу ђаке одмах с јесени, ил' тамо на зиму око светог Јована, ил' кад је коме од њих имен-дан, ил' кад се коме превалила која „лутка“ више од куће, ил' кад коме стигне „заира“: па ћете видети што никада видели нисте. Па знате ли код којих ћете

ђака наћи највеће појесије у весељу? Код оних у оним малим улицама. Ту ћете у каквој тескобној собици затећи одмах, чим се сутон ухвати, на столу чутуру усред венца од мајушних чашица, а мало подаље пред столом други венац од чилих момака око тамбураша. Чим их тако у коло застанете, можете махом држати да су већ прилично угрејани. Но шта ћу да вас даље упућујем — ено, погледајте им у игру! Како ти то они верно цртају и изводе бујне осећаје срдаца својих час у смелим скоковима, праћеним живим усклицима, час у вештим, ситним заплетима лаких ногу, час опет у тихом поноситом ходу! — Но сад су се већ доста наиграли, па се пуштају из мушка сложна кола, те иде сваки својој драгој у оно коло око чутуре, да јој уз онај најдивнији сватовац „многаја лета" у једном пољупцу посисају сву сладост са румених усана. Није их баш ни најмање стид! То се тако тера све дотле, док се цело срце не претвори у милост, а чим се милост весељу придружи, одмах је и усхит ту. Уз то потресу они слаткотужни гласови од

Чарна горо, пуна ти си хлада,
Срце моје још пуније јада —

танке струне најдирљивијих гусала — срца, покрену живо успомене на миле и драге — е нуто сад оних чилих, оних ватрених ђака, гле их како пролевају сузе од радости и туге — гле их како се у грљењу и љубљењу опраштају слатка терета срдаца својих!

Тако се веселе карловачки ђаци!

Ал' од свега тога не беше сада у Љубинковој соби ни спомена. Сета се нека навукла на млада чела свеколике дружине, нит' се ко шали, нит' когод кога задиркује; озбиљне се ту зборе речи! Нестаде већ и речи, гробна тишина завлада у одајици; у то се зачу неки бат у кујни, неко куцну на вратима, „слободно“ се одазва, а унутра ступи Лука, најшаљивији друг Љубинков.

— Аох, да дивних ми јунака, проговориће им, не чују се ни да су живи, срам вас било! А да на што вам је језик? Скупили се тобоже људи на диван, па ћуте! Боље би вам било да седите сваки код своје куће с књигом у шакама, него што трошите тако узалуд скупоцено време. Та на то су вас и послали ваши родитељи у Карловце!

На те Лукине речи пренуше се сви као из сна, брзо се жив говор заметне. Ту се шалило, приповедало онако по ђачки, да не може боље бити. Нарочито је занимљиво приповедао Лука једну епизоду из свога ђаковања за млађих година.

— Седимо ти једаред ја и Јова, онај, знате, из Шијачке, — започне Лука — у нашој соби, гладни кô вуци, а без паре у џепу. А било је већ пред вече. Уједаред ће неко куц-куц на вратима, кад тамо, а оно једна девојчица. „Браца Лука, рече ми, поздравила Вас тетка Маца, да дођете са господином Јоцом вечерас на вечеру, биће лепа друштва.“ Можете мислити, како нас је непријатно та вест дир-

нути морала! „Јово! рекох ја, quid putas?“[1] А Јова се дуго не домишља, него ће катонски: Ego autem censeo Carthaginem esse delendam[2] — а ви знате шта ће то рећи у нашем језику. Онда ти ја онако мало косирећи се: „Поздрави лепо тетицу и кажи јој да јој лепо благодаримо, но сада још не можемо за јамачно обрећи да ћемо доћи, јер имамо много посла . . . ал' ти велиш да ће бити лепа друштва . . . лепа друштва . . . е, за љубав томе лепоме друштву можеш рећи тетици да ћемо за цело доћи. — Девојче оде, а ја и Јова у смеј. Ћути, добро је . . . биће берићета, рекосмо један другом, па се онда станемо опремати за тај свечани акт. На брзу се руку дотерамо и што 'но кажу уљудимо; обучемо стајаћице, а капути већ какви су да су. У кратко да кажем: били смо тамо први. И вечера се већ започела, наравски са киселом чорбом. Ја и Јова само намигујемо један на другог и осмејкујемо се гледајући на колаче и печење. Девојке нас час понуде, а кадгод ћемо ти се баш и сами понудити. Кошара ни једној не дадосмо. Међутим увардам ти ја, како испред Јове и колача и печења страховито нестаје и одмах се досетим узроку, — сетим се на његову сваке хвале вредну навику, да он такве реткости радо у шпагове слаже, како би их ваљда после код куће боље и подробније

[1] Шта мислиш? — [2] Ја бар судим да Картагину треба разорити.

испитивати могао. Ево већ дођоше и крофне — ту је дакле близу час игрању. Како сам ја преко од Јове седео, можете мислити да је она чинија у нашем крају пре свију остала празна. Остадоше само још два ститка у њојзи: једна великачка и једна мала, мајушна. Баш пре што ће доћи време устајању, понудиће ме моја комшиница оном заоставштином од крофни: ја сам се дуго опирао са: „Хвала, хвала лепо и благодарим“, но, кад ми рече: „Ваљда ми нећете још корпу дати“ — а ја ти, наравски из галантерије, руком те за ону великачку. Не сећам се да л' се она на то насмејала, ал' врло добро сам опазио да је Јова хтео да пукне устежући од смеја. А ја мишљах у себи: ајд, ајд, Јово, доћ' ће време, кад ћу се и ја теби смејати, као што се на скоро и збило. После вечере окупиће нас девојке да играмо. Мени је тешко било, јер сам се био набацао као сироче на даћи, а Јови је још теже, јер га шпагови силно претежу. Ал' није вајде. Уватимо се у коло. Баћа свира, не мож' боље бити, а ми онако мало угрејани играмо, рекô би смо се помамили, сва се кућа тресе. Јова је играо преко пута од мене. Играли смо тако донекле помамно, кад ми у један мах паде поглед на Јовин капут — horrendum dictu![1] из продрте поставе куљале су оне реткости! Ту ти ја одмах станем на њега намигивати и главом вртети, ал' јесте! Јова ти се мој помамио и

[1] Страшно је рећи!

не пази на мене, већ оборио главу, те се бечи кô други од руде. Кад ја видех да ту нема шале, него да се реткост све за реткошћу измиче, а ја ти учиним чудо — испустим се из кола, те овако подбоченим рукама, играјући тобоже чардаш, ајд' преко кола управо Јови, те му пришапнем да му колачи испадају из капута. У смеју са те ванредности није нико ни опазио на што сам ја смерао. Но да вас даље не морим, казаћу вам и констатоваћу вам само још као фактум, да је Јова сутра дан при истраживању слабо шта нашао у капуту. Измаче му се таква студија! Белај!

Испред таквих речи одлете сва туга, као да је никад није ни било, из собе Љубинкове, те уступи место својој вечитој непријатељици радости. Но весеље њихово узеде још већма мах, кад Лука рече да је он дошао к њима у функцији гласоноше, те да ће о светом Јовану сви бити позвани на игранку код госпође Тешићке.

— Хвала Богу, рекоше као из једног грла, кад се и отменије Карловкиње сложише, да и нас у своје друштво позову. Живеле! Ту се већ више не могаше уздржати Никола, друг Љубинков, те је извадио ено последњу јединицу из ковчега, принашајући је свесрдно на жртвеник братског весеља. За који час, па ево чутуре с румеником, те уз: „У здравље Карловкиња! — Живеле! — Многаја лета“ засузи ту многоме око — од вина. За цело није од њих нико ни помислио, кад је Љу-

бинковој кући ишао, да ће се чак око поноћи и весео дома вратити. Но право се весеље до душе никада и не тражи; долази увек само од себе, нит' знаш како, нит' знаш зашто — прави ти је самоник.

Онај глас о игранци учини, те неки од богословаца стадоше много жељније но иначе изгледати на светог Јована; а Љубинко, да може, избрисао би из календара све дане што га растављају од вечера, кад ће се поново састати са оном плавојком с којом се на Стражилову онако лепо разговарао. Није шала, онака Српкиња! А где је други дан Духова, где ли је свети Јован!

Кад дознате да у Карловцима врло мало има грађана, који допуштају да им ђаци у кућу долазе, и да господар-Јова никако у те не спада: ви се онда јамачно нећете чудити, како се Љубинко за тако дуго време још ниједаред није састао са Драгињом.

Но дан за даном, па дође и очекивано вече на светог Јована.

Код госпође Тешићке затече Љубинко многобројно друштво од момака и девојака, ал' Драгиње још не беше у дворани. Започне се и играти. Љубинко је чекао на познату нам госпођицу и чекао, но кад виде да је никако нема и да друштво на њ мотри, а он узме другу; ал' истом што се дваред преко дворане окрену, ето ти и ње са матером. Наш богословац сврши сада на брзу руку игру са својом играчицом, па онда, клањајући се, оде Драгињи.

— Слуга понизан, госпођице!

— Службеница!

— Добро, те већ дођосте; од кад Вас изгледам! Верујте ми, госпођице, да ни најмање не бих био весео, да Ви не дођосте.

Драгиња се ваљда није надала таквим речима, кад се онако збунила. О, та дивота ти је, погледати је! гле, како јој се на мах ружична румен прели преко белих обрашчића; гле, како стидљиво подиже оборене очи, па како умиљато, осменувши се, голубијим гласом проговори:

— А како то, молићу?

— Та Ви сте, знате, добра Српкиња... Ви радо играте коло. — Зар се не сећате Стражилова? муцао је Љубинко и сам збуњен.

Стооке матере девојачке опазише на брзо, како се господар-Јовина кћи некако чудновато поздравља са богословцем, те почеше већ једна на другу и згледати се, но Љубинко, као да је знао да се на њих двоје мотри, а ваљда нешто да се и сам што пре опрости своје неприлике, позове Драгињу на играње. У ватри те праве игре истопи се сав лед њихове забуне; од сад су се много слободније разговарали.

Играло се много и ватрено.

Љубинко се већ више пута обрећао са свима госпођицама, ал' у колу је увек само уз Драгињу играо.

— То је, говорио би јој, за успомену на оно коло на Стражилову.

А је л' и то било зарад какве успомене, што би, да може, свима мушкарцима забранио да не играју с господар-Јовином кћери? Што би, да може, свакога замолио да се не разговара?

И до вечере беше све живо и весело, но о њојзи ти потече нов бујан извор од весеља; шала, досетка, доскочица сустизали су се као брзи поточни таласићи; све је ишло по српски, искрено, без устручавања. После се опет започне ватрено, одушевљено играње и трајало би до зоре, да матере не позваше кћери кући.

При растанку понуди се Љубинко матери Драгињиној, да их прати, и она му — допусти.

Идући с Драгињом испод руке, рад би јој наш богословац нешто казати, што још ни једној женској не каза, ал' не може — сав је необично узбуђен — преко усана му само уздисаји прелазе, а и рука као да му није баш најмирнија. Срећа је што је и Драгињина дрктала, те тако није спазила слаботињу његову!

— Лепа ноћ, госпођице!

— Лепа, врло лепа.

То им је био сав разговор. Ал' зато су им се у толико више и живље срца разговарала — та они уздисаји шта би друго били, но одјеци од срдаца њихових!

У том најтајнијем разговору дођоше и до куће Драгињине, те Љубинко се доста збуњено опрости и с њоме и матером јој.

Од опроштаја тога само је то утубио, да се Драгиња при растанку љупко осмехнула — месец је беше издао. Осмејка тога сећа се Љубинко врло често, сећа се и свеколиких речи њезиних на игранци, чувајући их као најдраже благо у својој памети. С тога и вади он из те ризнице онако тајом тај бисер, нижући га зар за спомен у ђердане и гривне, па умећући мостимице и по које зрнце драгога камена — погледа Драгињина, и по који рубин — осмејка њезина. Ал' чудо! Ти се ђердани и гривне некако све у ланце промећу, те му све већма и већма срце стежу — хоће га још и сужњим оне красуљке учинити!

Да л' зато, што је онако Српкиња?

III

Лепо ли ти је, Боже, у Карловцима о пролећу и у лето! Ту не треба да мориш ноге, па да дођеш до врела од милина и дивота, што их природа обилато показује; мио мирис од багрена, липа и давина веје већ у самој вароши по зраку врушкогорском! Са свију страна смеши се живот пун свежине, пун здравља; мелем се ту лије за болнога, сласт за здравога; а за заљубљенога? Питај Љубинка! Рећи ће ти: Карловци су са својом околицом рај земаљски.

После оне игранке о светом Јовану затећи ћеш га почешће у кући госпође Тешићке. Она му онда рече, да ће јој миле бити његове посете; он сада дакле само испуњава њену жељу, уједно бројећи оне часе, што их у тој

кући проводи, у најсрећније свога живота, — та тамо долази и Драгиња!

Даница, Тешићкина ћерка, свагда би с осмејком погледала на сестру и другарицу своју, кад год би Љубинко к њима дошао. Бистро око њезино брзо је докучило из понашања његова, а нарочито из оних погледа с вером и поверењем, да никако није хладнокрван према Драгињи; а баш и сама Драгиња не би честита другарица била, кад не би Даници тајне свога срца открила. Од туда онај ђаволасти, несташни осмеј на уснама Даничиним, у коме су се оне добро разумевале. Чисто, незлобно срце радује се увек туђој срећи, а Даница је гледала у љубави Љубинковој и Драгињиној срећу њину; зато је од све душе настојавала, да то красно цвеће срдаца њихових не увене, него да лепо узрасте до пупољка, па пупољак да се развије, да размирише. Како ти је само она то вешто знала удружити се у каквој друштвеној игри са којом од млађих госпа, што „фоте“ раздаје! Таква прилика никада не би за Љубинка и Драгињу прошла на лијо — без пољубаца. Па и иначе, кад су њих троје на само били, те кад је Љубинко какву љубавну песму из „Седмице“ читао и тумачио: Даница је свагда умела говор на њих двоје окренути и Љубинко је доста пута морао шевељити са одговором. Онда је — у теснацу — обично и он попуштао од тобожне озбиљности и — смејао се. Да сте онда тек видели Даницу, како се смејала! А Драгиња? Драгиња би само гледала

преда се у свој посао и чинила би се свему невешта.

Једном је баш читао Јовановићев „Разговор са срцем.“ Глас му је долазио све то нежнији, елегичнији; осећање га све већма и већма обузима; девојке и нехотице застале с плетивом, те га неданимнце слушају: из те је песме говорило срце и душа његова.

Сав се чисто преобразио. Кад изговори последње речи о срцу: „задркће па ћути“ и његов глас задркта — ућута.

И девојке су ћутале.

Много је што у тој песми иште мушко срце од женског, ал' Љубинко и не сумња да не би Драгиња одговорила свакој жељици његове душе.

У то је позвала мајка Даницу напоље.

Драгиња се замишљено загледала у плетиво, па и не зна да не плете, а Љубинко је спустио „Седмицу“ на колено, очи је упро у тле па — мисли. Ту ће сад тајом бацити Драгиња поглед на Љубинка, но у тај пар погледа и он на њу . . . погледи им се сукобише, а образи поцрвенеше.

— Ви, господине, врло лепо читате песме, прекинувши несносну одморку, рече Драгиња.

— Доиста?

— А особито сте ту сада вешто прочитали, скоро бих рекла да сте је сами саставили, ил' да јој је песник једних мисли био са Вама.

— Е да!

— Види се да обојица сумњате у верност женску, да не верујете у дубљину и јачину женске.

— Ја не верујем? Јесте право велите, ја ни једној женској не верујем — окром Вама. Ја само у Ваше срце верујем...тако верујем...

— То је велика вера! прошапута Драгиња тихо, полагано, па у забуни обори опет очи на клупче.

Но Љубинку се већ више не седи мирно. Устао је са столице.

— Велика вера, велите? Јесте, душе ми, моја је вера бескрајна, та то је вера срца! Па за љубав таквом срцу пуном вере — придодаће нежно и с највећим поверењем гледајући у Драгињу — не устежите се ни Ви са исповести вере срца Вашега. Реците само „верујем“, па смо обоје спасени: јер вера спасава.

При последњим речима стајао је он са свим пред њоме, пруживши јој десницу своју....

Ала су дрктале те младе руке у ватреном загрљају двоје драгих, ала су ти плахи пољупци гласно говорили: верујемо, верујемо!...

Знаш како је мору, кад преко њега силовити вијор јури, тако је сада у срцу Љубинкову и Драгињину. Ал' бура буде, па и мине, море се стиша, те на глатком огледалу његову опет се небо са сунцем својим огледа, а тако беше на скоро и у срцу тих наших драгих; ту се све светлело на јарком

сунцу од љубави, чисто, као јасна мисао у човека.

Драгиња опет мирно седи и плете, па и Љубинко је сео на своју столицу. Само што се сада без устручавања једно на друго осмејкује осмејом пуним среће и блаженства.

Тако их је и Даница застала.

— Ала сте што може бити лепу песму изабрали, рекла је Љубинку; жао ми је јако, што нисам ту била да чујем како сте је протумачили.

— Е, Бога Вам, госпођице, та оно и не треба тумачења — разуме се и само од себе. — Је л' те, госпођице Драгиња?

— Да Богме. . . .

То рече, збуни се, застиде се, скочи са столице, те седе за клавир.

Орловском оку Даничину не могаше се утајити та сестрина промена, зато се ено опет онако ђаволасто осмејкује.

Драгиња је свирала неку фантазију. Чисто се сама себи чуди, како јој иде посао од руке.

Како су се слатки, како су се тужни гласови извијали испод оних нежних прстића — гласови чисте љубави, јасни одјеци срца што се топи у милини, у рајевини!

Љубинко рече да сасма разуме ту музику, премда се иначе врло слабо у њој разумева. Но томе се не треба чудити: та он је осећао оне гласове!

— Како Вам у овај пар свирка тако добро иде од руке, говорио је Драгињи, пошто

је оно парче свршила, то бих Вас лепо замолио да нам штогод и српски посвирате. Српски ми је, знате, увек најмилије, ма и не било вештачки кô туђе.

— А шта бисте ради били?

— Глење, још пита! рећи ће на то Даница; зар не знаш да господин Љубинко најрадије слуша сватовца?

И Љубинка и Драгињу обли дивотна румен, а Даница запева уз свирку своје другарице:

Благослов иште Драга девојка...

Љубинко је најсрећнији отишао тога пута од куће Тешићкине.

Човек, кад дозна да је коме мио, воли га већ и само због тога, а некмо ли, кад сву своју срећу гледа у томе, што ће га тај други миловати. Љубинко зна да га Драгиња воли, па је блажен, а тако срећну чињаше му се и све, што га окружаваше, срећно и блажено. Све му се сада некуд у живим бојама светли, све је отворено, весело, па и сама намрштена лица професора и отменијих грађана као да ведрије изгледају.

Па како ти он сада дивоте природине цени и љуби, скоро их обожава! Свако јутро видећеш га код оне варадинске чесме, код оних мирисних липа украј варадинског пута. Ту ће увек дочекати, да се и сунце роди, а после јутрења отићи ће свагда у патријарску башту, да учи онде — у миру, у тишини. Ал' јесте! Хуља славуј неће да зна за Љубинкову лекцију, те му баш изнад главе изводи песму

за песмом, не знаш која је лепша. Сваки ти је то пуна духа, пуна чара, свака по уздисај љубави.

А може л' ту Љубинко да се не сети своје Драгиње, може л' да и сам не уздане!

Књига се склапа, као што се и отворила — Љубинко иде у школу, а лекције не зна. Но он се с тога сада слабо жести. Не мари ни за какав и ни за чији укор ни због попуштеног учења, ни због јавног шетања са Драгињом и Даницом.

Он само живи за љубав!

Тако му протицаше узастопце дан за даном, весело, блажено, тихо, па тако га застаде и свети Илија. Положи, како тако, испит од друге године богословља, па онда оде у Даљ, да буде тамо на патријарском добру преко ваканције. Нема ни оца ни мајке, нит' брата нит' сестре, па шта ће код куће. Тежак му до душе беше растанак са Драгињом, ал' није било на ино, а и она знајући да ће се јамачно за два месеца повратити, утешила се. То ће им време испунити сећање, а сећање је велика утеха у осами, особито ако је душа уверена о вери драгога свога, те ако не отвара двери љутом безбожнику — сумњичењу.

IV

Школа се започиње.

Са свију страна стижу ђаци у Карловце.

Пре два месеца вукла је жива жеља свакога у постојбину и сваки је једва дочекао час, да у њу пође. Код куће су га радо при-

мили отац и мајка, брат и сестрица, па му у свачему годе — а он је весео, задовољан. Ал' за мало, јер осећа да није међу друговима, да нема с киме прозборити онако искрено, ђачки, да нема ђачка весеља; а чим то осети, одмах се и зажели милих Карловаца, силно их се зажели, ма да можда знаде да га тамо понајвише кубура и патња очекује. Па жеља та расте све већма и већма, што је ближе време поласку, те испуни на послетку једина и душу и срце ђачко. Зато и јесу они нежни осећаји, што обично сваки растанак прате, много слабији у ђака, но у другог света, — ал' правих ђака, а не материних маза.

А наш Љубинко у толико је радије изгледао на крај вакацији, што није никога имао од рода; па њега је осим жеље за друговима и друга, много јача — њега је тежња у Карловце вукла.

Ала ти сада ђаци живе!

Ко је од њих и у то доба године невесео, тај као да неће никада ни бити весео.

Па да л' је и Љубинко сада весео?

* * *

Драгињин је отац био господар-Јова, а то вам је чудан светац. Озбиљан је и сувише, па намрштен је, а ђак нека му не излази на очи; смеје се само онда, кад види да је који од суграђана посрнуо у имању. Ал' немојте мислити да се он онда зато смеје, што би се тиме уједно и жеља његова испунила! Не, није господар-Јова тако рђав човек. У том осмеју

показује се унутарње задовољство његово са собом, што произлази из увиђења, да други не умеју употребити околности на своју корист — као он. Па господар-Јова није тек штогод у вароши. У магистрату се слуша његова, и тешко којем млађем општинару који би се њему у чему опро. Особито је био противан зановицама; то му је и спољашност показивала. Та од како га знаду, носи цилиндар, белу мараму на врату, тако да се огрлица не види, и плав капут ниже колена.

Простији грађани питају га увек за савет и држе га за особито мудра човека, веле, да би био таман за министра.

Па какав је био ван куће, такав је и кући. Он воли своју јединицу, ал' не би му тешко за навек је се одрећи, кад би што против његове воље учинила. И доиста, Драгиња је слушала оца свога, као мало које дете; стрпљиво је сносила сваку ћуд његову, у чему је највише мати потпомагала, која је много препатила од самовоље мужа свога.

Господар-Јова дошао је једном, на скоро после Љубинкова одласка у Даљ, веселији но икада кући својој. Драгиња и мати јој чисто се зачудише, кад га опазише.

— Иди, Драгиња, мало у другу собу, рече јој умиљато, имам нешто да се на само са матером проразговорим.

Драгиња га је послушала.

— Ја мислим, жено, говорио је господар-Јова, да је наша Драгиња већ за удају. А за њу се ево лепа прилика отвара. Стева Петрић

иште је. Честит је трговац, а и имућан је. Има лепе винограде, па самац је. Како после смрти наше све, што год имамо, Драгињи остаје, могли би лепо живети.

— То је све лепо, Јово, ал' ја држим, да у тој ствари ваља њојзи оставити на вољу.

— Није него још шта! Ваља њојзи оставити на вољу! рекô би, она зна шта може бити за њу најбоље. Какву она може имати вољу код мене жива? Ја ти само кажем да хоћу да она пође за Петрића, па мир всјем.

— Кад је тако, а ти ради како знаш, ниси ми требао ни говорити, могао си одмах свештеника дозвати, па нек их испита.

Е, ту тек да сте видели како се господар-Јова разгоропадио.

— Гле ти ње! Како само придукује! продера се на њу, те удари бесно песницом о сто. А мислиш ли ти, да ја не знам зашто ти тако говориш? Ха ха ха! Ти ваљда држиш да сам већ оглувио и ослепио, па да не чујем и не видим на што ти и твоја сестра смерате! Но превarићете се у рачуну, кажем вам лепо, превarићете се: неће моја кћи поћи за богослова, док је мене жива!

Мати је као громом ударена ћутала, није му ништа одговарала.

Драгиња је чула у побочној соби вику очину, па се сневеселила; једва дочека да мати изиђе напоље.

— А шта је то оцу? Па што сте се Ви тако снуждили?

— Дао би Бог, да на добро изиђе!

— А шта је то, је-л'-те мати? Зар ми нећете казати?

— Знаћеш скоро.

Више јој не хтеде ништа говорити; није рада да буде злогласница своме детету.

Међу тим је господар-Јова љутито и замишљено одао горе доле по соби својој. Час по отола би му се по која од мисли у реч. „Моје дете да пође за богослова! Како су и помислити могле на такво што! Да буде ваљда у каквом пуком селу попадија! Не... невозможно... није то произишло из Драгињине главе, на то су њу мати и тетка навеле. — Ал' Драгиња ће свога оца послушати — та она је мене увек без приговора слушала!" Код таквих речи разведрило би му се намрштено чело, а сада чисто као да му засја зрака поуздања на лицу, да ће се она те наклоности оканути, чим јој, као што он већ зна, разложи несрећу која би из такве удадбе по њу произићи могла.

Пошто се тако у својим мислима утврдио, а сумње ућуткао, оде у Драгињину одају. Застаде је при везу. Ушавши унутра, обазре се свуда око себе, па видевши да никога више осим њих двоје нема, узме столицу, те се посади крај ње. Драгињи је то све одвећ необично; помислила је на матер, како је мало час после разговора с оцем онако забринута, онако бледа изгледала, те се, зло слутећи, и сама уплашила.

— Драгиња, је л' била ту мати?

— Јесте, отац.

— Па је л' ти што казала?

— Рекла ми је само, ал' не знам за што: дао би Бог, да на добро изађе,..и...

Е да! нема се ту, дете моје, ничега бојати. Све ће то добро бити. Видиш, сине, продужи скоро ласкаво и одвећ поверљиво, ја сам рад да те још за живота свога удомим и усрећим, те сам те ето наумио удати за човека, који ће те пре но ико срећном учинити.

Драгиња је већ зазебла у срцу.

— Ваљан је, печен је у послу; од добре је куће, а и имућан је. Знам да и сама знаш кога мислим, јер њему нема у свим Карловцима равна. Стева Петрић заиста је најчеститији од млађих Карловчана.

Драгиња саслуша те речи као злочинац пресуду своју, само што не осећаше у савести својој гриже што злочинца мори; ал' зато у толико већи беше бол, што јој се невина срца дотакну. Терет се велики сада на њу обали: та свака речца очина говора беше по тешки камен! Ћутала је — бледа — скоро бесвесна.

— А шта је то теби, дете! Што тако пребледе?

— Није ми нешто добро, мука ми је.

— Мука ти је? Ваљда што ти и ја не говорим, кô мати и тетка, да пођеш за богослова! Не једи ме, дете, лепо ти кажем, тим лудоријама. Драгиња! Ти знаш добро какав сам ја. Пази шта радиш!

То јој рече, те изиђе напоље.

Драгиња не могаше даље држати уставу што заустављаше силовити поток суза; бризну у љуто, у чемерно плакање. Памет и срце ухватили се у коштац, те се јуначки носе. Које ли ће од њих мејдан одржати? У души јој се отворио изглед на нека страховиту поплаву. Па поплава се та све то већма примиче дивотном, зеленом пољу — нади Драгињиној, па ево је већ и до њега — поплави га свег, претвори га у бурно језеро. А по том језеру плови теретна, а слаба шајка. Драгиња с највећом пажњом прати сваки покрет њезин — задршће се, кад опази како силни валови стреме, да је потопе — лакше јој је око срца, кад види да се из понора њихових помаља — но шта јој би намах, те је онако пребледела? Шајка је ударила о стену, па се разбила, па је утонула. — Срце њено пуно љубави разбило се о кршну вољу очину.

Драгињи се сада ништа више не мили; хладнокрвно гледа како јој добра мајка учествује у несрећи њезиној, хладнокрвно слуша, кад је теши да ће отац одустати од своје воље. Па и Даничино и теткино световање све је узалуд; Драгиња зна да ју је срећа за навек одбегла, зна да је воља очина гвоздена нужда, па зато јој се и покорила. Рекла му је, кад је други пут запитао о тој ствари, да ће поћи за Петрића.

— Хоћу, рече, да Вам учиним по вољи, знајући да Ви најбољу срећу мени желите.

Господар-Јова није знао шта би од радости, кад те речи саслуша; што никад није чинио, пољуби сада Драгињу у чело. Она се на то лако осмехнула, но у осмеју том, рекао би, да је хтела казати: гле, како ме радије мртву целива, но што ме је живу љубио. —

И Петрић већ поче долазити у господар-Јовину кућу. Он истина знаде за љубав Драгињину са Љубинком — та знали су то сви Карловци — ал' је, по несрећи, од оних људи који не верују да има праве љубави. Као што иначе све с трговачког гледишта сматра, тако суди и о љубави, да се из срећних околности рађа, а уз то још особито тврдо верује у оно „време је свуда лек", додајући у својој памети: време ће и мени задобити љубав Драгињину. А у том уверењу као да га је и сама Драгиња утврђивала. Мрзела га није никако; свагда се лепо с њим разговарала и, рекао би, скоро да је с њиме унапред делила радост у души, како ће све као што ваља у кући уредити, како ће винограде подићи, како ће децу своју неговати и гајити — барем би се увек на те његове речи смешила, ал' некако чудновато смешила. А спромах Петрић држаше тај осмеј њезин за израз душевне радости коју је он доиста осећао; но љуто се вараше.

Прође им и прстен.

Господар-Јова весео је и пуно је задовољан, што му све иде у реду, по вољи. Њему ни у крај памети није да је Драгиња цвет,

који је он узабрао, те који ће за који час увенути.

У толико јача туга гризе меко срце мајке јој.

— Уби ми дете крвник, уби ми снагу моју, моју јединицу! шта и шта пута би горко нарицала. —

У то ево и Љубинка из Даља.

Да је могао, био би ватрењачи, на којој се возио, вита крила своје тежње позајмио, да га само што пре пренесе у Карловце љубљеноме злату. Ал' шта ледена јава мари за његове ватрене и лакокриле жеље и тежње? А можда му је јаднику спора ватрењача у тај пар како ваља добро дошла била, уљуљавајући га и задржавајући у сну, тако бајном сну!

Доцкан је у вече приспео у Карловце, те та му се ноћ учини дугом вечитошћу. А можда му је сада и црна ноћи добро желела, застирући завесом својом трагедију будућности његове, која ће се с првом зором да отпочне!

Код госпође Тешићке застао је Љубинко сутра дан и Драгињу. Сав се упрепастио, кад је опазио како су се све промениле. Драгиња хладна, па бледа; Даница озбиљна, погледи су јој пуни сажаљења; госпођа Тешићка снуждена и невесела. — Разговарали су се о обичним стварима.

При растајању Љубинкову замолила га је Даничина мати на две на три речи на само у своју собу. Љубинко је зебао у срцу. Кад

су ушли унутра, каже му госпођа да има нешто важно да му саопшти.

— Та шта је, за Бога? Говорите, јер ћу пропасти од неизвесности.

Сада му она благим и сажаљења пуним речима исприча, шта се после његова одласка у Даљ збило, како Драгињин отац неће ни да чује за богослова, како му је тврда воља, да Драгиња пође за Петрића, како јој је већ прстен био . . .

— Неће да зна за богослова?... За Петрића? . . . Драгиња се удаје ?... То је воља оца јој!

— Зато Вас молим, да се не нађете увређени, што Вам морам казати да изволите од сада поштедети моју кућу својим посетама.

— Боже сачувај, милостива! Не, ја ћу ево одмах отићи . . одмах из стопа . . . ал' будите тако добри, те ми само још сада допустите да одем до госпођице Драгиње . . . да јој честитам . . . да јој кажем „срећно!"

Госпођа Тешићка не могаше му одбити ту молбу, те Љубинко се врати с њом заједно девојкама у собу.

— Госпођице Драгиња! Ја се срдим на Вас. То ни најмање није лепо. Ви се удајете, а мени ништа и не кажете. . . . Срећно Вам било . . . срећно . . .

Драгиња му тешком муком рече:

— Ја сам у животу своме од мушких само Вас волела . . . Ви сте ми прва и последња љубав били. . .

Више не могаше ништа говорити — ћутећи пружише једно другому руке, да се последњи пут рукују. . .

Тужан ли ти то беше растанак!

Даница и мати јој сузним очима испратили су Љубинка, а он се, рекао би, као иза сна пробуди, кад се на улици нађе. Врата, што се за њим затворише, учинише му се као двери рајске, а сам се осети као изгнаник из раја; челична воља оца Драгињина беше пламени мач којим га истераше из врта блаженог снивања.

Ала је то била жалосна јава, на којој се Љубинко сада нађе!

Љубинко! Како ти је сада љубави?

— Љубав ми је умрла, убили су је љути непријатељи, а с њоме убише ми и свуколику срећу. Ха, ха! Он неће да зна за богослова. . . . Драгиња се удаје за Петрића... Дакле сам ја нико и ништа наспрам Петрића?... Зар је Петрић пре заслужио њезину руку од мене? . . . Нека их, нек је усреће . . . Ал' неће је усрећити, не, неће... и њу ће убити... убити крвник. С Богом, Драгињо, с Богом, злато, срећо, животе мој! —

Такве су мисли мучиле сиротог Љубинка, кад је, раставши се последњи пут са кућом госпође Тешићке, као бесомучан своме конаку ишао, а срце му је пуцало од бола. Тај дан уграби му све што му је најдраже било на свету, уграби му љубав Драгињину! Та љубав њезина беше жртвеник на који је он био принео све радости ђаковања, све на-

мере своје, ову своју будућност. Са љубави му дакле осташе и све намере на пусто, са љубави му умре и сва будућност његова.

Остале су му барем радости ђаковања!

Јадно му ђаковање! Кога радост и милост љубави мине, тога мине и свако друго уживање.

Љубинко се сада клони свакога друштва и весеља, па и кад га другови сажаљевајући га одведу на силу у друштво, он не учествује у весељу и радости других. Миран је и одвише, дао се са свим за својим послом, те иде редовно и у цркву и школу.

Глас, да се Драгиња венчала са Петрићем, није га ни најмање узнемирио, саслушао га је мирно, хладно. Газдарица, која му је јавила за ту ствар у његовој соби, изашла је тарући кецељом сузе од образа. Жао јој беше његове младости, његове среће.

V

Прошло је већ две године, како је Љубинко, свршивши богословље, оставио Карловце. С пустим срцем, а без рода и сродника, камо би на другу страну, но у пустињу — у Врушку.

А зар је Врушка пустиња? Зар је Шишатовац, у коме он уточишта нађе, с оном дивотном својом околицом пустиња? Не, доиста није. Шишатовац је за онога, коме је кадра лепота природе душу и срце развеселити, као мало који манастир бујно врело дражи и чара. Гле само, какав ти се оно

призор указује, кад из дворане манастирске према југу погледаш! Уз саме зидове од ћелија уздигли се високи јаблановн, те изгледају као вечити стражари те свете куће; у дољи провирују из дрвља раштркане куће прњаворске; иза њих се спуштају према потоку, што долином тече, красни вртови и виногради, а иза ових отворила се зелена ливада. Зеленило њезино, нешто блаже и светлије од онога, што се са страна узбрдице преко шуме разлило, неодољиво ти око привлачи, те га све даље и даље одводи, док преда њ на брежуљку насељено село Чалма не изиђе, а одатле ће после као муња да одблуди чак тамо далеко преко Саве до србијанских гора и ту ће истом застати.

Па при свем том Љубинку је Шишатовац као пустиња. Нит' му је кадро око застати, да гледа те дивоте, нити их срце осећа: та цвеће од радости не расте више за њега, па није ни чудо!

Како ваљан искушеник радо слуша све што који старији каже, и то му не пада тешко; а друго и сам отац игуман и други они калуђери пазе Љубинка више нег' што се обично чини с искушеницима. Но он је то потпуно и заслуживао. Будилник би га увек на ногама застао; свагда је после еклисијарха први у цркви, па чедан је, те смеран и скроман наспрам свакога. То све задобило му је на брзо срца свију који су га познавали, и особито би гостима мио био. Бивало је шта више да су га нежније душе, чувши од оца

игумана за приповест његову, јако жалиле, а ваљда их је нешто и његово блеђано лице и његов сетан поглед побуђивао на сажаљевање!

У миру а без икакве промене протекоше му ту у Шишатовцу две године дана.

Са свом братијом лепо живи; он их поштује, а они њега пазе, ал' најрадије се с оцем Мелентијем разговара и дружи.

Мелентије беше човек доста књижеван и иначе врло разборита глава, могао му је дакле лако омилети. Па тај отац добављаше му и различних књига из Митровице, а књиге су биле још једино благо које је Љубинко љубио.

Једном је седео наш млади искушеник сам самцит у својој ћелији читајући Хамлета. Ноћна тишина — осама — бледа светлост што се од малене воштанице по одаји разлеваше — она страховита појава у томе делу, где се Хамлету дух очев појављује: све је то учинило да се Љубинко као с неком стравом око себе згедао и да је чисто одскочио од столице, кад је баш у тај мах чуо неко тихо куцање на вратима. — „Слободно“ једва једвице пређе му преко грла, и отац Мелентије јако се зачуди, кад уђе, те спази Љубинка бледа и заплашена.

— А шта је Вама, Љубинко, што сте тако пребледели?

— А, Ви сте, оче Мелентије. — О... знате, читао сам нешто страшно, па сам се готово и сам уплашио.

— Гле јако! Но, и Ви бисте ми били чудан јунак! А да шта бисте јадан радили, кад бисте се као Лука Вукаловић подигли на Турчина . . .

— Шта рекосте, на Турчина? — А ко је то Лука Вукаловић?

Не одговарајући ништа на то питање, пружи му отац Мелентије „Српски Дневник“ у руку са речима: „Ето Вам, па читајте. Добру ноћ!“

Док је честити калуђер то говорио, док је изашао био из собе, те врата за собом затворио, дошао је и Љубинко већ себи и узео је лист, да прочита место што му га отац Мелентије назначи.

„Лука Вукаловић подигао се у Херцеговини на Турке; уза њ пристаје јатомице бедна раја. Устанак ће се до који дан по свој прилици пренети и у Босну и бисмо рекли да ће ово бити почетак крвавој драми, што се кад тад мора представљати на оним странама нашега народа.“

Те речи није наш Љубинко читао, већ их је, што но кажу, гутао.

Бедна раја . . . Турчин . . . устанак . . . све то некако чудотворно пробуди заспале успомене из срећнијег ђаковања његова и одведе га попут муње у некадашњу дружину ђачку, у доба, када је једном онако ватрено, онако родољубиво беседио са друговима својима о потребама нашег народа, када је оплакивао кобан удес бедне раје, када му је срце нај-

жешће жељом горело, да се Турчин из српских земаља истера.

Помисао на те данеули, рекао би, на мах нову снагу у клонуло, малаксало срце његово. Љубинко прену новим животом; родољубље, чисто родољубље обузе га свега, те у души му засијну најплеменитија мисао што је човек замислити може.

— Кад није срећа дала да као свештеник у народу своме делам, морам гледати да му ма на који начин будем од користи. — Као калуђер слабу бих му услугу учинио... не, нећу... то не би било доста... Ха! Знам, шта ћу. —

У таквим мислима дође Љубинко и на прозор од своје ћелије, те погледа у ноћ, благом месечином осветљену ноћ; — и гле, испред духовних његових очију уклонише се све оне горе на југу, као да у земљу пропадоше, — он гледа како Турци по Херцеговини секу немилице тужну рају и како им села пале, гледа, па се стреса, — гледа опет на другој страни како дивни јунаци Херцеговци сатиру насилнике Турке, гледа међу њима дична сокола Луку, те ће да плане:

— Ха! љути крвници рода мога, почекајте, дођи ћу вам и ја скоро у походе!... Славна браћо Херцеговци, ево и мене скоро к вашој дружини... Милина ти је то погинути за крст часни и слободу златну... Хеј, Слободо! Слободо!

Да је ко гледао, какви су спољашњи знаци пратили ту страшну борбу у души и

срцу Љубинкову, не би веровао да је то онај мирни, онај скромни искушеник. Ваљда се и сам месец томе зачудио, кад је ено стао баш управо наспрам прозора, узевши га онако марљиво на око.

Па шта виде то небесно око у тој ћелијци, дочим је све живо у манастиру већ у велике санак боравило?

Виде како један повисок, вита стаса човек у подугачкој кошуљи, опасан црном дизгом по пасу, немирно горе доле хода, машући по каткад рукама и песнице грчевито стискајући. Смеђа коса спушта му се скоро до рамена; кроз бледо блеђано, суво лице час по запламти необично јака румен, из зажарених дубоко упалих очију рекао би да живе варнице севају, а око усана као да му се лепрша осмеј пун сласти и горчине.

Дуго је месец гледао узбуђена Љубинка, а гледао би га још и дуже, да се не навукоше црни облаци испред њега.

Једва после поноћи могаше Љубинко те ноћи заспати и калуђери се сутра дан чудом зачудише, кад дођоше у цркву на јутрење, а искушеника не затекоше, а још више, кад дознаше за његову намеру.

Залудан беше ту сада сав труд игуманов и братије, да га одврате од наумљена корака; Љубинко остаде веран својој одлуци. —

За четрнаест дана ено га већ у Лукину стану, ено га, где одужује дуг роду, јуначки се борећи с непријатељем хришћанства.

Није за дуго било, а Љубинко изиђе на глас, постаде правим јунаком — ал' слава његова беше као оно цвет што се раном зором дивно расцвета, а о вечеру већ увене и угине.

Истом што се месец дана наврши, како дође у Херцеговину, а дописник Дневников из Котора, јављајући за једну жестоку борбу између Турака и Херцеговаца, рече између осталога и ово: „У том крвавом боју погибе више од нашијех ваљанијех ђетића, између другијех да ви споменем и некака Љубинка Сријемца, што ни прије два месеца дође у помоћ.“ —

* * *

Љубинкове кости леже сада у јуначкој земљи херцеговачкој, ал' гроба му нико не може наћи; но баш да се и знаде за њега, ко би му дошао у походе, ко би над њим наричући сузу пролио, кад никога нема од свога?

Пролијте барем ви, драге сестре Српкиње, сузу жалости над несрећним удесом нашега Љубинка; покажите тиме да цените и уважавате пожртвовање за род, а српска вила уписаће му име у читуљу српских мученика и сачуваће му спомен за потоњи свет.

Но ако вам је одвећ жао, нежне душе српске, што се Љубинку гроба не зна, те што му тако нико не може на њ отићи и сузама га својим залити, а ви отидите до господар-Јове: ту ћете се довољно утешити.

Господар-Јова ће вас одвести на карловачко гробље и показаће вам гроб, у коме половина Љубинкова живота вечити санак борави.

Ту над гробом Драгињиним приповедиће вам тужни отац, како му је мила јединица после удаје све већма и већма венула, док није и увенула. Кроз плач ће вам признати да је убица детета свога, да је убица жене своје, јер и она је на скоро после смрти Драгињине свисла од жалости; а ви ћете, гледајући горко ал' касно кајање самовољна оца и сећајући се тих невиних жртава самовољних, уздануги, те рећи: Самовољо, нигде те не било!

ГРЕХ

Црта из народнога веровања

I

Има људи који се живо сећају неких тренутака из прошлости; који вам их знају нацртати, да вам и најмању ситницу не изоставе; који се сећају не само својих прошлих дана што их у животу претурише, већ и туђих. Међу последње спадам и ја. Али се никако сад већ не сећам оног места, оног сеоцета што учини тако дубок утисак на ме. Догађаја се и данас живо опомињем; па ме чисто нека туга обузме, кад се сетим приче која иза њега оста.

*
* *

Била је зима; снег је вејао са свих страна тако јако, да ниси ока могô отворити, а у томе га још и ветар — који поче све јаче и јаче дувати — потпомагаше. Ништа се није видело до бело пространо поље коме човек није могао краја сагледати. Све је било снегом покривено, само повећа дрва, ветром уздрмана, не дадоше да снег и на њима нађе станка; али он као да се у пркос свој тој сили, мало по мало, на њих гомилао.

Пут је био засут снегом тако, да је кочијаш, који није био вичан путу, ишао као у маглу, да га ја по који пут нисам опоменуо којим ће правцем да држи. Пут је био поред тога тако рђав и џомбав, да ниси мого̂ ни тренут мирно седети, и ако је снег био за стопе већ дубок.

Ја нисам марио, што смо тако лако ишли, — а и са̂м сам видео да коњи не могу више ни брже ићи, јер точкови од кола беху до трупина упали — ал' ми жао беше јадног кочијаша који се сваки час увијао у своју кожу, која му тек пола тела захваташе, зато му дам неки стари мој застирач, те се увије.

Два сахата од вароши како смо; кочијаш је терао преко снега, и сам не знајући куда, те и не спази два пута у снегу, од којих један иђаше десно а други лево. Ја сам мислио да ће спазити, те и не обратих пажњу.

— Десно или лево, господине? — рече, кад виде да пут што води лево иде у село.

— Десно — рекох па ућутах, и још боље се увих у огртач који беше тако постављен, да ми ни најмање није било зима, само што су ми лако ноге зебле, али и томе нађем помоћи у старом мом јапунцету. Па кад се видех осигуран тако од зиме, занех се тако мислима, да ме је више пута вика кочијаша, који је кад и кад на коње викао да брже иду, будила. Тад сам увек погледао место где смо, гледао како снег веје, па се опет

добро увио; и морам сам, хтео не хтео, јер снег је почео тако вејати, да ми је управ у очи сипао. —

— Једва једном ... хоћемо ли у крчму или ... питаше кочијаш. А, господине?

Ја тек сад приметим да смо стигли, те му кажем да ћемо у крчму.

Крчма беше мала опала кућа, око које је човек могао највећу нечистоту видети. Унутра је била сниска, тамна и пуна чађи, а мали прозори, као да их је ко блатом умазао, јако су били прљави, те тако изглед беше тамнији. Али беше ту пуно сељака, сваки запалио лулу која је на кратком камишу, те ко каву ко ракију пије, али се сви беху око пећи скупили.

— Помоз' Бог, браћо!

— Бог Вам помогô, господине, одговорише они; па онда почеше нешто лакше говорити, а по говору сам могао познати да су се о неком хатару препирали, који им хтеде друго село да одузме, и сваки је наводио како му је деда, отац или прадеда његову оцу говорио да је то њихово од вајкада, па сад хоће они да им га отму.

— Маните се тога, суд ће то да пресуди, та то не вреди ништа, само се свађамо; а ето, Боже здравље, иде петак, па ћемо видети чији је хатар, рече један доста у годинама човек који ми се учини да је мало отреснији и разборитији од осталих; и као што сам доцније дознао, беше то кмет.

— Добро дошли, господине, рече он приближив се.

— Боље Вас нашао, одговорим, и понудим га столицом која крај стола стајаше.

— Вала, рече полако спуштајући се на столицу. — Како је на пољу хладно и вејавица, добро сте се упустили на пут.

— Посао неће да зна за то, одговорим смејући се.

— Тако је. Ево видите и моји овако се препиру, еј — не може им човек доказати да то тако не иде, већ треба паметно и мудро, а не свађом.

— То је најбољи начин.

— Али шта ћете, сваки зна да је то наш хатар, па кад виде да хоће да нам га на неправди отму, мора им бити криво.

Он извуче лулу иза силаја који му је можда још дед носио, изнесе неколико листића дувана, па струни у лулицу.

— Пушите ли Ви, господине?

— Врло радо.

— Наш дуван није баш најбољи, па се бојим, е Вам неће бити што непријатно?

— Не, не, пушите слободно, брате.

— Право, та и тако је механа пуна дима.
— Е, шта ћете, кад је светац па овако зима, морамо мало у каву, јер целе недеље ради, ради, па се већ и досади, е, мора човек мало и да потражи забаве и разговора, а . . .

Он и не доврши, а врата се од каване отворише, и један момчић око својих деветнаест година уђе унутра.

Како га кмет опази, он климну главом неколико пута, а сељаци су га некако чудно гледали, и као од једаред да занемише, — беше тишина.

То ми обрати пажњу, да посмотрим тог младића. Он беше средњег узраста; хаљине на њему беху старе, али се ипак по шарама и изради видело да су биле врло лепе, а вес на глави му беше стар и мастан. Али лице никако не одговараше хаљинама. Беше тако измењено, да се не опомињем да сам гдегод још видео онај израз лица; бледи образи упали, на којима је човек опет могао приметити траг негдашње румени, коса дуга, мека као свила, чисто жута, али у најгорем нереду, разбацана на све стране, а поједине коврчице беху се спустиле и до рамена, а гдекоји прамичак разасуо се по лицу, те му израз беше тужнији. Очи црне, пуне ватре, пуне неког тајног израза, али стајаху дубоко у јаме увучене, као да се стиде што их свако видети може; а црне дуге трепавице, што су наткрилиле два ока пуна ватре, чисто су малаксале од напора, те се једва дизаху.

Израз младићев јако ме гану; ја погледах у кмета који га нешто тужно гледаше.

Младићу, како спази кмета, лице се измени, али се брзо поврати, па хтеде опет на поље. Али га кмет наново позва.

— Шта је, синовче?

— Ја, стриче, тебе тражим, . . . али шта хтедох рећи? . . . Да, баш сам сад поред во-

денице прошао, па је казао Груја да идеш да извадиш храну из амбара, јер је већ пун.

— А где си ти био, те оде до воденице.

— Био сам, рече гледајући преда се, и само каткад би ме крадом погледао, — да, био сам горе до . . . нашег забрана. С Богом, стриче, отиди, јер ће те Груја чекати — и изађе. Али лице и глас беше му тако потресајући и тужан, да ми чисто и сад у ушима звони.

— Кукавно дете, промрмља кмет као за се. Јесте га видели, господине? — Рекао би човек да је убога сирота, а има, доста му је Бог дао, али . . . и он ућута вртећи главом.

— То Вам је синовац?

— Јесте.

— Није сиромах, jä, али лице његово, онако бледо и увело?! — Он је болесан? —

— Е, мој господине, није он ни сиромах ни болестан; али право кажете, болестан, само не телом, него душом, — душа га боли, мој господине! Ето, кад га онако видим, није ми ни до чега, рече гласом који издаваше бољу.

— Ви га жалите, Вас смућава његова туга.

— Хеј, тако је. Боли ме кад га онака видим, јер га више љубим него себе; а и немам своје ниједно, додаде као за се; Бог је милостив, биће, само да ми је њега видети једном здрава, као што некада бејаше.

Хеј, али прође, прође. Та то вам је био један несташко, весељак, да му је пара

ваљало тражити. Нигде весеља, ни мобе, ни жетве или села није било, где ти тај није био; сваки га је љубио као свога брата, а девојке више но брата, јер је био досетљив; и кад би друштво било невесело, туробно, онда би он својом шалом дотле терао, док не би сви у смех прсли. А сад? — Хеј, Боже мој, гле шта се учини од њега за кратко време!

Мене подиђе нека туга, слушајући га како говори.

— Тешко је наћи лека души, јако ми га је жао, рекох.

— Jȁ, тако сваки каже, сваки га жали, али ниједан му помоћи не може. Нема њему лека ... скуп је, и кад би га узео, био би проклет од потомства, од својих старих, ... проклет, господине. Па онда заста, ћуташе подуже, и рече механџији: „Дај — де две ракије!“

Пошто испи на душак једну, понуди мене другом, па онда пусти два-три дима из луле. Дуго смо ћутали.

— Али од куд тако напрасна промена код њега? — упитах ја.

— Мој господине, тешко ми је а нећу да кажем. — Још наш деда — Бог да му души прости — покојни Радоје, имао је једну њиву, до једног забрана, који је био некога Станка, нашег комшије. Ту је рађало жито да га ниси могао у целом хатару наћи, а и шума није била гора. Еле један пут некако — тако ми приповедаше мој дед, још кад сам био малечак — догоди се, да он узоре више него што је требало, и пређе у земљу Стан-

кову. На то он каже деди да овај не сеје његове земље; мој дед није хтео да одустане, већ засеје и то: тужба се подигне и парницу Станко изгуби, а не знам зашто је мој дед добије, ваљда што је био кмет, те су му сељани ишли на руку, или што су га се бојали; а био вам је до зла бога љут — али ја држим да није имао право. Сад шта ћеш: кад суд одлучи, оста наше.

Он заста, и као да се нешто промишљао, уз то наново запали лулу.

— Е, мој дед баш није имао право, рече он вртећи главом, гледаше у цигље, као да за се говори. — Сиромах Станко био је и онако рђава стања, па још кад му дед одузе онако неправо земљу... хм, али шта ја знам, ја само тако мислим... од тад поста убоги сиромах.

— Па онда?

— Онда то још не беше доста његовој несрећи, већ ту дође неки нови прирез од власти, па кад не имаде да плати, мој дед прода забран који је купио. То је баш узрок свој несрећи Мирковој, јер се од тад мој дед и Станко крвно заваде, и Станко на смрти рече: ко се опријатељи с кућом Радојевом проклет био и његово потомство. То су му биле потоње речи.

— Хм, хм, све ми је јасније.

— Исте речи рече и наш дед. Они помреше, и ево од то доба, — и он бројаше — близу четрдесет година, е, биће баш сад о Ђурђеву-дну четрдесет и једна. — С његове

стране оста деда-Радомир и овог унука, а то су вам две красне душе. И ето још та мрзост траје, а трајаће док је оба колена. — Дај ракије... већ не могу ни да говорим, рече он, па се загледа преда се, чепркајући штапом.

Говор га издаваше да га мучи тај непријатељски одношај, али мора да га сноси, јер је то захтев њихова деда; болело га је, али не рад себе већ рад синовца, за ког мишљаше да му сва несрећа одтуд проилази.

— Једном баш око Светог Илије — поче он, пошто испи ракију до по стаклета — догоди се једна моба, на коју позову и мог синовца, а то вам није могло бити без њега. Мирко, тако су ми казивали, почео је одмах правити којекаве досетке и гдеког момка или девојку пецкати речима, а то му беше у души. Еле у том дирању, он дирне једно девојче. Цело је село знало да смо ми у свађи с Радомиром, те тако опет неко од враголана дирне њега, да је то Радомирова унука. Он је није познавао, јер она за четири године није била код нас у селу, већ код неке рођаке. Од тог тренутка он постане ћутљив, целог дана није ништа говорио, али је сваки покрет, сваки израз лица тога девојчета пратио.

— И ево од тад две и по године, и он ником ништа да каже, но ја се сећам за што се он тако променио; али речи деде покојног, оне му на путу стоје, он их чува, пре ће и угинути но што ће их преступити; али то ће га и сатрти. — То је, господине мој,

што ме мучи, јер га нигда здрава видети нећу, и он ућута лако уздахнув.

— То је страшна клевета — рекох, јер мене срећа Миркова здраво гану.

Дуго смо седели ћутећи; сељани су се већ били разишли, кад мој слуга рече:

— Господине, хоћете ли ручати?

Кмет подиже главу, погледа у кочијаша, па на дувару сахат. „А, већ је време; господине, за данас ћете к мени, моји ће Вас од свег срца примити.“

— Хвала, ја морам овде, одговорим. Али он најпосле молбом примора ме.

До самих вратница слабо смо говорили, и кад дођосмо, он приђе те их отвори и понуди ме да уђем, а сам оста да затвори. Ја се упутим преко авлије, али псето, које је вазда будан чувар, накострешн длаку, и поче се спремати за скок, а ја сам вам опет тако плашљив од тих животиња, да сам одмах стао.

— Зељо, мир! — рече кмет, кад виде где не смем даље. Сад се и ја мало ослободим, те могох мало боље разгледати. Пред кућом је диванана, на којој је неколико ваљано утканих ћилимова, а ту вам је и котао с млеком и друге којекакве ситнице. У то изиђе једно дете и одмах ми приђе руци, на што га ја помилујем.

— Чији је овај мали?

— Мог брата, рече кмет. Цвето, а камо тебе. У том изиђе из избе жена пуначка и

црвених образа; хтеде ми руци, али ја не дадох.

Соба, којом нас домаћица понуди, беше у свом реду. На једној страни стајаше читав низ повешаног оружја; ту је било сабаља, пушака, ножева, али све у срми извезено. На другој Страни био је лик светог Николе с лепом израдом, а још с бољим оквиром, пред којим мало сребрно кандиоце још тињаше. На трећој страни стајаше слика нека, на којој беше исписан човек од својих 70—75 година, црне масти, с дугим проседим брковима, израз лица беше оштар и заповедајући. Одело на њему беше као у каквога спахије.

— То је наш дед, ето у тим га је хаљинама моловао неки ћоса-Пера, е тај ти је био баш учеван. Те хаљине задоби у једној битци од једнога аге, па и оно оружје све што је потпрашено то је његово. И сад приметих да је било ту и другог оружја које беше са свим чисто.

На то уђе његов брат, те и с њиме по једну ракију, и другу, и трећу, док не заседосмо за сто.

Било је укућана до двадесет, било је милина гледати. Док смо ручали, непрестано сам гледао у Мирка, који сеђаше у дну совре. И што га више гледах, чинило ми се да га туга све већма обара, спазим неку нерасположеност, кад год би се с мојим погледом сукобио, нешто што га је од осталих одвраћало. Али кад он виде да га ја непрестано сматрам, он поче разговор и као неку шалу с млађима,

тако да сам најпосле мислио да ћу пући од смеха због његових досетака. — Свима беше чудно, особито кмету који је вртео главом, по чему сам познао да га та његова веселост плаши. И ја одмах опазим да је то неприродно, нешто усиљено, па се побојах за њега; а они спрва беху зачуђени, али су се после сви радовали, јер не могаше ту усиљеност опазити.

За ручком беше много ђаконија, али од свег ми се допаде кисела чорба, младо печено прасе, а особито вино.

После ручка дигнем се и одем. На авлији се сретнем с Мирком који ми одиста изгледаше весео.

II

Од то доба мину повише времена; дође и пролеће, запупе цветак, зазалене гора, запева славуј мали. У селу беше све весело; само Мирко беше невесео. Клонио се друштва, и ако би се нехотице у друштву затекао, гледао би да се измакне. Обично је сам ишао, слабо је на коју страну мотрио; а најчешће би излазио ван села, па би тумарао којекуда, и дотле би ишао, докле га не би тиха ноћца опоменула да је време одмору, и тад би се увек све суморнији враћао кући.

Укућани му се забринуше, особито мајка. Једном, кад сеђаше замишљен на прагу кућњем, а поглед му се у даљину изгубио, не опази како га мајка зовну.

— Мирко, теби је зло, рече она и метну му руку на чело које је као у грозници горело.

Он се трже и погледа је тако оштро, као да ју је хтео казнити, што га узнемири у лепом снивању; али кад виде да је то мајка пред њиме, поста благ и миран. Гледаше је дуго, дуго, а осмеј што му прелете преко усана беше тужан. Превуче руком преко чела и рече: „Није ми ништа.“ Али одмах уста и оде на двор.

Мара оста непомична гледајући за њим, па онда махну руком и рече: „Морам питати тета-Нену шта му је; морао је на што нагазити.“

А Мирко узе пут села. Беше му нешто тешко, осећаше неки терет, кога хтеде да се отресе, мисли што му душу мучаху. Он је знао да Круну не може узети, јер омраза њихових дедова беше и на децу прешла. Чуо је више пута од оца да је не може узети, јер би завет погазили, што га њихови стари од толико чуваше. И он се трудио да савлада срце, да се стресе мисли, с којих се осећаше срећан; трудио се — али кад год би се сетио очиних речи, чињаше му се да му је Круна све дража срцу.

Пут што га узе беше дуг, јер он није знао куда ће; док најпосле уморено тело не клону, и он се и нехотице спусти на зелену траву. А лаки поветарац подујкивао је, те му хладио врело чело; а лишће удараше једно о друго, као да тајне шапташе међу собом.

Мирко виде опет Круну, 'нако лепу и веселу као и пре, слушаше како му говори да само њега љуби и за њ да умире, виде она два чарна ока што беху сведоци ових речи. И он се закле животом и Богом, да неће другу узети, — па је узе за руку а сав гораше. Али у један мах неста те миле слике. Он се трже. Месец је већ био високо, и упро своје зраке на њ; а ситне звездице, што изгледаху као мајушна зрнца, играху се и претрчаваху преко неба, остављајући злаћани траг за собом.

Мирко узе пут кући.

Беше ведро и тихо, па се могла чути и песма цврчка, с којим се и зрикавац удружио. — А кад беше у селу, стаде, зачу неко јецање; али то беше тако тихо, као да је с оног с оног света долазило, па се опет утиша.

Мирко не дихаше.

На један пут му лице пребледе као крпа, али то би за тренут, док му тело задрхта; хтеде у кућу што стојаше пред њим, али као да га је од тог нешто одбијало; дође до вратница па заста. „Деда, деда!" зачу се глас, у коме беше толико бола и туге, да Мирко задрхта: више се није устезао, одгурну вратнице и јурну у авлију.

III

Више је пута тета-Нена одлазила деда-Радомиру и говорила да Круну удоми. А шта јој је рекао? — Немој, моја ћери, да је на зор

терамо, још је дете, не уме ни да расуди, ... доћи ће њој срећа, неће је мимоићи; видиш да је сирота, па бисмо јој на жао учинили. А кад би му она рекла да је стар и да може скоро умрети, он би онда ћутао, а у лицу би се променио. Не би јој ништа рекао....

Деда-Радомир истина никад не рече Круни ни речи, нити је покара; али кад виде да се ближи час у коме му се треба измирити са овим светом, тад је позва к себи.

— Круно, ти треба да се удомиш, ето колико ти се прилика указује, а видиш да сам стар, па могу који час умрети.

Али место одговора узе Круна његову коштуњаву и хладну руку те је пољуби, а деда-Радомир осети две вреле сузе, што му оквасише руку.

— Ти плачеш, ћери, рече он, па је пригрли и пољуби у чело, немој плакати, в'иш, ја те волим, па хоћу да те усрећим.

— Ти ме не волиш, јер хоћеш да ме отераш, рече Круна јецајући; зашто да не останем код тебе; ко би те онда послужио?

И она обори главу на прси староме деди; а он узе њене дуге црне власи, те се играше њима као мало дете.

— Нећеш ти ићи, ти ћеш код мене остати.

И од тад јој више ни речи не рече.

Дани су пролазили, и деда-Радомир осети да га снага с дана на дан све већма оставља, па најпосле дође час, у ком снага

са свим изневери тело, те се не могаше с места маћи.

Од то доба је тета-Нена ту вавек била, али и она малакса с неспавања, те је по каткад Круна сама чувала деду, док би она тренула. Али то је трајало обично до зоре, и тако би Круна више пута преседела по читаву ноћ поред постеље, те јој се лице измени, а снага мало по мало остављаше тело; али она то и не опази. И кад јој деда рече једном зашто не спава, одговори:

— А ко би тебе гледао, деда, да ја спавам?

Старац уздахну, а низ његово бледо лице скотрља се бистра суза.

— Ти плачеш, деда, рече Круна, па му обриса сузу.

— А на коме те остављам? Видиш, час се ближи, а ти . . . и он загрца.

Круна гледаше дуго, дуго у лице, на ком беше нека тихост изваjана Она се подиже, те упали мало кандиоце, што стајаше више његове главе, пред иконом Светог Јована. Бледо-жута светлост обасја му лице које беше мирно и изгледаше више жуто но бледо. И не мицаше се; само тихо дихање казиваше још живот у њему.

— Круно . . . Круно моја, рече старац, а лице му опет оста мирно.

— Снива — рече Круна тужно, па паде поред постеље, те шапташе тиху молитвицу за дуго.

Она подиже главу, а светлост што падаше на лице болниково, чисто јој потресе

душу. Она се окрете тета-Нени, која некако чудно старца гледаше, па изиђе напоље изговарајући се да ће одмах доћи. — Тишина наста; само се чујаше попац који продужаваше своју песму у зиду. Круна се опет обрте болнику, а нека зебња поче јој душу мучити; узе његову руку која беше нешто хладнија но обично и лице јој постајаше све блеђе, па на један пут као да нешто спази, те врисну.

— Дедо.. дедо!

— Круно... Кру...но, ти...оста...јеш сама, изговараше Радомир пола ропћући, и пружи руку да је пригрли; али она клону.

— Дедо, дедо, јецаше Круна, нећеш ти ићи; па му обасу руку пољупцима.

У тај пар отворише се врата од избе, и човек што уђе беше блед, очи упале, чисто тамне, а лице казиваше чудну унутарњу борбу. Како уђе, стаде, и кад згледа бледу слику деда-Радомира — задрхта.

То је био Мирко.

Круна се окрете, и кад га спази, сину јој лице, као да јој дође анђео утешилац.

— Круно . . . ја . . . од...лазим.

— А коме мене остављаш, дедо? И она се зацени од плача.

Старац подиже руку у вис; али рука клону.

— Оче, благослови нас, рече Мирко тако тихо да се једва чуло, а глас му је дрхтао као у грозници. И он клече поред Круне која беше пала крај постеље. — Старац подиже

руку, шапташе неке неразумљиве речи, од који лице у Мирка побледе као у мрца.

У то уђе тета-Нена са још неколико људи и жена, па кад видеше где их старац благосиља, чисто се скаменише. А они њих и не пазише, јер ропац поче старца гушити; он отвори полако очи; сад се још једном зачу потмуо ропац — па се све утиша.

Тета-Нена приђе те му заклопи очи, јер, веле, да ће за мртвацем брзо неко да умре, ако остану отворене. Она се прекрсти па рече: „Умро.“

Круна врисну па паде на тело, као да хтеде да уздржи душу; а Мирко као у забуни приђе те пољуби старца, па јурну као махнит напоље.

IV

Прође више времена од како се Мирко и Круна узеше, и нико више ни речи да је рекао о томе. Само би још по гдекоја старица говорила, тврдо држећи да их клетва њихових старих постићи мора. А Мирко да не би слушао речи, што му душу мучаху, пресели се с Круном у кућу старога деда-Радомира. И кад уђоше први пут по венчању у кућу, Мирко опази како се Круна уздрхта, и помисли да је то само успомена на деду, што јој душу потреса; а не спази како она беше од тог доба све блеђа и тужнија. Али најпосле виде како вене и опада као цветак.

Чешће би је нашао поред малог прозора, а очи би јој увек биле исплакане.

Мирко је сазнао од куд промене; јер чу толико пута, где Круна у сну спомиње деду, и оне ужасне речи, од којих би и сам уздрхтао, речи, што их старац на самртној постељи потоњи пут изговори. „Проклета била, ако Мирка узела“, то су му биле потоње речи. А Круна не знађаше да он зна те речи, да их је од ње чуо, па јој би чудно, што кад год би је погледао, видела би да је жали и да се силом труди да је развесели. И она се од тад поче показивати весела. Кад год би он код куће био, увек би села поред њега па којешта ћеретала и играла се његовом косом као мало дете. А кад би Мирко споменуо навлаш име деда-Радомира, увек би се уздрхтала, а бледоћа би јој покрила лице, па би рекла:

— Махни, Мирко, мртве; Бог им се души смиловао! И тад би устала од њега, села код малог прозора, а поглед би јој се изгубио у даљини.

Више се не чу име деда-Радомира у кући. Мирко се чувао да га не изговори, и ако би то случајно учинио, гледао би речима да збрише ту успомену, што му живот грчи. Њему се учини, да се Круна све већма повраћа, да је веселија, па му одлахну мало у души. А кад му роди сина, онда заборави на све — и ако се Круна по порођају не диже из постеље.

По читав би дан преседео код њене постеље и гледао у дете које се сваки час на њ осмејкиваше. Узео би га на руке, нóсао, и по цели се дан само с њиме играо

— Ал' си, Мирко, право дете постао, рекла би му она, па би се насмејала.

— Видиш, како те познаје, па се смеши на те, — гледај само.

Круна погледа на дете, а осмех, што јој прелете преко лица, беше нешто тужан. Мирко опази, па је узе за руку.

— Теби јѐ зло, па нећеш да ми кажеш. Кажи ми, Круно, тако ти .....

Он не доврши. Круна га узе за руку. — Зар ми не верујеш, питаше, па га дуго гледаше, а он стајаше као кривац. Љубио је од свег срца, па јој није могао на жао учинити. Али се више не одмаче од постеље.

V

Сумрак се тек почео хватати, а тета-Нена и Мара још сеђаху испред куће разговарајући се о Мирку и Круни, док ће тета-Нена рећи:

— О, пријо, знаш да им неће добро бити, па кад тад, и климну главом. — Зло, рече доцне, па погледа у Мару да види шта ће она рећи. Бог нека их сачува од клетве њихових дедова.

— Прође време, — та кад сам ја била девојком, то се као свето нешто штовала воља старијега — а данас? — О, Боже опрости ми грешној, па се прекрсти, као да је згрешила што хтеде да изговори.

— Јадни деда-Радомир, Бог да му душу прости, беше слаб те и не виде да их благосиља, а можда и не би; ал' су грешни, тешко да им неће што бити. — И обе занеме.

Вратнице се од авлије отворише, и човек што уђе упути се управо њима. Његово лице беше измењено, око чисто тамно, без живота, а лице бледо као крпа; али му ход беше поуздан. Стари зеља, како га спази, поче махати репом, али га он и не погледа.

— Ти си, Мирко, упита Нена.

— Ја сам ... али она ... заста и дубок уздисај истрже му се из груди.

— Шта она? питаше тета-Нена даље зачуђено.

— Њој је крај ... Круна .... више није могао, глас му застаде у грлу; — она је на смрти, додаде као упињући се.

Обе се прије чудно згледаше, а Мирко их гледаше дуго, дуго, па као у неком бунилу опет излете на вратнице, и узе пут кући.

VI

На истом месту, где је некад лежао стари деда-Радомир, лежала је сад ту његова унука, бледа и увела.

Кандиоце, што бацаше бледо-жуте зраке по соби, чудно издаваше лице у болеснице, које беше мирно и тихо, као да најслађи сан снива. Све беше тихо.

Мирко је седео крај постеље, не помичући очију с њена лица; узе је за руку, која

се одмарала на прсима, али осети како се њена рука задрхта на тело.

— Ох . . . Боже . . . ми смо грешни . . . и болесница тешко уздахдну.

Мирко јој нехотице пусти руку, и склони се за пећ; али му се засјаше две сузе у очима, кад погледа на дете.

— Грех, рече тета-Нена, о, смилуј јој се, Боже.

Нећe остати, рече друга жена, и обе шаптаху тиху молитвицу.

— Дедо . . . дедо, ох, ала сам грешна... грешна... и лице јој се измени. — Дедо . . . што ме тако гледаш . . . ох, грех . . . грех, бежи, ми смо грешни, и махну руком, као да неког тера; али рука клону.

— Сиротица, колико се мучи.

Мирко их погледа па се горко насмеја. Оне се мољаху тихо за њену душу. Он устаде, приђе постељи, те узе Круну за руку.

— Круно, Круно!

Она отвори очи, па кад га спази, осмехну се на њ.

— Мирко, ми смо грешни, ох, колико је наша љубав грешна, рече она па ућута.

Опет наста тишина, и ништа се не чујаше до тихо дихање болеснице, којој је немирно срце куцало, а удари као да беху све слабији и слабији.

Мирко гледаше час у њу, час у дете, које је мирно на страни спавало, као да је

и оно хтеде да поштеди у њену потоњем часу.

— Дедо! Ох, немој... и она се сва стресе. Што ме тако ружно гледаш?.. Ох, грех... Мирко, дедо.... не дај ме... ох, ево ме муче... Мир...

Он је узе за руку, а потмуо се уздах зачу. Кандиоце прсну, жижак изби потоњи пламен — па се угаси.

Самртничка тишина наста и ништа се не чу до тихи шапат молитве.

— Ох, ал' је грешна; и кандило се угаси, кад јој душа полете, да не види раја.

Душа беше оставила тело.

VII

После два дана иђаше неми али тужан спровод сеоскоме гробљу.

То сахрањиваху Миркова јединца.

Он иђаше поред сандука лагано. Лице му беше без израза, а око тамно, без живота, као да се већ био са свим утулио.

Спровод стаде поред тек загрнутог гроба.

Бејаше то гроб Крунин, а сад ископаше до њега нов, да сахране и потоњу срећу — јединче Мирково.

Кад спустише дете у гроб, Мирко стајаше непомичан, ни најмањег трага од живота не бејаше на њему. А кад почеше бацати земљу, он се саже као неком силом

гоњен, узе грудву земље, баци је у гроб, па се насмеја. Али тај осмех бејаше грозан. — Однеше га болног кући.

* * *

Сутра дан цело село потеже тужан глас, да ни Мирка нема за овај свет више.

Полудео је.

ЂОРЂЕ ЗВЕКИЋ

НАША СЕСТРА МИЛКА

— слика —

(НАШИМ КИКИНДСКИМ СЕСТРАМА „ПО ДУШАНУ И МИЛОШУ“)

ПОСВЕТА

На првом састанку целокупне омладине српске, — онда, када је освећена црногорска рука благословила скупштину васцеле српске омладине, када је благословила пут, на ком ће да се уједини млађано — а ако Бог да — и читаво Српство; онда се чуше са много страна одушевљени поздрави, срдачне честитке, бујне жеље уз пут делања уједињеној омладини српској.

Па на том састанку замириса и један нежан стручак мирисних жеља, што га из свог чистог срца узабраше неке наше сестре „по Душану и Милошу“, што га узабраше и што нам га послаше — сестре наше из Кикинде!

Ја нисам позван, да тим сестрама у име читаве омладине придевам какву хвалу; али ми неће нико замерити, што ћу им ја моје лично признање да одам, и у знак тог при-

знања ову слику у првој „Заједници" српске омладине да посветим.

Ја држим, да и наше сестре жељу ону нису држале само за празне речи, и да ју нису зато послале брзојавом, што ће то „параду" чинити, него само зато, што су биле уверене да ће чврста и одважна воља њихове браће збиља да започне делање које ће да утемељи пут све то бољем и лепшем напредовању оног народа, ког су оне кћери.

Али су наше сестре из Кикинде — ако смем рећи — јоште и зато послале своје жеље скупштини омладинској, што су тиме хтеле унапред да се придруже радњи своје браће, као да су рећи хтеле: Ви ћете, браћо, да се договарате о начину, како да се постигне цел рад које се искуписте. Тежак ће то пут да буде. грдан је то задатак што ћете га себи ставити, па зато држимо да ће вам искрена сестринска, па ма и слаба помоћ добро доћи.

Милим сестрама дакле, што су из оваке побуде своје искрене жеље првој скупштини уједињене омладине српске послале, посвећујем ово неколико следећих редака у знак братинског и искреног поштовања.

I

Ко не познаје Банат? Коме није познат тај велики ћилим, који је ишаран са лепим, пољанама, на којима су богате њиве, то грдно богатство толико хиљада српских душа, — некад биле!

Да, некад су биле јер сад су малаксале! Па тамо, где је некада сувише било, и од куда се и у туђе земље доста шиљало, сада једва има, чиме ће народ да се захрани!

Кад је доба жетве, и када жути влаће богате шенице, када је по пољанама живост раденика од рана јутра, кад се сунце рађа, па све до вечера, када сунце седа, онда изгледа Банат као једна лепа песма у прози.

Живост је на све стране.

Па кад се спусти вече на земљу, онда ће да престане посао, онда ће да се искупе раденици, да похите кући — а тамо да се посаде у округ и да ужинају.

А кад се сврши жетва, и кад се храна увезе, онда ће да се рачуна, и онда ће несрећни Банаћанин да види да му крај све радње његове једва остаје шта, чиме ће да се захрани! А где је семе за идућу годину? Где су друге потребе што му ваља подмирити? — На ово одговара сиромаштво. А од куд је то? Та њиве су у Банату лепе и плодне, па још пре неколико година далеко чувене!

Лепе су још и сад њиве али је слабо рода; а зашто је то тако, нека одговарају они који се у томе разумеју, а ја с моје стране држим да је узрок лошем материјалном стању код нас само — развратност! Потребе су неприродно јако умножене, — потребе, не што су нужне за одржање тела, за облагорођење душе, него потребе, што их је са

собом донела милостива госпођа — „цивилизација.“

Можда ће ми ко рећи, што сам се упустио, да говорим о развратности, као узроку нашем лошем материјалном стању, кад сам хтео једну слику да нацртам, слику наше сестре Милке.

У свакој живописној слици имаде, осим главног предмета, још и других прилика које га допуњују; а те су прилике околности у којима се предмет слике находи.

Сликар нам може нацртати вештим бојама узоритог јунака Милоша Обилића или Страхинића, и ми ћемо намах рећи да је јунак, што видимо само из његовог погледа. Али, ако нам сликар наслика Страхинића, где се бори на Косову за крст часни и српско поштење; па кад му видимо намрштено лице, где замахује на поганика што хоће да га гази; кад видимо око Страхинића чорду поганика што су навалили на њ, па кад видимо гомилу гњилих лешина што их је све потаманио, тај јунак, тај Страхинић; — неће ли ту јуначнији бити јунак, неће ли ту страшнији бити Страхинић?

Зато нека ми се допусти да по каткад за који тренут прекинем сликање наше сестре Милке, па да по гдекоји кутић осветлим, те да се боље и боље распозна средина.

С тога сам и споменуо отоич развратност, јер ова је јако маха узела у доба, у које живи наша сестра Милка.

Сада још који тренут да се обазремо по варошици К..., да загледимо у по гдекоје кругове, па ћемо онда онамо, куда смо управо замислили, — да видимо нашу сестру Милку, и да се с њом упознамо.

Једно од највећих места у коме живе Срби с ове стране Дунава је К.... Са разних крајева некадаше потиске границе дођоше дедови и прадедови данашњих становника и населише К.... Јунаци, као што им и претци с оне стране Дунава беху, бранише и они верно земљиште што им је из „милости“ дато; пролише ту своју јуначку крвцу, те њоме избрисаше „милост“ и обележише пред Богом и поштеним светом ту земљу као своју рођену! Ја нећу ни да спомињем да су ти јунаци са својом извесном околином стекли и од неких светлих владалаца особита признања на „пергаментима“!

Много би се могло говорити о прошлости К...; али би то дуго трајало, па зато ћемо само нешто мало о садашњости.

А то је нужно — јер ту живи наше сестра Милка.

Како стојимо друштвено у К...?

Да смо у старо доба, кад су у Египту опстојале разне касте, међу којима беху кинески зидови; или да смо у староме Риму, где је некада она велика разлика била између „високорођених“ и „плепса“ тј. пука: — ми се не бисмо чудили, што ћемо овако што наћи и код нас, што ћемо видети да и код

нас нису сви људи једнаки, него да неки имају нека права, а други не.

А каква су то права? — Чудновато. — Не црпљена из природе, не Богом дана, него права, којима је основ „отмјеност“ или име, што га стекоше честити и ваљани дедови, ма да су неки потомци на срамоту својим дедовима; или права, која се оснивају на назови-„интелегентности“; или права, што дају трули папири, тако зване „хиљадарке“, па ма како стечене, ма и са крвавим знојем силних несрећника покапане биле.

Рад осветљења друштвеног стања у К..., још неколико речи.

Ако хоћеш добро да прођеш; ако хоћеш да си свугде, у свакој „отмјеној“ кући примљен, те тако и до ког „јаузна“ или „супе-а“ дођеш; ако хоћеш, да те свако на сокаку пријатно поздравља и срдачно ти руку стисне: ако хоћеш, да си онај, што у свакој кући има уплива: а ти баци истину под ноге, узми на се маску цивилизације, обуци се лепо, „фино“ и по најновијој „моди“, гледај да увек новаца у џепу имаш, — ма како до њих дошао — части се и весели се, нека ти свира и музика, прати се ноћу с њоме, само немој да заборавиш, да посетиш и по гдекоји прозор, јер ће ти се иначе за зло примити твоја ноћна пратња.

Па кад си тако срећан, да уђеш и у „најотмјеније“ куће, онда гледај само да те сви заволе, ако си рад да будеш „благополучан.“

Рад овога ево ти мало упутства:

Истину не говори никад, ван ако се слаже са личним „интересима“ оних код којих си у милости; али буди спреман, да и противно говориш, чим се од тебе узиште!

Кад год што кажеш, гледај, нека је у ласкавој „форми“; можеш по каткад хвалити „високо знање“ господина, његове заслуге око ове ил' оне маленкости; или држи беседу, у којој ћеш славити љубазност, честитост, али особито хвали — „фино изображење“ милостиве госпође; према госпођицама буди навек „галант“ у речи и у делу. Нехотице сравни им њине лепе очи са звездама, усне са коралима, њихов бео врат са лабудом, а косу са језером у ком се тај црни, хтео сам рећи бели, лабуд купа. Кад куришеш, комплиментирај увек ногама; брљај много, ма без главе било; употребљавај сила туђих речи, тиме ћеш важити, да си много читао. Па још ако знаш брзо да приповедаш шта се све збило у овом или оном роману, како је ова ил' она сиротица несрећна била, што ју је њезин драган оставио а другу заволео, па како сад та сиротица хоће да свисне од очајања, и како хоће и у воду да скочи, или — да се и она што пре на ново заљуби!

Немој да заборавиш, да по каткад какву лепу немачку ил' француску песмицу за „штамбух“ госпођичин украдеш — пишчево име претаји, а твоје потпиши, неће ти то никад замерити, шта више држаће те још и за песника!

Само тако Српчићу, момче нашега доба, па ћеш онда прокопсати, па ћеш онда стећи уважења код многих!

И сад смо готови са околином наше сестре Милке у опште.

II

Молим вас, лепе моје читатељке, да метнете мараму на уста, јер вас може убити ова грдна прашина што је на сокаку.

Канда се никад није постарало да се уреде путеви и сокаци овде, па ни у најблагословеније доба, ни онда не, када је рода доста било, кад је жито лепо и скупо било, — тако су јоште сви по староме. Та да, онда није било времена; јер много важнија посла беше; трошити је ваљало течевину благословене године!

Ево нас; — ту смо пред кућом наше сестре Милке.

Први поглед што га бацимо на кућу с поља и изнутра сведочи нам, да је ваљана домаћица у њој, која истина не гледи на сјајност — на спољашне „параде“, али у толико више на чистоту и ред.

Недеља је после подне. Од прилике оно доба, када „отмјени“ свет обично иде у „визите“ и на „јаузнове“.

— Па можда није ни Милка код куће? — запитаће која читатељка. — Можда имаде и код ње визите?

Милка је код куће; хајд’мо само унутра. Ево јој и собе где је она обично.

А гле! Ил' сам се ја преварио, па вас у туђу кућу увео, или се овде што променило! Је ли могућно, да је то она! Је ли то она Милка којој се виђало на образима оличено здравље! Кад одоше руже са образа?

Шест месеци је тек, од како је нисам видео. Од куд те промене?

Ено, сад оставља књигу из руке, устаје, диже покривач, чиме је покривена — једна колевка, а у којој је једно чедо!

Спава чедо као неки анђелак! — Дуго га гледи Милка, п' онда се сагне, и пољуби га у чело.

А какав беше тај пољубац?

То само чедо оно казати може, то само онај зна који то осећа. И да може то анђелче говорити, оно би зацело рекло: то је сеја, што љуби, што ми је сада мајка, јер ја немам више мајке!

Дакле је то братац Милчин, а Милка је у црно увијена, што је и њојзи нестало мајке!

У мајчин гроб се зар спустише румене руже твојих образа, сејо; жалост за мајком нагони ти бледило на лице!

У небесно лице невиног детенцета дуго гледи Милка и једна тешка суза спусти јој се преко блеђана лица на груди.

Мали се Миливој пробуди иза сна, и великим својим плавим очима гледи у Милку, као да хоће да каже: Сејо, слатка сејо, а где ми је мајка?

Милка се опет нагне над Миливојем, и један врео пољубац на чело анђелчета рече му, да му је она место мајке, и успава га, те да опет гледи како анђели служе око престола Божја!

Ту нежну сеју, што седи уз колевку свога малог брата, приказујем вам, лепе моје читатељке, то је наша сестра Милка!

Шест месеци је прошло, како је нисам видео, и ево сад је видим с вама заједно без — мајке!

Да је запитамо како јој је? — Можда нам неће одговорити; можда нема доста речи, да нам казује своје осећаје; можда је страшан бол?

Милка се задубила у књигу. Оставимо је нека чита, а ми ћемо с допуштењем узети њезин дневник, ено га тамо на столу, можда ће нам он рећи, што би нам Милка сада тешко казала.

*
*   *

15. ј... 186*

Од кад знам за себе, никад ми није позив једне матере тако јасан био, као сад што је. Нисам могла, а нисам имала ни прилике да схватам, шта је то управо мати.

Ледена рука смрти истрже ми моју мајку и научи ме томе! И ево већ је шест месеци, како је заступам, како гледам да испуним оно место у кући, што је њезино било!

Блажена сени моје миле матере! Како ти сада тек благодарим за онај лепи наук што сам га од тебе примила! А захваљујем ти из свег срца, јер ћу тек њиме већ сада да вршим задатак, рад чега сам на овоме свету!

Па зато, немој ми замерити, што ћу да ти у овим листовима један кћерински споменик да подигнем, што ћу баш спомен на тебе из мога срца и у ове листове да пренесем.

Док ја једном будем за друге оно што си ти мени, мајко, била, како ћу онда да кратим вечери читајући са мојим Владиславом овај спомен. А Владислав, који те је тако поштовао, слушаће са штовањем!

Па кад мене, блажена мајко, нестане, ваљда ће ови листови доћи у руке твоје унуке која ће из њих да се спрема на делање своје, учећи се позиву своме. Како ће божанствено да звони хвала са усана твоје унуке што си је ти мноме васпитала! Чини ми се да ће и у небо продрети!

16. j... 186*

Очи, којима сада гледам, добиле су зрак из твојих очију, мати! Ти си ми их отворила, да гледам свет онако, као што треба да је, а не, као што га себи многи у забораву на Бога, на природу, на себе самог, представљају!

Јоште из малена учила си ме разним бојама, да их могу распознавати.

— Имаде их истинитих и лажних — говорила си ми — и лажне боје преотеле су маха!

— Указаће ти се — учила си ме — више пута у свету многи, у којих је шарена спољашност, што вара очи. Чувај се таквих! Испитај им душу њихову и срце, па ћеш их тек онда познати. Колико су пута под таким шареним огртачем пороци скривени, нечиста срца и осећаји, занемарена, заблуђена душа!

Ја сам те, мила мајко, до сад слушала, и није ме обманула никакава шарена боја, већ сам наишла на чисту душу мога Владислава, ког си и ти благословила!

— Женске су уши врло пријемљиве — говорила си ми — лако верују што им се каже. Чувај се! Дође ти више пута која од твојих вршњакиња, можда која и старија од тебе, што вели да ти је пријатељица. Не веруј свагда речи! Ретке су пријатељице сада у добру — имаде их само другарица доста у зломе!

Сети се на твоју матер, која није имала пријатељица, јер није правих, истинитих нашла, па је зато волела сама у своме маленоме кућевном свету, ма и незнана, од других презрена бити — него саучесница у разметању, безбрижном и лакомисленом живовању других!

17. ј... 186*

— Па мати ће твоја, ма то данас било, срећно умрети! — говорила си. — Њу неће гристи савест, да није извршила оно, рад чега је створена! Она ће оставити она створења, што јој је Бог поверио, изван опасности, да ће их какав отрован ветар оборити, или каква гуја отровати! Само буди снажна, и нека ти срце не прима пре речи других, док разум ниси упитала, да ти каже је ли то лепо, узвишено, поштено, српски; је ли то човечански, је ли то онако, како Бог заповеда!

То су речи твоје, мајко моја! И ја сам те и у томе слушала. Искусила сам да је лажно пријатељство у оних који ми га намећу, па их се чувам! Увидела сам да у њих нема озбиљности женске, да живе само зато, да се проваћају, и да уживају у несвести својој и у незнању Богом и природом опредељена позива свога!

Твоју кћер зову „философом" и смеју јој се због њезиних начела; али твоја кћи не мари зато, твоја кћи се нада да ће са својим Владиславом срећна бити, да ће вршити задатак свој, као што ваља; а што свет говори, то је се не тиче!

Ти си ми, мила мајко, говорила да ћу још и друге звуке чути, што ће ласкаво да говоре о некој љубави, и што ће да се преклињу, да су ми робови и много којешта! — Слободна човека љуби — рекла си ми

— јер он је само истинит; а којекакве робове немој презирати, него их сажаљавај!

И у томе сам те слушала, мајко, и нису ме обманули таки звуци; већ сам чула речи из Владислављева срца, а искрене су биле — и ти си њега благословила!

— Смерност је најлепша одећа, у коју се може девојка обући; стид је најлепши накит који јој доликује! — То сам готово сваки дан од тебе слушала!

18. ј... 186*

Као речи из Светог Јеванђеља, тако сам забележила у срце моје оно што си ми говорила о народном поносу.

— У нами је — говорила си — српска крв! Изневерити ту крв, то би била највећа неблагодарност наспрам Српкиње мајке, то би био грех што бисмо га учинили против читавог нашег народа!

— Али и ко би се могао одрећи своје народности, што је у Србина то, што сјајност у сунцу? Ко би могао рећи да оно није његов језик што га је на мајчиним груд'ма тепати учио? Која би Српкиња могла казати да српски језик није њезин, кад га је са мајчиним млеком у себе примила? Права Српкиња гледа у своме језику дар Господа Бога, што га је само њезиноме српскоме народу поклонио! Па како је леп тај дар! Како је чаробан тај језик! Питај оног који је дуго времена у туђини, где само туђе звуке слуша,

питај га како му је, кад изненада чује реч што је од своје мајке научио! Срце му задрхти, и као нека божанствена милина, тако му се проспе крв по жилама, образи му се ражаре, а очи му севају стреле и трепере као јасне звезде!

Тако си ми говорила, мајко, о српском језику; тако си ме учила да се поносим њиме.

Кад чујем речи, мати, у којима је српска мисао обучена; кад чујем речи које славе славну прошлост, све узорите јунаке и честите Српкиње; кад чујем оне дивне речи које причају у српским народним песмама о поштењу, ваљаности и о разним врлинама српским: онда ми је, као да сам у рају; не бих их дала ни за све тако зване изображене језике на свету!

Ја истина поштујем стране језике и служим се њима, али само да упознам и туђунце, да видим какве су у њих врлине, а какви пороци, а никако да се њима само пред светом хвалим, да сам изображена! Јер знање језика још није изображеност! Девојачка изображеност је у схватању позива свога, у изучавању себе самог! Зато на част по гдекојим „госпођицама“ њихово празно знање француског и немачког језика, и нека се размећу њима; мени је мој језик нада све, и зато ми француски језик никад неће бити милији од мог рођеног, немачки језик никад слађи од мог материнског!

19. ј... 186*

— Кћери! — беху последње речи твоје, блажена мајко моја, — поштење нека ти је светиња! Ти знаш шта је то поштење! — Љуби оца и слушај га, а двори га у место мене, мајке твоје! Браћу пази, па им улевај зарана све оно, чему сам те ја учила. — Ти ћеш у кући да заступаш место матере — дорасла си за то, али је опет доста теретно. Миливоја чувај; невино је анђелче, и сада је још нејако. Како га будеш доводила за руком, онаки ће бити! — Владислава пуштуј, љуби га и буди му оно што сам ја била твоме оцу — верна сапутница у животу, у радости и по трњавим путањама — а буди му оно, што он хоће да си му — српска љуба! — Нека је благословен! — Сви да сте благословени, срећни ... и ... с Богом!

И оде ти твоја племенита душа створитељу своме, да даде рачуна о своме делању, па да прими награду!

Вечна памет нека је теби, блажена мајко моја, у овим листовима; а унука твоја, а твоје потомство достојно ће да пуштује успомену твоју!

*
* *

Ето, моје лепе читатељке, наша сестра Милка забележила је у свој дневник губитак свој, она нам је казала шта јој је мати била, — па зато вам ја сада не морам припове-

дати ништа више о њезиној матери, јер мислим, да сте је довољно схватиле из речи наше сестре Милке! —

Вече је већ пало на земљу.

Милка је недељу после подне провела код своје куће, седећи уз колевку свога маленог брата и учећи се узорима из дивних народних песама а не у бесплодном разговору данашњих „визитских" предмета, претресајући личност овог или оног, ове или оне, или пецајући другарице, афектујући у понашању, разметајући се у назови-изображености!

Наша сестра Милка беше са собом задовољна; њезино уживање тога дана дало јој је снаге за даље делање у кући. А снага јој је нужна, јер је тежак терет, што га она сноси! — Милка је схватала ту тежину!

Отворе се врата од собе, и унутра уђу два дечака, један од дванаест а други од осам година. Здравље им се види на образима. Чим су ушла у собу, одмах потрче Милци која их у образ пољуби. То су Милчина два брата што су такођер изгубила мајку али им се не види на лицу ни на одећи тај губит.

Та сеја је што их пази, та сеја им је мајка!

— Спава Миливоје? — запита старији дечак Велимир и пође да подигне покривач колевке и да пољуби брата.

— Спава, махни га! — одговори сеја. — Него ми реци где сте до сад били, чиме сте се занимали?

— Били смо код Паје, — одговори Велимир — читали смо мало народне приповетке што си нам ти дала, затим смо се мало бацали камена с рамена и гађали смо стрелом у нишан.

— А што не кажеш и оно што си криво учинио? — запита млађи брат Милан.

— Зар је Велимир што скривио данас, Милане? — запита сеја.

— Ја не знам, Милка, јесам ли баш крив; — одговори Велимир — ал' док ти кажем, видећеш и сама, па ми онда суди, а ја ћу те слушати. Кад је на мене дошо̂ ред да стрељам, ја нешто мало јаче запнем стрелу и намах је скрхам. Па се на мене осекну са речима: „Баш си дедак, како ниси могао боље пазити!“ Мене те речи увреде, а ја му се понудим да му платим стрелу, јер сам мислио да иштем од оца толико, колико вреди. Но он ми одговори, да њему не требају новци и да он хоће своју стрелу. Ја му и опет понудим накнаду, па да се не срди; а он неће да прими ништа, него се и даље почео дурити. То ме тако ражљути, да сам му казао да је . . .

— Но, шта си му казао? — запита Милка.

— Казао сам му да је м.....ц — одговори Велимир и поцрвени.

— Ти си поцрвенео сада, Велимире, — рече Милка — кад си ту грдњу изустио против твога друга и пријатеља. Та ти црвен већ каже да то није лепо од тебе. У место да ублажиш твога друга, који се срдио због штете, што

си му ти ма и случајно нанео, а ти га још већма увреди, и надену му име што није за човека. Паја није имао право, и није требало да се срди на тебе, кад си му ти понудио накнаду; ал' ти си још мање право имао, да га и вређаш. За сад ћу вас измирити; а стрелу ће вам отац што пре набавити, да се и даље играте!

Велимир загрли своју праведну и мирољубиву сеју и пољуби је у образ у знак, да је са њезиним судом задовољан и да увиђа већу кривицу на својој страни.

— Опрости, сејо, молим те! Други пут ћу се чувати да никог не увредим!

— А је ли се Милан добро владао? — запита сеја.

— Нека каже Велимир — одговори Милан.

— Милан је био добар — рече Велимир.

Умах, кад се ова мала расправа свршила, у којој је сестра, што заступа матер, тако лепо улогу судије одиграла, отворе се врата и у собу уђе један висок човек.

Може бити око својих четрдесет и пет година. Кад му погледаш у лице, видећеш на њему ону мушку озбиљност, што тако лепо доликује Србину у његовим годинама. Читав изглед изазива поштовање. А око уста имаде једне цртице што улева сажаљење, — као да је та цртица израз бола за неким драгим и милим!

Како је ушô у собу, а Милка са својом малом браћом изађе преда њ, пољуби га у

руку, тако и браћа, а он све у чело, п' онда приђе колевци и — пољуби своје мезимче.

Мислим да није нужно да кажем да је то домаћин, отац наше сестре Милке.

Срећан је био отац Милчин, јер је дочекао да га његови родитељи виде удомаћена, како је уз њега верна љуба домаћица. Видели су му родитељи његови прворођену кћер, тај први осмејак божанствене хармоније која је у мужу и жени; видели су му у његовој кћерци, нашој сестри Милци, да је по облику свога оца и мајке, па видели су, или се надаху бар, да ће им и њихов син срећан бити, као што су и они били.

Не можемо захитати у прошлост оца наше сестре Милке, јер то би далеко водило; али не можемо и да га не нацртамо, те да видимо бар стабло, на ком је гранчица наша сесра Милка.

Милчин отац је прави Србин, па зато је баш и прави — човек. Прошлост народа његова била му је учитељка; из ње се учио честитоме и ваљаноме, поштењу и човечности; она му је показала истину, она лаж, она потребе, што су нужне његову народу да напредује, те да их сазна, па да и он као прави син свога народа својски допринесе свој део напредовању српкоме.

Зато га видимо да је свугде где ваља помоћи саветом или делом; да се својски заузима око побољшања школа, у којима се васпитава будући народ српски; да је један од првих, где се тиче подизања онаких за-

вода, у којима ће да се храни и чува језик, име и врлине српске, у којима ће да се о-кући истина науке.

Такав је Милчин отац у српскоме свету!

А какав је у кући, као отац?

Је ли он био само господар који се старао, да деци својој нађе учитеља или у-читељку, па више ништа; који није питао јесу ли руке ваљане, у које ће да повери највећи свој таланат, што га је од Господа Бога примио, децу своју? — Је ли Милчин отац само за то био отац својој деци, да кћери доста мираза стече, па да доцније мираз удаје, а не кћер; или да синовима остави само име богаташких синова и више ништа?

Милчин отац је био оно око што непрестано гледа у душу и срце своје деце; што верно прати како се душа и срце природно развијају, како се богате мислима и осећајима! Он је био чувар душе и срца своје деце, да им се не увуку јоште у детињству мисли од којих би се доцније стидели, да им се не укорене осећаји, што су недостојни човека.

Једном речи: Милчин отац био је баштован који је своје младо и нејако воће неговао, залевао душевном водом, требио од нечистоте и отровна уплива с поља, подсецао бесплодно грање, што плоднима смета; — Милчин је отац био баштован својој деци, а уједно и тачка, о коју су привезане те младе воћке, да право расту и да их не обори

каква непогода данашње друштвене поквари ености!

Је ли нужно сада да кажемо да је Милчин отац васпитавао своју кћер, да буде ваљана Српкиња; а своје синове, да буду честити Српчићи, па да народ и човештво од њих користи има?

Ето познајемо и оца Милчиног, па сад да се вратимо опет у онај мали породични круг.

Пољубио је своје мезимче, а она цртица око уста изгледала је при пољупцу том још жалоснија!

Вечеру је сеја спремила и сви седоше око стола што га је она застрла. Света озбиљност беше међу свима. Отац је искао од своје деце рачуна о дану што су га проживели, саветоваше очински, а деца слушаше га лепо.

А Милка? Она се сећала своје мајке, да је и она у кругу била; па онда сећаше се и свога Владислава, ког је њезина мајка благословила и који ће скоро такође у том кругу бити!

Један сахат после вечере одоше отац и мушка деца у побочну собу, да потраже своје постеље; а Милка остаде код свог малог брата.

Дуго је премишљала Милка, п' онда узе перо и мастило и стаде писати.

III

Док Милка пише, допустите ми, лепе моје читатељке, да вас одведем у Милчину про-

шлост, можда ћете гдегде и себе видети, па ћете се зарадовати; а можда ћете у гдекојој појави из Милчине прошлости видети нешто, што у својој прошлости нисте виделе, па ће вам жао бити, што је Милка у нечему боље прошла него ви.

Сећате ли се, моје лепе читатељке, оног доба, када сте јоште ишле у девојачку школу, када сте држале да је највеће блаженство за вас, кад вас ваша „добра“ мати лепо накити; кад вам први пут „кринолину“ обуче; кад вам кажу да пазите, и да не изгужвате лепо углађену хаљиницу вашу, — јер ћете се замерити вашој матери, па вам „папа“ после неће купити нов шешир или „бразлету“; сећате ли се кад сте тако лепо накићене биле, као ваше лутке, са којима се сиграсте (ја мислим, да сте имале бар по 6 до 7 лутака, којима сте наденули имена, као: Гизела, Ирма, Хермина, Паулина, Роза, Ернестина, Јозефина, а ја се добро сећам на лутку сеје мога брата Јоце из Н. С... што се звала: Филипина); — сећате ли се дакле, кад сте тако накићене биле као ваше скупе лутке, па кад вам је ваша „добра“ мати придиковала, како треба са устима да успијате, да вам се мала чине; да свакоме, кога на сокаку сретнете, и кога држите, да је «васпитан“ — „книс“ учините, па да вам се после каже: „Ist das ein liebenswürdiges Mädchen, der kleine Fratz!“[1] — Сећате ли се вашег првог „кринолинског доба“?

[1] Али је љубазно девојче, ово мало дериште!

Онда је, од прилике, и наша сестра Милка пошла у школу. Ви сте јој се тада већином смејале и ругале, што је она без кринолина, што не зна тако лепо да иде као ви, што не зна да комплиментише, што је проста, као да је у паорској кући одрасла! А мала Милка чинила се и невешта, као да јој се и не ругасте, или је казала својој матери, а ова јој је рекла: „Немој се, Милче, освртати на подсмех твојих другарица; ти идеш у школу, да се чему научиш, а не само да се зове да идеш у школу и да се китити учиш; слушај ти твоју матер, па ће теби добро бити!“

Мала Милка је слушала своју матер, а ви сте јој се смејале!

Сећате ли се, моје лепе читатељке, кад су вас оно ваша „добра“ мати и ваш „слатки“ отац из девојачке школе узели, да не учите народне песме на изуст, што вас тако јако мориаше, па кад су вас послали у „лер“ код „гне-фрау“; кад су вас дали, да учите француски и немачки; па како се „штика“ са „перлама“ и без „перла“, са „берлинерволом“, „харазом“ и на знам још чиме; како се праве папуче (сада оцу, да се радује, а доцније мужу да се не каје) и како се граде оне друге „параде“ којима ћете да накитите ваше „визитцимере“. Сећате ли се?

Онда је наша Милка још ишла у школу „јер је имала јоште шта да учи“, а ви сте је исмевале и говориле сте јој да је она још „шулмадл“ а ви сте већ у „леру.“

Сећате ли се кад су вас ваши „мили“ родитељи и из „лера“ узели, па вас кући довели, да вас посаде код „клавира,“ да вас „клавирмајстор“ учи, како се маме дивни звуци из оних мртвих жица — па да свирајући „полке“, „валцер,“ „кадриле“ или „одломке“ из оперета обрадујете ваше „миле“ родитеље и да им бригу растерујете, а доцније да задобијате симпатије у ваших „курмахера“ и „обожатеља.“ Сећате ли се тог дивног доба?

Онда је од прилике и наша сестра Милка изостала из школе, — али да је њезина мати учи шта је то девојка, па још српска шта је то домаћица; онда је наша сестра Милка почела да учи од своје матере шта је то мати?

Ви сте се онда већ и по „танцшулима“ врзле, а наша сестра Милка седела је код своје куће, код своје мајке, и чувала је своје српско девојачко поштење и достојанство!

Ваши „добри“ родитељи најмили су вам и „бону“ из Швајцарске, да с њоме француски диваните, и да не заборавите што сте по скупе новце научиле, јер то ће да вам хасни, кад се удате; „бону“ су вам најмили, да вас учи шта је то изображење, да вас учи „етикету“, који је тако нуждан — српској девојци! — Или су вам нашли још и „гувернанту“, да се учите још вишем степену данашње „цивилизоване изображености“; гувернанту, која ће да пази на сваку вашу реч, да ли је по етикету, на сваки ваш покрет, да не буде против измерених правила „са-

лонских“; — а наша сестра Милка, — ох, она је јако за вама заостала!

Она није учила клавира, али је зато стварала себи музике у срцу; она је нашла себи „боне“ и „гувернанте“ у српским народним песмама, у облику дичних и ваљаних Српкиња: Српкиње девојке, Српкиње љубе, Српкиње матере, Српкиње домаћице. Те су је училе народном „етикету!“

На скоро вам пустише „дугачке хаљине“ у знак да сте већ велике девојке, које ће да проводе своје „девовање, царовање,“ којима је слободно читати већ и романе, (од кога, то се не пита); а „добри“ родитељи држе вам и „базар“ (који има четврт милиона претплатника), где ћете да гледате каква је где „мода“, па да се по њојзи владате и облачите; — а нашој сестри Милци пустила је њезина Српкиња мајка дугачку хаљину у знак девојачке зрелости, и да је стигло време, у ком ће моћи вршити задатак женски! Наша сестра Милка није тежила да чита романе, она је знала да је туђин неће боље учити него њезин брат Србин, она је знала, да ће у страним романима видети страни свет, који за њу нема важности, али је и то знала, да ће у својим народним песмама видети свога оца, своју матер, свога брата и своју сестрицу, да ће срце да јој расте од милине, кад види да је честито и ваљано, лепо и поштено и код Србина!

А сећате ли се, моје лепе читатељке, оних зимних дана, што пре скора беху; онда,

кад завеје јованска мећава, када започне весео живот месојеђа, када зарећа кићени низ још кићенијих „балова“ и игранка? Сећате ли се оног дана, када ћете на бал, сећате ли се оног грдног посла око накита, оног девојачког разговора о вечерњем проваћању, о вашем слатком „бденију“?

Наша сестра Милка не познаје таке дане! — Она је сваког вечера, па и онда, када сте ви на „балове“ ишли, држала своје „бденије“, али је то са свим друкчије било, него ваше.

Ви сте, можда и усиљено, справљали себи накитс и нова одела, а наша сестра Милка је то већ својој кући привредила; па можда је њезин отац баш то, што би она потрошила, народу у помоћ дао; а ваши се оцеви туже да имају многа издатка, па им је тешко потпомагати опште!

Кад ви улазите у „салу“, где је све сјајно али труло, наша је сестра Милка у својој соби, у свом „храму“, где отпочиње своје „бденије“. Док се ви по „сали“ вијате и витлате, душу и тело морите, док се, ено она бледа „госпојица“ онако угрејана напија хладне воде, што ће после да је јоште младу и зелену збрише са овога света, те да не дочека време, када ће уз свог војна да буде мати, док она сама себе убија, — наша сестра Милка бди над својом душом, броји своја ново стечена искуства, којима ће у кући да привређује, премишља о свему што је новога чула, видела или читала, разлучује добро од злога; док ви ваше дане губите, наша их

сестра Милка тече, јер их бележи у свој дневник, у огледало своје душе; па кад остари, она ће имати свој живот пред собом, она ће знати куд јој одоше млађани дани; а ви?

Ви ћете се сећати можда као кроз сан веселих дана, за које знате да су прохујали као сен, а нису оставили доброга за собом, но можда зато више злога у вашој кући, у вашој породици!

А шта ћете одговорити, кад вас буде ко запитао: Где је цел, рад које сте на свету? Где је оно, што сте дужни вашем народу? Је сте ли му основали честиту и ваљану породицу, што ће да буде честица доброј општини, те да народ буде јак?

Старачки дани наше сестре Милке одговориће у место вас, а ја мислим, да ћете ви црвенети!

Ево прошлости ваше сестре Милке и — наших „госпојица!“

Лепе моје читатељке! Ја сам вам ваш искрени брат, па зато примите за љубав!

IV

Ко може рећи да мај није најлепше доба у години?

Кад се читава природа преображава, кад се дрвље кити својим лишћем, када давно жељени цвркут тица, песму славуја чујемо, када видимо, како се све буди новом животу, све што преко љуте зиме као сарањено беше;

онда, кад нам о нашем лепом Ђурђев-дану замирише невини ђурђиц, што замењује место нежној љубичици; — како онда да нам не заигра срце у грудима, дишући тај дивотни мирис, што је по природи просут? Како да нам није у сваком даху по једно „хвала“ светој сили, што нам тога даје — створитељу света?

Јесте ли када уживале, лепе моје читатељке, гледајући зору у пролеће? Јесте ли провеле који јутрењи часак у овакој башти, као ова што је, у којој смо сада?

Видите ли оне високе јаблане што су свуд у наоколо? Давно их је засадио деда оног, чији су данас! Како лепо стоје један уз другога, мислиш да су јунаци који стоје на бранику, да чувају своје млађе другове, — земљиште на ком су — да им квара не чини хладни север, кад завеје!

А погледајте оне лепе џбунове, како су им испрекрштане гранчице, мислиш е су неки другови што се загрлише, да заједно животаре, те да их заједно и нестане!

Погледајте на онај лепи ђулистан; — не осећате ли мириса његова? Како је леп, па како румен! — Али је зато опет лепша ено она лала тамо, само што не мирише!

Није ли тиме и природа хтела да каже, да има створења у којих су лепе очи, румени образи, бисерни зуби и лабудов врат, али у којих нема духа; као што је и лала лепа, само што мириса нема, духа свога! Лалу ћемо каткад погледати; годиће нам њезина

лепота можда који тренут; али ђул ћемо да миришимо, док год у њему мириса има и док му време мирис не одуне!

Лепе моје читатељке! Немојте ми се сада смејати што ћу да вас одведем из овог ђулистана у други, много већи део врта; — јер ако ми се сада смејете, онда ћу од вас искати да се увек смејете, кад год видите паштрнак, петрожељ, целер, жуту репу и то друго зеље, што вам тако јако снажи говеђу чорбу! За цело, да није смешно изићи из ђулистана па у леју, где је посађен бели лук или ротква, купус или пасуљ, грашак и краставац!

Оно вам је уживање — ово ужитак!

Већ тамо даље нећу вас ни водити. Та тамо је сушта проза! А и шта би могле видети у каквом винограду — у пролећно доба! Што воће цвета? Та то није ништа! Или, да видите посечене, орезане лозе и чокоте? Доста ће бити, да са њих берете грожђе! —

Еле вратимо се сад опет у ђулистан, где мирише.

Окренимо главу истоку, — тамо где нам је некад колевка била, и где је Божја помисао створила свет

Чисто је и плаво небо; а тамо на истоку румено. Ено десно од румени трепери звезда преходница; још мало, па ће да је нестане.

Уз тијани ветрић, што га у неким „љубавним“ песмама „зефиром“ зову (па ма од куд дувô), зачу се на један пут урнебесан крик што задрма читаву селену!

Господ Бог — вечна љубав — пољубио је свет; и сунце јасно беше тај пољубац, што ће да носи светило по свету!

Чујете ли ту небесну хармонију селене што у глас пева: Слава! Слава! Слава Богу у висини!

И у ту огромну хармонију умешало се и једно тихо: Слава! са усана једне девојке, што сад баш улази у врт, а кораком као што сунце иде по плавом небу.

При погледу таког божанственог призора ражарише јој се образи, а очи јој нежно гледе у природу, а тако су радосне!

Висока је. Црна густа коса лепо јој је завезана остраг у клупче; али немојте помислити да изгледа као велики колач, тако звани «шињон«; лепо, просто јој је завезана и нико не може рећи, да је бар два сахата провела тиме, да своју косу пред огледалом удешава. Очи су јој црне и благе; обрвице, с море пијавице; усне су јој румена и без „кармина«; зуби су јој бисерни и без „фине цанпасте«!

Али у кратко да вам кажем како изгледа!

Јесте ли кадгод представљали себи како је морала изгледати Видосава Милош-Обилића?

Ако јесте, онда знате како је изгледала та девојка што је сада у врт ушла и која је тихо шанула: Слава!

Ако нисте, и ако не можете себи представити слику Видосавину, онда је доста да знате да је по њезином облику и наша сестра Милка!

Кад је пукла зора на истоку, онда је нашој Милци зазвонило на „јутрење“, и она истрчи у храм Божји — у природу — да се из срца Богу помоли, да слави и хвали вечну љубав, бескрајну доброту, неизмерну милост Господа Бога.

Можда вам је, лепе моје читатељке, овака молитва чудновата? Та ко се тако још Богу моли! Ви сте се научиле да видите ваше другарице где се обуку у свилу, где на се метну бисера и злата, и где умиришу парфемским зејтином косу, па онда, где на главу метну скопоцен шешир са перјаницама и копреном, где на мирисаве руке навуку „беле“ — жуте рукавице, где узму у једну руку, у плаветној кадифи увезан сребром окован зборник, а у другу парфемирату, лепо извезену марамицу и сунцобран, да их до цркве сунце не пече. Ви сте виделе ваше другарице. где тако иду у цркву, да се Богу моле!

А наша сестра Милка обукла је на се „одежду“ као у љубичице што је, а дошла је у природу, да се накити мирисом што Бог бадава даје, а не што га родитељи по грдне новце из Беча доносе!

Једном речи, једним погледом помолила се наша сестра Милка Богу. А у души њезиној беше утехе, у срцу срећна нада!

V

Ако вам је по вољи, лепе моје читатељке, да се винемо мало у даљни свет, далеко од наше сестре Милке. Нећемо дуго

путовати. Док какве нежне ручице длан о длан ударе, ми ћемо већ бити у П...

Видите да смо већ ту. Ја вас нећу водити у дворану, где у овај мах неко полаже цензуру.

Та то за вас нема никакве занимљивости!

Али сам уверен да вам неће неповољно бити, ако одемо у једну собицу, где ћемо познате наћи по имену, а и друге о којима више знамо него само име!

У трећем спрату грдне кућерине у вароши П... има једна мала собица. Госа јој у овом тренуту није код куће, али то нас не задржава, да уђемо унутра.

Прво је што нам пада у очи један сто, на ком су књиге јако у нереду, као да се њихов госа непрестано, час с једном час с другом договарао. Баш противно од овог дар-мара на столу, соба је у највећем реду!

А како лепо мирише она лепа ружа што је на другом столу!

Али ево неко трчи преко басамака — можда је . . .

Бесно се отворе врата, и један „штуцер" на ком је „цвикер" уђе унутра. Погледи по соби и као кроз јед, а чисто српски рече:

— И опет га нема код куће. Као канда је намирисао да га вијем, па ме се чува. Ал' чекајте се, господине отмичару! Укебаћу Вас ја!

Затим седне, те „господски" надрља неколико речи, па онда остави листић на сто, где је била ружа, и бесно — кочећи се — оде.

Можда ћете ме запитати, лепе моје читатељке, ко је то? Богме, то вам не знам рећи; али, судећи по његовој спољашности, рекао бих да је какав „романски“ јунак у „штуцерском“ оделу.

Још се није ваљда ни смешао „парфем“ са пленоване косе господина „штуцера“ са мирисом од руже, кад се врата отворе и кад унутра уђоше два младића загрљена!

— Побро мили — рече млађи — сад смо на твом стану, па сад прими од мене честитку на пут сопственог делања твога! Сад си на оном степену, где ти је позив, да браниш правду! Брани је, побро, свугде, где год видиш да је неправда напада; брани је, негледајући хоће ли ти обрана напунити џепове или неће; брани је као прави свештеник њезин! А сећај се увек једне грдне неправде која је оковала толико хиљада српских душа! Та је ли право, да и сад још робује толика Србадија! Не било ти просто, мили побро, ако се не сећаш на ту грдну неправду и у загрљају твоје љубе! Ниси човек, ако нећеш да си увек спреман да против ње свагда јуначки на браник станеш!

И сад се пољубише два побратима.

— Иване брате — рече сад старији — ја те разумем, и ја ти се ево и сада заверавам, да ћу увек док ме траје бити прави Србин, коме је баш позив да брани правду! Тако ми најмилијег на свету!

— Верујем ти, побро — рече Иван — верујем ти, јер те и познајем!

— Али сад, Иване брате, молим те, да ме мало самог оставиш. Ја истина немам ништа да радим, што бих од тебе тајио, али су ми притисле душу разне мисли — хтео бих мало да самујем. До вече ћемо се видети на вечери, тамо ћемо се и растати, јер ја ћу сутра зором... та ти знаш већ куда!

— Е па С Богом, побро! — рече Иван.

И растадоше се два побратима.

Кад је отишао Иван, наш побра поће ходати по соби горе доле. Дуго је премишљао о својој скорој будућности, о свом животу што му предстоји, и како ће да ради све онако, као што ваља, па се у том премишљању насмеши — можда је срео лепе очи какве добре моме што ће да му буде љуба; можда се видео већ и пред олтаром са својом вереницом! —

У тај мах паде му поглед на ружу што тако лепо мирише; пође да се жедан напије тог мириса.

— Шта је то? — рече на један пут, и узе са стола листић, што га је оставио онај „штуцер".

„Господине! — беше на листићу — „Ја „Вас читав дан већ тражим, и никако не „могу да Вас нађем. Ако ме у шест сахата „код Ваше куће не дочекате, пројурићу „Вам тане кроз главу, где Вас год нађем, „па ма и на сокаку било. — Један што „сте га Ви увредили!"

Кад је наш побра прочитао листић, насмеје се, али се и јако зачуди речима што на листићу беху.

Та он је знао да никога није увредио; он је знао да осим својих другова готово никог не познаје.

Још је држао листић у руци, још је мислио да листић ваљда није требало њему у руке да дође и да га се не тиче, кад писмоноша уђе унутра.

Писмоноша је нашег побру увек обрадовао, та можда је стари отац што пише своме сину, можда је мајка, а можда и каква душа са којом се отоич видео у мислима пред олтаром.

Писмоноша преда нашем побри једно лепо писманце и оде. Наш га побра узе, погледи на натпис, где види своје име.

— За чудо — рече — ово је већ пето писмо што ми ова женска рука пише. Прво сам отворио, јер нисам знао од кога је ни од куда је, а друга су јоште и неотпечаћена, јер сам одмах из безименог првог видео да долазе . . .

Сад закуца неко на вратима.

— Слободно! — рече наш побра и у собу уђе — онај „штуцер“.

Наш побра погледи на сахат, и види да је равно шест сати, те таки помисли да је то онај што га је он увредио.

— Једва једаред — рече г. „штуцер“ — једва сам Вас нашао! Господине! Намах ћете ми рећи куд сте одвели госпођицу Е-

милију Б... Узмите се добро на ум! У мене је револвер . . . и ако ми истину не кажете . . . ја ћу...

— Пре свега — рече наш побра — да Вас запитам ко сте Ви? Ко и шта Вам даје право, да на мене насрћете?

— Ја сам Штанцика от *—ић; — одговори бесно г. „штуцер“; а право на још опорије понашање према Вама даје ми Ваш безобразлук, или како да назовем то Ваше дело којим сте једну часну породицу светској срамоти изложили.

— Да Вас не видим као ватреног браниоца породичне части — рече наш побра — истина не знам из какве побуде, ја Вам не бих ни речи одговарао, него бих Вам врата показао, али само зато хоћу да вас запитам, јесте ли Ви на правом путу, и да ли Ви тражите баш мене?

— Баш Вас — одговори Штанцика, и пружи нашем побри један листић, на ком му беше име написано. — Је ли ово Ваше име?

— Јесте! — одговори наш побра.

— Онда ми таки реците где сте сакрили госпођицу Емилију!

— Какву Емилију? — запита зачуђено наш побра. — Ја не познајем никакву госпођицу Емилију!

— Ви је морате познавити, јер Вас је спомињала госпођица Емилија још јуче својој матери, говорила јој је како сте, не знам, лепи и много којешта. Госпођице Емилије је синоћ нестало од куће и бедна мати ми рече,

да сте Ви онај, што сте јој отели кћер јединицу, — мени заручницу!

— Вашу заручницу? — запита наш побра.

— Да, моју заручницу! Ја Вас још један пут питам да ми кажете где је?

— Ја Вам опет велим да је не познајем, и да никад у моме веку нисам видео госпођице Емилије. Чудновато ми је истина, да је та Ваша госпођица Емилија својој матери о мени говорила, па зато мислим да је она то, што ми је већ пет пута писала.

— Писала Вам је? — запита нагло г. „штуцер".

— Мени је писала једна женска рука већ пет пута, а не знам ко је.

— Зар нисте читали?

— Прво сам јој писмо читао, али на њему не беше потписа; а друга писма...

— Но, друга писма?

— Нисам ни отварао! — одговори наш побра.

— Па што их нисте натраг послали? — запита г. „штуцер."

— Што не знам коме. Него ако познајете рукопис Ваше заручнице, госпођице Емилије, моћи ћете се уверити да ли је она.

И из својих папира извади наш побра једно убаво писманце.

— Ево, — рече — ово је прво. Је ли њезин рукопис?

Г. „штуцер" узме писмо у руку, погледи га и рече: — Она је! — И ово ме још већма крепи у уверењу, да сте је збиља Ви...

— Та ја сам Вам већ казао да је не познајем, и да јој ни имена нисам знао, јер остала писма нисам отварао.

— Је ли то истина? — запита Штанцика.

— Ево их! — рече наш побра и покаже му четири неотпечаћена писма. — Ово овде баш ми је пре четврт сахата донео писмоноша, па... можда је у њему... узрок.

Штанцика на то брзо отвори писмо, и погледи на потпис.

— Ево јој имена! — повиче. — Ох, она је!

— Прочитајте га, а после однесите сва писма њезиној матери, — рече наш побра.

Г. „штуцер" чита:

„Небо моје! — Тако сам те звала, а „ти ми ниси хтео да се отвориш, и зато „сам потражила... Дунав, које ће ме „радије примити него ти!

„Сунце моје! То сам ти име наденула, „... али ми моје сунце не хте сјати, зато „сам отишла, да тражим... мрак у Ду„наву.

„Кад сам те први пут видела, ја „сам се заљубила у тебе, ја сам ти ис„казала моје осећаје, ја сам хтела, да „полудим од силне љубави према теби, „... а ти и не слушаш мене! Ја сам тебе „само један пут видела у моме веку, „па сам те обожавала, а ти се чиниш „и невешт, и не одговараш ми на моја „писма. Ти ме презиреш! Зато знај, да си „ти убица једне невино-љубеће, једног „слабог створења које је доста јако да

„се баци смрти у наруче, кад види да је „презрена; знај, да си ми ти у место „твога наруча отворио Дунав!

„Кад ово писмо читао будеш, није „више међу живима твоја неизмерно љу-„бећа те — Емилија Б...“

— Дакле Ви сте јој убица? рече г. „штуцер“ после неколико тренутака. Бадава сам се око „курисања“ толико мучио, помисли у себи.

Наш побра се смешио, кад је Штанцика сентименталним гласом почео читати писмо госпођице Емилије; али му се намах претвори тај осмех у сажаљење. Видео је у мислима, како једно девојче, које он и не познаје, али које је занесено његовом спољашношћу, тражи себи гроба у Дунаву; видео је где се бори са таласима, са душом; видео је где тоне.

Које срце не би дирнула така мисао, коју душу не би задрмао таки призор?!

И наш побра задрхта у срцу; та несрећница је та њега љубила; па она се зато само растаје са својим животом, што . . .

— Ви сте пребледели, господине! — рече Штанцика, и пробуди нашег побру из сањарије, у којој је сажаљевао једну несрећницу. — Шта ће њезини родитељи сада? Шта ћу ја?

— Ви ме видите узрујаног, — проговори наш побра, — а зар Ви нисте такођер узрујани? Та Ваша је то заручница! — Мене је срце заболело, што сам ја невино узрок једној

велике зграде где су смештена царинска и друга државна надлештва и голема слагалишта експортне робе.

Од ранога јутра почело је живље кретање у пристаништу. Барке разне величине долазиле су с краја или излазиле из луке, и мени је пало у очи да су, као на јучерашњим, крманоши били већином жене, а где нису стајале на крми, ту су веслале на једнако с мушкима. О необичној снази ових ситних жена добио сам јуче довољно доказа, те се нисам чудио гледајући како се лако покрећу тешка весла у њиховим рукама. Неколико већих барака прикачише се за наш брод, да приме робу што смо донели, и неколико царинских стражара беху јемачно дошли да контролишу искрцавање опијума. Те се барке разликују од наших тиме што им је задњи крај дебео, узвишен и покривен. Под тим кровом живи на свакој барци по једна хинеска породица, и свака има гомилу ситне деце. Најмање стрпано је у четвртасту врећу, коју мајка привеже на леђа, и то тако да дете седи у дну вреће, окренуто мајчиним леђима, а ноге му висе кроза оба прорезана доња угла од вреће. Тако мајка може да послује сваки рад а да јој дете нимало не смета, а овоме је удобно у врећи, јер се греје на мајчиним леђима. Мисирка носи своје дете на рамену; Индијанка на куку, али тек пошто се дете отргне: Хинескиња је практичнија, јер она своје дете може још у првим месецима живота, да носи са собом а уједно да свршава своје послове.

Те жене, живећи стално на баркама, имају ту своје огњиште на крову, и ја сам гледао, кад спремају ручак, како чучећки раде а уједно климају грбином, кад им се дете на леђима заплаче, а кад мисле да је време задојити га, оне откаче торбу с леве стране, која сад склизне сама на десну мишицу, и дете је за час у наручју мајчину. Под кровом је стан удобно уређен а чисто држан. У једном углу обично је утврђена света икона и пред њоме виси кандило, истоветно онима што се виђају у нашим кућама. Таквих кандила има и на браминским олтарима у Индији, али су ова хинеска по облику сличнија нашима. Нема куће нити дућана где не би било у куту иконе с каквим брадатим и чупавим свецем, пред којим гори кандило. То показује оданост Хиneза својој вери. А како је у целој Хини једна вера (будистичка), то је вероватно она основа привржености Хинеза према својој домовини. Ма где да се настани Хинез, он остаје Хинез; он се нигде неће измешати с другом расом; живеће вазда одвојено за себе и, кад је што стекао, вратиће се у своју домовину. Годинама ће он становати где му драго, где има његова племена колонисана, али у тим се колонијама ретко виђају старци: кад осети Хинез да се животу крај ближи, он ће поћи, да умре, у своју домовину, и само они, који угину од преке болести, или који су лишени средстава за повратак, сахрањују се у колонијама. Са те ексклузивности хинеске, и одвратности њихове да се мешају с другим расама, стране

државе их не трпе радо, јер им ти гости износе новац из земље. С тога смо доживели куриозум да „слободна Америка“ издаје законе против колонизације Хинеза у Калифорнији, а Аустралија им просто забрањује улазак.

Пристаниште је било пуно бродова, јер је још трајала сезона извоза. Бродови већином беху европски, поглавито енглески пароброди, који су извозили робу за Европу. Главни извозни артикал је чај, и Хонконг је главно стовариште његово. У слагалиштима Викторије налази се свакад огромна количина сандука спремна за извоз, и број њихов расте с године у годину јер је потрошња сваке године већа. И ако се чајна биљка сади у велико по енглеским насеобинама Индије, ипак се хинески чај све више тражи с тога што је боље ароме. Производња је чаја у Хини огромна; свака кућа има своју башту, а ова је начичкана бокорима чајним. На једном бокору лишће је по вредности различито, и сортира се, као у Турској дуван што се пребира са једног истог струка. Најбоља врста чаја стаје у Хини 20—30 динара фунта, и тај се чај већином троши на месту. У најпростијој чајџиници Викторије пије се бољи чај но у гласовитим хотелима европским. Добре врсте чаја мешају се у малој количини с лошим чајем, и то је роба за извоз, а међу овом има и таква чаја који се, једном већ опарен па осушен, пушта у трговину за јевтину цену. У Хонконгу се чај, што долази из унутрашњости земље, сортира и слаже у познату нам четвртасту сандучад. Ти сандуци су хер-

метично затворени, јер се чај, у транспорту на мору, као и дуван, влажи и губи од своје ароме. Енглески пароброди, који служе искључиво за транспорт чаја, имају непробојним материјама обложене просторе, који се држе херметично затворени, док паробород не стигне у одређено пристаниште. Ови пароброди плове необично брзо, и који први дође добије у Енглеској богату премију, јер британски народ с великим нестрпљењем очекује нову бербу с тога што чај на острвима британским зарад влаге губи арому.

Како је и наш товар био већином чај за Европу, то су истога јутра дошли извозници на брод, да се лично увере о његовој подобности за транспорт тога артикла. Тиме сам добио прилику да се ближе упознам с вишим трговачким сталежом хинеским. Ти људи беху махом средње величине, смеђи и добро нахрањени. На глави имађаху црну дињасту капу, по све налик на „читу“ наших попова, само што дугме на врху беше од корала*. Главе им беху обријане, само са задњег темена спуштао се курјук испод капе, који је оплетен допирао до крста, а од туд је настављен црним свиленим гајтаном до листова. На себи имађаху два три капута обичнога кроја, какав смо видели на нашим сиромашним сапутницима, само је та одећа била од фина вунена или свилена ткања. Ка-

* Зачудио сам се кад сам опазио да то хинеско покривало главе није само по облику него и по изради одвећ слично поповској „чити“ у Србији.

путе су своје навлачили један преко другог, јер је било похладно јутро; и кад је касније захладнело време, видео сам да неки носе по пет шест капута на себи. Они дакле, према температури додају или скидају по један капут. На ногама су имали пошироке чакшире од обојена свилена сатена, тако дебела да је тканина изгледала као кожа. Чакшире се састоје само из две ногавице уденуте за појас, који их држи привезане о бедра, као оно „гаће“ од мушеме, што носе мрнари. На ногама имаху ниске беле шивене чарапе од платна, и црне, спред затубасте, ципеле од црна свилена сатена с дебелим сукненим ђоном. Понашање њихово беше по све европско; сви су говорили енглески, и рекоше нам да преговарају с агенцијом о спровозу робе и да желе видети магазине од брода. Том приликом сазнадох да су и наше бројанице хинеског порекла видећи како их један од ових Хинеза у говору пропушта кроз прсте, — а у току овога писма видећемо да у њих има и других „наших“ ствари. Разуме се да их Хина није импортирала из Европе, јер она, осим убојног материјала, ништа од туд не имортира,

Уза ове европске пароброде беше у луци велики број хинеских бродова на једра, који су доносили свилу из Шангаја за извоз. Ти се бродови по кроју знатно разликују од наших тиме, што имају веома високу крму, онаку као што виђамо на јелинским, римским и нашим средовечним бродовима, из чега би се могло извести да су древни народи били у

додиру с Хином и од ње примали моделе за своје „галије“. Трговачки бродови су у Хини махом истога кроја — сваки носи на крми (задњем крају брода) читаву кућу, а прua (предњи крај) му је ниска; па и старији ратни бродови грађени су тако, о чему сам се уверио, кад је за нашега бављења у Хонконгу допловио један хинески ратни брод у пристаниште. На високој крми вишаше му дуга свилена застава са државним змајем, а једра му беху, као на осталом бродовљу хинеском, од цепане бамбусове трске привезане конопом једна за другу*. Та су једра — говораху ми — необично јака и могу да издрже јаче ветрове од наших платнених једара.

Разуме се да је нас у великој мери заинтересовала појава овако необичног брода, који је — рекоше нам — стражарио у овим водама и с тога био начичкан топовима. При уласку опалио је с неколико метака свој „салут“ цитадели, а од туд му се одазваше истим бројем. Знали смо да ће, по пропису поморском, заповедник „канонијере“ одмах по доласку поћи у визиту команданту тврђаве, и одиста се, пошто су сидра пала, спусти барка и армира упарађеним мрнарима. Љубопитни да видимо хинескога команданта ратне мрнарице у гали, извезох се с капетаном на крај и стигосмо таман на време, да видимо ту још невиђену појаву. Млади командант седео је на узвишеној крми и управљао барком, а кад

* Наши застори за прозоре, од дрвених штапића, израђени су по тој мустри.

је ова стигла до кеја, прошао је кроза исправљена весла његових матроза и искочио на кеј с необичном лакоћом. Беше то младић црнпураст, висока стаса и прописнога курјука; европски укус морао би га прогласити за лепушкаста човека. Одликоваше се необично лепим, поноситим ходом, и мени паде на ум карактеристични назив таквог хода „паунски ход“, кад сам опазио на његову округлом, црном шеширићу, с уским узвишеним ободом, заденуто пауново перо, које се у ходу нихало. То беше дакле млад мандарин који је тако поносито ходио! Капут му беше обичнога хинескога кроја али од тешког, зеленог свиленог сатена, који на прсима и на леђима ношаше, у четвртастом, златом извезеном оквиру, знаке његова ранга и достојанства, тако да се спреда и позади могаше читати, ко је и шта је. Под капутом виђаху се широке панталоне од жутог атласа, а на ногама имаше чизме од белог свиленог сатена и обичнога хинескога кроја са дебелим сукненим ђоном. Кад је прошао мимо нас и упутио се ка граду, и не осврћући се на дубоке поклоне сакупљених Хинеза, ја сам задивљен гледао нашег капетана, а овај је гледао мене. Од једном ће гракнути весели Лазарић: — Per dio! Ето, che vuol dire (што значи) господичић! Ови носи стивале (чизме) од бијеле сете (свиле), а у нас a pena (једва) да ћеш виђети скарпетин (малу, изрезану ципелу) од ње, кад си на балу! А виђе ли, дотуре, да то и није музо*

* Вулгарна талијанска реч за *лице*.

од Хинеза? — И одиста, лик младога команданта хинескога немаше ничега монголског на себи да је био у маринском оделу европском, мучно би ико могао познати у њему Хинеза. У опће се на југу Хине ретко опажа монголски тип на улици; женско је белолико и по све правилних црта, и ретко ће се на којој опазити унутарњи угао од очију нагнут на ниже, а никако косо разрезане очи, као што се виђају на европским сликама. На Јапанцима је много више изражен монголски тип него на овим Хинезима. Да није карактеристичне одеће на њима, могли би, по лику и боји коже, без зазора ући у европску гомилу, а да никоме ни на ум не падне убројати их у монголску расу.

Али да се вратим свили, томе другоме важном извозном артиклу хинеском. Свакоме је већ у Европи познат хинески „фулар“, свила жућкасто сиве боје што се већ у велико импортира; али мало је који познају свилену тканину у хинеској земљи, јер с њоме је као и са чајем: најбоље остаје у земљи. Ретко се на европској пијаци виђа хинески дамаст свилени, који је вероватно служио као мустра кончаноме дамасту европском. То је свила једнобојна, с утканим шарама, и тако јака, да може годинама да служи за лежање и седање. Још мање је познат хинески сатен, који је дебео као кожа, те се од њега прави одећа. У нас је та свила црно обојена, допрла до Цариграда и вероватно служила као мустра лионским фабрикама за такозвану „soie turque“

од које се кроје скупоцени женски капутићи. Брокат се хинески виђа на сукњама хинеских жена и, као што смо видели, на прсницама и доламама индиским, од куда су мустре, а а можда и радионице, дошле у Хини, јер се у Хини сви бољи сталежи одевају свилом. Таква свила, као што се овде виђа, и не допире у оригиналу до европског трга, јер се ту не плаћа, а у Хини као што видимо налази своју проходњу чак и за — официрске чизме.

Шангај је главно стовариште хинеске свиле за европске и американске тргове, за које се редовно извози велика маса робе ниже врсте, поглавито фулари, обојени и необојени, који се у Енглеској и Америци употребљавају за женску одећу, с тога што се ова свила даје прати као платно. Највише се тражи једна врста полусвилене тканине што се зове мин-чау, коју сиромашније класе хинеске употребљавају за одећу с тога што је јака и јевтина. У тој тканини је основа плави памук а потка необојена свила, што скупа даје платно отворено плаве боје, које се, зарад свиле што је у њему, мало прелива, те с тога и допада женском свету. Цена је комаду од двадесет енглеских рифа (јарда) четири талира, што чини нешто мало више од динара наш метар. Са оваквом ценом нису у стању да конкуришу западне фабрике, те се с тога ова роба извози у огромној маси и налази велику проходњу у Америци. У опће је хинеска роба, према вредности, умерене цене, с тога што је рад, зарад нагомиланог људства и великог броја радника, веома

јевтин. Осим малога једног дела учених људи, који су по државној служби, читаво људство у Хини припада радничком сталежу, а како у томе друштву нема кастâ као у Индији, то се сваки радник може својим трудом уздићи до трговца: само за државну службу, у коме му драго правцу, потребна му је дуга и трудна спрема. С тога учени људи у Хини уживају големо поштовање: они се цене зато што их је мало, а државни закони старају се да се не намноже и — као свака друга роба, кад је сувише буде, — падну у цени. Какав углед уживају „власти“ у Хини, довољно карактеришу ове две појаве: пред судијом Хинез и одговора лежећи на тле, а пред угледним државним личностима метанише. Кад се сетимо да се пред нашим архијерејима то исто чини што и пред рацама индиским и калуђерима будистичким, опазићемо утицај хијерархичне културе источне на нашу од искона истоветну црквену хијерархију. Индије су вероватно средиште тога утицаја, а од туд се овај ширио на хијерархиске установе ка западу а највише ка истоку, јер читав друштвени живот у Хини почива на хијерархиској основи. Отуд застој у Хини, али отуд и стабилност њезиних државних установа.

Једном на обали, упутим се вароши пешке, и ако је ту било доста носача и возача. На ове последње био сам вичан већ од Сингапура, али, даречем право, моја се демократска природа бунила, кад ме је тамо возао човек, као што се бунила, кад су ме у Калкути но-

сили кули у паланкину. Необично и непријатно је то гледати свога сачовека у улози теглеће животиње — и томе се ваља свићи. Двоколице беху с кратким рукуницама, које су спред везане једним попречним дрветом, на које возач легне прсима и гура. Колица су с једним седиштем, где могу за невољу сести и две особе, и скројена су као и наше каруце само у много мањем размеру. Возачи трче веома брзо, јер се нагну јако напред, сигурни будући од пада, с тога што су им прса наслоњена на попречно дрво. Овим колицима служе се становници Викторије за даља одстојања у околини вароши, а има их који се возе и по вароши. Возачима знатно олакшава посао необично раван насип улица. Не знам како Хинези праве свој „макадам“, али равнијега и тврђега нигде видео нисам. Осим ових хинеских фијакера с упрегнутим гологлавим и босоногим човеком, има још један начин локомоције у Хини. Између две дуге обрамице од бамбу-трске веже се столица с наслоњачом, о коју виси доле једна дашчица за ноге. Обрамице се положе на земљу; пасажер седне у столицу, два носача, спреда и позади, дигну обрамице на оба рамена и носе га једнаким одмереним кроком. Како се у томе обрамице гибају, нама је као да седимо на „федерима“. Ову справу за локомоцију употребљавају Енглези и одлични Хинези. Пало ми је у очи, да на те столице никад не седају жене, а и на колицима виђају се веома ретко. У Хини као да су жене осуђене да иду пешке; то изводим отуд, што

сам виђао женске осакаћених ногу, којима је одиста потребан подвоз, где иду, по улицама или на шеталишту, наслоњене на свога женског вођа. Познато је да је жена у Хини потчињено, да не речем презрено, створење; она је, као на целом Истоку, нека кућевна „ствар“, која може за новац да се купи, те је могуће да јој се и вожња закраћује зарад тога ниског положаја њезина. Ако је виђамо на улици гдешто у богатоме руху, то ваља да тумачимо тако, да сваки господар на Истоку, као и на Западу, радо показује своје богатство на својој чељади, па и на својој теглећој животињи. У Александрији богати арапски трговци раскошно ките магарце на којима јашу. —

Варош Викторија подигнута је на осојку брда испод тврђаве, те с тога има, као сви амфитеатрални градови, своје уздужне, равне, и попречне, мање више стрмне, улице. Најшира међу првима је доња што иде дуж пристаништа, и ту су главна стоваришта хинеске робе, али има продавница и по горњим равним улицама, само што оне горе служе више за дневне подмирице становника. У попречним улицама су куће за становнике, у доњим деловима вароши веће за имућне трговце, а, идући на више, све мање за сиромашније радне сталеже. Куће су, осим великих државних и приватних здања на уласку и на источном делу вароши где живе Европљани, махом дрвене конструкције али укусна облика што све имају своју веранду и отворену терасу, те се готово из сваке има поглед на море.

Источна страна вароши, што удара на парк, има веома укусно, па и раскошно зиданих кућа, као свуда на Истоку што има тако звани „европски крај“ вароши. Особито су укусни вртови крај њих, а то је дело хинеских руку. У гдекоје куће улази се кроза читав сокак огромних саксија од хинеске мајолике у којима, сад у декембру, цвета камелија у големом џбуну своме. Мучно да ће се наћи у Европи врта, који би се могао подичити укусом, редом и чистотом ових вртова. С овом колонијом граничи парк градски, који лежи изнад вароши на узвишеном брежуљку. Овај парк, могу рећи, најлепши је што сам икад гледао; његове су стазе као од асфалта, његови рондо̑-и пуни ексотична цвећа, којих се мирис разастире по врту; његови су павиљони и киосци раскошно украшени порцеланом и биљкама пузавицама те изгледају као симетрични бокори од цвећа. Што овоме врту даје особите дражи, то је разноликост биљака и зеленила у њему. Свако је дрво другачије у њему, свако нам је ново и са лепоте своје примамљиво. На средини налази се једно, тако големо, да би тисућама људи могли наћи заклона у његову хладу. То чудновато дрво расте у ширину и има безброј стабала што га подржавају. Та се стабла образују из ваздушних жила, што свака грана у неком одстојању спушта на ниже, и кад таква жила допре до земље она се уврти у њу и с годинама задебља у ново стабло. Укус баштованов створио је из тих жила читав један лабиринат од

ходника испод тога дрвета, један огроман, природан хладник, који можда у свету нема себи равна. За мене беше ово чудновато дрво, са својим густим и једрим лишћем, тако привлачно, да нисам могао пропустити дана, а да не проведем који час у његову хладу, дивећи се хинеској флори која има такве биљне колосе.

Ако је европски крај вароши занимљив са своје лепоте и укусних вртова својих, хинески крај, који је начичкан кућама и продавницама*, није мање занимљив са своје оригиналности и особености укуса. Пазарне улице шарене се из далека од многих натписа и разнобојних фењера, што висе пред продавницама. Скоро свака продавница има свој горњи бој где је наслагана роба а многе имају своје галерије, што се сад виђају и у европским магацинима. Над доњим бојем је поширока извијена стреја те горњи бој не може да се види са улице.

У чајџиницама врви свет без престанка, јер се у њима Хинези и хране и поје. Особито су интересантне веће чајџинице, које су искићене сушеном рибом и перушином. У њима је велики казан где се кува пиринач, а до њега је огњиште за мање судове. Овде се једе и пије у свако доба дана и ноћи, с тога што у Хини људи раде и дању и ноћу. Кад уђете у сред дана у какву продавницу

* Продавнице у Хини заузимљу свугде особене улице, у којима нема кућа за становање. Само радионице су у свези са станом, али и ту је стан одвојен.

или радионицу, свугде ћете опазити у једном куту покојег што спава: — он је јутрос слатко попушио које зрно опијума, па ће да одспава дан, а под ноћ ће да устане и да ради до идућег јутра. Само велики магазини затварају се с вечера; све мање продавнице стоје непрестано отворене. Ноћу се светли цела чаршија од шарених лампа, што у перспективи даје веома лепу слику.

Како је била зимња сезона, кад сам се нашао на Хонконгу, у чаршији се шаренило од сваковрсне одеће, која се у то доба највише тражи. Али је у Хини строга подела рада: сваки ту ради један посао. У једног кројача не може се набавити сва одећа: један прави чакшире, други обичне капуте, опет други постављене капуте, други опет прснике, који овде имају кратке пешеве. Један продаје чарапе, које су овде шивене, други ципеле, а опет други чизме. Сваки обрађује један артикал, и ко хоће да се одене, мора да иде од једнога до другога. Тако је и с другим занатима: један столар прави само плоче од трпезе, други ноге, трећи реже или глади, а ко прави столице нема столова на продају. Ово специалисање рада пренето је у Енглеску и — разуме се — у корист квалитету рада, јер се радник тако најбоље усаврши. Дивотни су радови ових занатлија хинеских; особито се одликују међу њима столарски радови својим укусом и чистотом израде. Послужаоници, који се граде махом од древета, најбоље показују докле је стигла столарска вештина у

Хини; такви се столарски радови не виђају у Европи. Хинези се служе столовима и сточићима који се израђују од тврдога каквога дрвета а гдешто и скупоценог ебанова. Имућне куће имају те ствари украшене уметнутим комадићима од разнобојне шкољке, те се читав намештај дивотно светли. Хинези много полажу на украс своје куће и показују у томе веома углађен укус. Улазећи у тако украшену хинеску собу, нама је као да улазимо у какав зимски цветник. Прозори су обојени, застори су разнобојни, зидови су застрти шареним и злаћеним тапетима и сликама, саксије се шарене на уласку и на дувару*, патос је од шарена мајолика а дрвенарија од шарена мозаика — све се ту шарени, а у том шарениду ипак има неке хармоније. Особито се лепо гледа таква стаја кад прозире сунце у њу, и с тога рекох да прави на гледаоца утисак једног цветника. Резани и стругани предмети од дрвета и слонове кости служе такође за украс ових кућа; порцеланске вазе стоје на дивно изрезаним дрвеним статививма; а међу скупоценим посуђем на обешеним етажерама виђају се стругарски и резачки радови од слонове коске, којима би се могле дичити европске радионице.

Ако је у Хини сразмерно мален број учених људи, то је овде и мален број неписмених; свако има прилике да се обучи, колико је за његов грађански живот од потребе, и ретко ће се наћи радионице, да и не помињем тр-

* Хинези красе своје собе саксијама које се вешају о дувар.

Све то није ништа помогло, да Јелка изабаре себи једнога од красних момака, што су долазили да је просе.

Јелка је знала да је лепа, па се све више и више поносила, што је више просилаца одбијала.

Њезини родитељи били су разумни људи, па нису хтели да је гоне да силом пођe за овога или онога. Бојали су се да не буде несрећна, па да после жали на њих, што су је оковали са немилим и недрагим.

И тако је Јелка од дана на дан све одбијала просиоце, па је у том навршила и деветнаесту годину.

То је било пре три године.

Док је она бирала и одбијала, дотле се њезине друге поудавале, али је Јелка још једнако тако лепа била, да јој није било пара „у сто седам села“.

У Јелкиноме селу био је и један момак, што је опет тако леп био, да је залуђивао сироте девојке. Име му је: Марко Гавранов. Овај је оволео Јелку из свег срца и заверио се да и њега Јелка мора оволети. Није никоме рекао да је воли, него се све показивао као да му Јелка није доста лепа за њега. Знао је он да би Јелка и њега тако исто одбила, да је дошô да је проси, као што је одбила и друге момке; та њојзи је стало до тога, да даје својој лепоти више важности тиме, што ће је више њих просити и што зна да је више њих бегенишу. Па зато се Марко само са другим девојкама разго-

варао и шалио, а Јелку је тек олако само погледао, нити је икад стао у коло до ње.

Јелка је приметила на Марку, да се он радије са другим девојкама разговара и да само уз друге девојке стаје у коло, а уз њу никада, па ју је то једило.

Учини јој се, као да јој је повређена њезина лепота, па ти науми да се допадне Марку.

Марко је прилично познавао девојке; добро их је проучио, па ти зна шта мисле и шта осећају. Те тако примети да је и Јелка пошла њему и његовој намери на сусрет, али се чинио невешт томе.

Јелка ти утростручи све своје силе, да се допадне Марку, али се Марко још једнако чини невешт.

Већ су је друге њене стале задиркивати, што су приметиле да она Марка канда мало радије гледа него друге момке; и то подбоде Јелку, да што пре постигне своју цел, тј. да залуди и Марка, као што је већ толике момке залудела.

Марко се сматрао тако рећи за осветника својих другова над гордом Јелком која их је најпре својим чарима довела у своје вигове, па их је онда једног по једног опет одбијала. Али је Марко био момак што је знао са киме има посла и где је чија слаба страна.

Дуго је то тако трајало. Готово је читава зима (пре три године) прошла у томе, што је Јелка сваку згодну прилику употребила да улови Марка, а Марко је опет терао

своје, чинио се и невешт, ма да је, као што сам већ рекао, из срца волео Јелку.

Јелка се заљубила као луда у Марка. Све јој је он био на памети, све је о њему мислила. Ма то је тако морало доћи, када се непрестано трудила да се допадне Марку.

Марку се учини да је већ време, да и он покаже да хоће да је оволи, па ти на Ђурђев-дан, о слави, стане први пут уз Јелку у коло. Јелка је поцрвенела, кад је Марко стао уз њу; та она га је сад баш збиља волела, јер јој је Марко избрисао све друге момке из њезине душе, а усадио се сам.

Како су лепо доликовали једно другоме. Јоште скоро село није видело таког момка и таку девојку једно поред другога.

Сирота Јелка! Сада већ више не баца погледе са момка на момка, сада се већ више не титра са момцима . . . .

Да је Марко знао да га родитељи Јелкини неће одбити, он би одмах сутра дан запросио Јелку; јер је знао да га Јелка сад већ не би одбила; али је он знао и то, да ће Јелкини родитељи своју ћерку тешко дати ономе момку који је познат као ленштина, и чији су родитељи потрошили све, што су имали, у лудост: на јело и пиће. А зна село да је Марко јоште и бојџија, чим мало више српне него што је нужно. Па онда се прочуло о Марку, да њему није светиња ничије поштење, и да је већ више пута нанео срамоту поштеним људима и њиховом дому.

Знао је Марко да свет све то зна, и да он Јелку неће добити од њезиних родитеља; али је мислио да ће можда Јелкине сузе приволети њезине родитеље, да му је даду.

Ето, то је мислио Марко, док је у колу играо уз Јелку, а она сиротица ни на крај памети нема, да и Марко њу тако исто, можда још и јаче, воли, — него се сирота замислила како ће сад да кује гвожђе, док је вруће, како ће да још већма привуче себи Марка, што га тако воли, и што не може да живи, а да не мисли о њему.

Јелкина мајка канда је већ приметила, да је Јелка бацила око на Марка; та шта неће приметити материно око; па је једног дана рекла своме човеку:

— Море, Глишо, а наша Јелка канда је оволела тог неваљалог Марка. Нешто ми често говори о њему, чини ми се неће добро бити.

— То би ми требало! рече поштена старина, — да ми такав „којеко" буде зет, и да се са распикућама опријатељим!

На крају Јелкиног села, тек неколико корачаја од циганских черага, стоји нека олупана, јадна и чемерна кућица, на којој су замазани нечисти прозори, а по гдекоја окна шареном хартијом олепљена.

То је кућа прве картаре и врачаре, што је читаво село зна, и која се зове баба-Ката.

„Правоверни хришћани“, старци и бабе, момци и нежењени и неве неудате, господа од различна кова, милостиве и немилостиве госпе, фрајлице лепе и ружне, сви су они прилагали баба-Кати, да дође до кућице.

Мало их је у селу, што нису били код баба-Кате, или што је нису звали к себи, да им гледа у карте или да им врача.

И баба-Ката је лепо и поштено вршила своје послове, она је казивала свакоме како је мислила да је коме најбоље и најмилије, па је лепо турила новчиће у џеп, церекајући се подмукло; а од новчића се за неколико година начини така гомилица, да је купила кућу, да под старост своју не умре под туђим плотом.

Ма врло је занимљива прошлост баба-Катина и мал' да вам је нећу причати да видите само, како је она знала да чини „чуда“. Зато је и била позната чак и у околини. Та колико је пута била код солгабировљевице у *..., која има велику ћерку на удају и великог сина на школама. Но то ћете другом приликом чути.

Сад хајдемо да видимо шта ради баба-Ката, можда ћемо се са којом познаницом тамо састати.

Пред кућом баба-Катином седи једна мала девојчица, увијена у неке рите, па цвокоће зубима, тако је тресе грозница.

То је унуче баба-Катино; она и велики кер, што се пружио уз њу, те се сунча, то су стражари на вратима баба-Катинима, кад није она код куће, да знају ако је ко ус-

тражи, те да само честито може послужити и сваку своју муштерију.

Сунце је баш седало, кад кроз олупану капију баба-Катину уђе у нечисту авлију једна девојка, што је по изгледу лепа да јој пара треба тражити.

Кер се тргне и залаје, девојчица га, цвокоћући зубима, умири, а лепотица се приближи детету.

— Је ли код куће баба-Ката? — запита лепотица, а по гласу би рекао да је Јелка.

— Није! — одцвокота девојчица, — него ће намах доћи, јер већ залази сунце, а она онда мора бити код куће. Уђи у собу и причекај је ако хоћеш.

Јелка уђе у собу баба-Катину и седне на банак код пећи.

Замислила се и гледа преда се, али не потраја дуго, а бака дође кашљући, јер је већ јако остарела.

— А, Јелчице, ти си? Гле, гле, та ти још никад ниси баба-Кати крајцару дала. Каква је тебе невоља нагонила, да дођеш амо? Ха, лепотице? Но, де причај шта те боли, где те тишти, помоћи ће већ баба-Ката.

И Јелка стане причати како је страшно оволела Марка, и како без њега не може живети, и како он за њу не мари, него друге девојке воли.

— Опчини га, баба-Като, — рече Јелка — нека се мени окрене, нека за мном лудује, нека мене успроси, те да пођем за њега, па ћу ти дати један дукат са мога врата.

— Дукат? Зар си тако издашна, лепотице Јелчице? Гле, гле, а нећеш ли се покајати што си ми толико обрекла?

— Ево ти дукат у напред! рече Јелка и извади га из џепа.

— Хо, хо, девојко! А неће ли те бабо или мама грдити можда и тући, ако чују да си ми дала дукат.

— Ја ћу рећи да сам га изгубила — рече Јелка — само ми, молим те, учини да полуди Марко за мном!

— А волиш ли га збиља? — питаше бака.

— Волим га, бако, тако га волим, да бих с њиме пошла у свет, куд год он хоће, да бих с њиме јела и кору сухога хлеба. Само ти учини, да и он мене узволи, и да ме узиште.

— А ако ја учиним, да те он воли још већма можда него што ти њега волиш, па ако он тебе узиште у твојих родитеља, а они те њему не даду, шта ћеш онда?

— Шта ћу онда? А зашто да ме не даду? Ако је Марко сиромах, имам ја мало од деде, а сама сам у оца и мајке, па ће ми и лепа сермија остати; та ти знаш да ми је брат погинȏ у рату.

— А други ти је брат умр̂о од љубави, је ли? Није хтео да дође баба-Кати, да му помогне? Та већ по! Станићеви не држе на врачбину . . . . .

— Махни се тога, баба-Като! Молим те, учини ми што иштем од тебе, па кад будем жена Маркова, а ја ћу ти купити и једну сукњу.

— Гле, гле, та ти си се баш јако заљубила! О, о, како си се заљубила! Па баш га хоћеш? О, о! Сирото рањено голупче, дед' да те баба-Ката извида.

И пође бака асталчићу своме, те извади фијоку где је било савијених ствари: и воштанице са великог бденија, и воска са свеће што гори пред Мајком Божјом и пред Светим Ђурђем, и босиљка из цркве са часнога крста, и тамјана, и разна цвећа и разноврсних биљака, и крпа са кошуља обешењака . . . . Шта ти ту није било!

— А ако ти твоји родитељи не даду да пођеш за њега; шта ћеш онда?

— А зашто да ме не даду?

— Зашто? зашто? То ћеш од њих већ чути; та зар Марко није бојџија и ђидија и венштина!

— Он се поправио, ето одавна се већ више ништа није чуло о њему.

— Али ако чича-Глиша и опет зато не да својој ћерци, да пође за Марка, шта ћеш онда?

— Онда ћу . . . онда ћу . . . , рече Јелка муцајући, . . . онда . . . .

— Но, шта ћеш онда? Хоћеш се убити или ћеш се отровати?

— Нећу; него ћу . . . ускочити за њега; јер ако учиниш да полуди за мном, онда ће ме и његови код куће примити.

— Ускочићеш? Јелчице, а зар то није срамота грдна?

Јелка је гледала преда се и ћутала је као да је нема.

— А? — запита је још један пут баба.

— Шта знам? — рече Јелка кроз плач — кад га страшно волим!

— Лудо девојче — рече бака за себе — како је сад наједаред полудило; а овамо пређе нисам могла да помогнем толиким момцима што су је хтели за жену, ни толиким женама што су је хтеле за снају. Е сад, гле само!

— Чуј ме дакле, девојко, што ћу ти рећи. До пет дана је млади петак. Кад сви полежу, а ти онда устани и отиди у собу са сокака. Тамо ћеш метнути на сто један цреп (жижак), а поред њега чинију са водом. Ево ти, овде су три писма. Једно ћеш писмо изгорети на црепу па ћеш ово рећи, али добро утуви: „Не гори, писмо, не гор'те, речи, већ нека гори Маркова памет!“ Друго ћеш писмо подерати на седам парчета, па ћеш их бацити у чинију, и овако ћеш говорити: „Не тони, писмо, не тон'те, речи, већ нека тоне Маркова памет.“ А треће писмо подери на 77 парчета, па их баци кроз прозор у вис и реци ово: „Не носи, ветре, писмо, не носи речи, већ носи Маркову памет; па нека пође да је тражи; на моме крилу — ту ће је наћи!“ — Затим реци још три пута: „Ој, Марко, где ти је памет?“, па три пута одговори: „Код Јелке која те воли“, па ако ти Марко онда не дође, а ти баба-Кати пљуни у очи! — Јеси ли ме разумела, рањена голубице? Јеси ли утувила што сам ти рекла? Хе?

— Јесам, баба-Като! — рече Јелка — А ако се збуде што желим, никада те нећу заборавити него ћу те лепо наградити.

— Хајд', хајд', — само ради, као што сам ти рекла.

— С Богом, баба-Като!

— С Богом!

И Јелка оде из собе, а кер залаја за њом.

Бака се церила гледајући на свом рапавом длану дукат како се жути и како се светли.

— Тако, тако, само ви плаћајте, а ја ћу вас већ залуђивати. Дукат је већ пао! Е сад треба и од Марка да осигурам себи штошта. Сад ћу отићи Марку, тамо су ми и тако врата увек отворена, — па ћу му рећи да пошље кога Јелкином баби, те да запроси Јелку. Станић му је неће дати, то знам. Е па онда нека на млади петак оде под Јелкин прозор, па кад види да се упали жижак, а он онда нека мотри шта ће Јелка радити, па онда нека се прикаже њојзи, нека јој каже како је воли (макар да је и не воли, нек' јој воли сермију), како је хоће за жену, али њезини родитељи му је не даду, па нека је преклиње да одмах за њим пођe, та чека је друга мајка и други бабајко итд. Јелка ће ускочити — јест Бога ми! — а ја ћу добити сукњу! Хи, хи, хи, хи!« .....

Освануо је и млади петак, а Јелка је поранила и боље него иначе. Та данас ће да

опчини онога који јој је непрестано на памети, та данас ће помоћу Божјом — хоћу рећи помоћу баба-Катином — да умири своју душу која је од толико доба неспокојна, немирна.

Ала и јесте то чудна ствар, кад ко кога страсно оволи, а овај и не шумеља; а да како је тек девојци-лепотици која залуди толики млађани свет, а нађе се по која мушка глава која и не гледа на лепотицу.

Што је год радила Јелка тога дана, све је било наопако. Мајка ју је већ неколико пута карала.

— Море, девојко, а шта је то теби данас? Све то наопако радиш. Баш као да си пореметила памећу!

Јелка је ћутала и није ништа рекла мајци; него се све више и више бунила и још веће забуне чинила.

Мајка је затим ухвати за руку и одведе је у собу, где никога није било.

— Шта је то теби? Таки да ми речеш! Можда имаш што на срцу; па што не кажеш мајци својој? Да коме ћеш, ако мени нећеш? Дедер, Јелчице, исповеди се матери! Боли ли те што?

— Боли ме, нано, па још здраво! — рече Јелка као кроз плач.

— Где то? — запита брижљиво нана.

— Срце ме боли! — рече Јелка.

— Ти мора да си се загледала у каквог момка, е па реци, Јелчице; та и време је већ да се удаш; гле Милица, твоја другарица,

има већ и сина; а Данка се већ удала. Па ко је тај што га волиш? Дедер реци, можда ће се моћи помоћи!

— Нано, ја само са једним могу живети; само ми Марко треба, и нико више!

— Шта? Марко Гавранов? Јес' чула, девојко, од тога неће бити ништа. Марко је вуцибатина, лenштина и „којеко"; то ти бабо никад неће допустити.

— Ал' ја нећу никога другога, па макар седе плела, док сам жива.

— Е, а шта то би с тобом, девојко! Та ти си одбијала толике красне и ваљане момке, а сад си на један пут завртила себи у главу, да мораш имати таког једног вуцибатину!

— Нано, он се поправио. Он је сад већ добар. Ништа се злога не чује више о њему.

— Та он је ваљда притајао своју неваљалу нарав, само да те добије; та већ поручио му је бабо да се он тебе окане, јер ти ниси за њега . . . .

— Шта? Нано, а зашто да му тако што поручује?

— Та била је овде пре пет дана његова тетка, она халајкуша Ана, па те је просила за њега.

Јелка порумени, али не од стида, што јој нана спомену да су је просили, него зато што се обрадовала, да је Марко бацио поглед на њу.

— Он мене воли! Нано, подај ме њему; молим те, преклињем те, нано, само ћу с њиме

срећна бити! — рече и паде нани око врата, плачући као мало дете.

— Е гле сад, баш ако ниси полудела! Та где ти је памет, девојко? А зар сам ја тебе за то одранила, да те сада така вашка изе? А зар не знаш шта је радио чуда по селу? А зар не знаш да је варао толике девојке, и да их после оставио без образа и поштења? Јелка, узми се на ум, и не спомињи више то; изби га себи из главе, а пре свега чувај се да те баба не чује!

— Нано, преклињем те! Молим те, подај ме Марку кад ме проси!

— Ја сам ти већ рекла да од тога неће бити ништа; а ти ако смеш, питај бабу, па ћеш чути и од њега то исто. То би било лепо! Да красних пријатеља што бисмо их добили!

Рече мајка и оде; а Јелка остаде у соби бришући сузе и јецајући.

Ала је чудновато то девојачко срце! Како је сада, а како је било пре. Но, ал' је ваљано и удесио Марко; као канда је учио од малена да заварава девојачка срца; а крај тог је био леп.

Међер би и он са својом просидбом прошао као и други момци. Не би било нужде Јелкиним родитељима, да га одбијају, — одбила би га Јелка сама; ама се дубоко усадио тај лепи Марко у мекану душу Јелкину; ама је тај лепи Марко знао да опчини Јелку, па да само на њега мисли. Како је ојачало срце њезино! Како је пређе доваравала момке, да је просе, те их је после одбијала, а како

сада моли и приклиње да је даду ономе који је без њеног доваравања дошао, да је проси. . . . . Јелка, како си сада стална; камо среће, да си така и пре била, да се ниси са момцима титрала . . . .

— Само да се испуне баба-Катине речи! — рече тихо Јелка. — Само сад да погоди!

---

*

Кад је било десет сахата у вече, а Марко Гавранов седне са још два највернија друга на кола, јер је седео на другом крају села, па ти истера кола из авлије.

Мајка га је испратила. „С Богом, сине, и срећан био!“ — зачу се благослов матере што се поносила таким сином, за кога се отимају девојке.

— Кад не да лепо, даће је ружно! Нека знају и Станићеви шта је то срамота. Доста су је знали Гавранови! —

Јури Марко као бесомучан кроз село, где се овде онде види свећица да гори; али је већином већ све позаспало. Кад је био близу Јелкине куће, а он заустави коње баш под зидинама што су преко пута од Јелкине куће.

У соби са сокака још не беше светлости, а баба-Ката му је рекла да ће у тој соби бити Јелка.

Чека Марко да се запали жижак, али жишка ни од корова.

— Да мени је како годпреварила? — рече Марко својим друговима.

— Бре, нећу јој се захвалити! Још је нема. — Можда још не чмавају? Ала ће се и пробудити сутра поштени чича-Глиша, па ће видети да му нема ћерце. Ала, баш ће да се заплаче, баш ће да се удари руком по образи. Чекај се само, чича-Глишо; та знаш ти добро како си рекô да мој бабо не мож' бити кмет, што је позната распикућа, и што је осам дана био затворен! Да видимо и твоју срамоту . . . . . Ал' још је нема! Да се није предомислила? Бре, муку јој, неће ни она добро проћи, ако са предомисли. Изнећу је ја већ на пазар.

Чека Марко да се жижак појави, али жишка још никако нема.

Хајде нека чека, а ми да уђемо у авлију чича-Глишину и у кућу, да видимо мисли ли Јелка да послуша баба-Кату, мисли ли да учини оно што је слушала и што ће је осрамотити пред читавим селом.

Пред кућом лежи чича-Глиша, па спава. Тако ти мирно спава, као да му не прети никаква опасност поштењу дома његовога. Чиста је душа у чича-Глише, читавог свог века није ништа учинио што би му гризло савест. Поштовао је Бога и људе. Чинио је вавек своју дужност, као прави човек. Своје је чувао и бранио, и за туђим се није отимао. Зато је и њега поштовало читаво село, те га је увек одликовало, изабрав га за општинског кмета. Своју ћерку Јелку волео је, као

своју душу, чувô ју је као зеницу своју, није јој никад опоре речи рекао; а од кад је нарасла, није је никад гонио, да се против своје воље уда, ма да му се чинило да је грехота што се Јелка тако титрала са момцима, него јој је оставио на вољу, да себи бира младожењу; та он није хтео са својом ћерком да тргује, као што то данас бива међу неком господом.

Данас у вече је први пут карао Јелку, кад му је нана рекла да је Јелка полудела за Марком.

— Ти знаш, девојко — говорио је — да сам те ја волô, и да те волим више него себе; ти знаш да сам ја твоју вољу поштовао, па бих ти и сад поштовао вољу, да си разумна. Ал' то је срамота пред Богом и пред људима, да те сада дам за таког момка, који је познат по читавом селу као неваљалац. Та није ли просио и Милку брат-Мањину, па му је нису дали. А Милка није тако лепа, као ти; — а и поштење им није веће од нашег. Е сад ти хоћеш да ја будем гори од брат-Мање, а овамо нећу да буде нико бољи од мене у читавом селу. Окај се таких мисли, и изби тога лупежа себи из главе, ако хоћеш да те бабо не омрзи.

Нана је седела на банку скрштеним рукама, а слушала је како чича-Глиша светује ћерку, а Јелка је седела поред нане, па је гледала преда се и ћутала.

— Ето — настави чича-Глиша — и јуче је била овде снаја Које Мајиновог, па је пи-

тала по трећи пут већ хоћеш ли да пођеш за Коју? Реци да хоћеш, и ја ћу те намах благословити, ма да је Која сиромах човек, али је поштен, што читаво село зна.

— Ја нећу Коју — рече Јелка тужно, — ако ме не даш Марку, а ја ћу седе плести, док сам жива!

— Ти си једна луда и неваљала девојка — рече чича-Глиша и устаде са столице. — Ја те нећу ни за кога гонити; ради што хоћеш; али Маркова нећеш бити, док сам ја жив. Јеси ли ме разумела? И да ми га никад више ниси споменула! Гле ти њезина посла. То би лепо било! рече, и оде пред кућу да спава, где му је обично постеља, чим наступе блаже пролећне ноћи.

— Ето, сад си чула и бабину реч, — рече јој нана — сад си га већ расрдила.

— Шта знам, кад га волим тако да не могу без њега живети. Све о њему мислим: све ми је он пред очима, као канда ме је опчинио!

— Та то је можно од таког лупежа; — рече нана, па онда дода за себе: — Мораћу одмах сутра баба-Кати, можда ће она знати лека против оваке луде љубави.

Легла је већ и нана, а Јелка оде у своју одајицу, да такођер легне.

И угаси Јелка свећу, па се баци обучена на постељу.

Мислила је и мислила шта ће да ради. Све јој се чинило, као да јој неко говори, како нема тако лепог момка под небом, како

нема таких лепих очију у царевини, како нема таких лепих бркова и усана у читавој Србадији. Пред душом њезином стајао је све тај лепи Марко, па јој се чинило да је лепши него што је до сад био.

Подиже се Јелка са постеље, већ се упутила у собу са сокака, да дочара свога Марка, кад ал' у ноћној тишини, а она чује дисање своје нане.

Препане се и застане. Заболи је срце, помисли на страшан грех што га хоће да учини. Помисли на свога бабу коме у поштењу оседеше власи, па зар сада да га осрамоти његова кћи коју је он волео више него себе.

Јелка се тргла натраг. Паде опет на постељу, затвори ципом очи, само да га не види, тог лепог Марка, што јој је све лепши и лепши, све узоритији и дичнији. Али је све бадава: дубоко је урезана у њезину душу Маркова слика, и што она јаче затвара очи, све се то јаче светли Марков лик пред њезином душом . . . .

. . . .

— Јес' чуо, Марко — рече један друг, — мени је већ додијало чекајући, а чини ми се да се лепотица предомислила.

— Хајдемо кући! — дода и други друг.

— Па баш велите да идемо? — запита тихо Марко, као канда се стидео и пред друговима својим, што је насео, и што је доваран био бамбадава.

— Е, па хајдемо! — рече Марко, седе на кола и узе већ узде у руке и диже бич, да потера коње.

У том погледа још једаред на Јелкине прозоре, као канда је тиме хтео рећи: Чекај се само, платићеш ти то! Ал' у тај мах се засветли у Јелкиној соби...

— Ево је! — рече брзо Марко, и скочи са кола. — Моја је, моја је! — стане Марко кликтати, стојећи уз кола и гледајући на прозоре Јелкине, а чекајући да види хоће ли Јелка отворити прозоре, као што му је рекла баба-Ката.

У том чекању прође неколико тренутака; једва се једаред отворе прозори Јелкини, кроз које Јелка баци подерану хартију, оно треће писмо, а до момака допреше гласи са Јелкиних усана:

— Не носи, ветре, писмо, не носи речи, већ носи памет Маркову, па нека пође, нека је тражи, на моме крилу, ту ће је наћи!

Дрхтао је Јелкин глас, док је то изговорила, као канда је стрепела од страхоте ових речи, ако се обистине.

Марко се примаче прозору, али тако да га Јелка није видела.

— Ој, Марко, где ти је памет?.... Код Јелке која те воли!.... говорила је Јелка, а слуша је Марко.

— Јелка, душо моја — рече сад Марко, приказујући се Јелци на прозору.

Јелка се трже, поплаши се од тог гласа, чинило јој се, као да је то глас каког не-

чистог духа, хтела је да побегне, да пробуди и нану и бабу, да је сачувају од тог страшног гласа; али она не може даље, но само до врата: страшан је то глас био, али је дивота слушати га.

— Јелка, анђеле мој! Што бежиш од мене? Та ја сам, Марко. Зар се ти мене бојиш?

Као какав сладак отров падаху ове речи на Јелкино срце, као отров што слашћу својом најпре загреје човека, те да полуди од милине, а после га опије, да се стропошта и погине од његове самртне силе.

И Јелкино се срце разгреје; било је тако снажно, тако брзо, е мислиш хоће да искочи из оних дивних груди Јелкиних.

— А, ти си Марко? — рече дршћући Јелка. — А од куд тебе сада овде?

— Ти си ме занела, Јелка, те немам мира и немам сна, па идем по селу као без главе.... А што ми не дођеш ближе, Јелка?

Светлост са жишка пала је на лице Марково. Јелка га погледа, ал' очи Маркове тако су је лепо молиле, да је она и нехотице дошла до прозора.

Марко ти сад пружи руку у собу, загрли Јелку, примакне јој се, и удари јој пољубац на усне . . . .

Јелка се опила. Срце је њено препуно милине; та што је толико љубила, ето то је сада постигла: Марко је воли, Марко је љуби — и она је срећна.

Наслонила је ону своју лепу главу на Марково раме, а Марко јој говори:

— Волиш ли ме, Јелка? Ја те јако волим! Хајде, Јелка, са мном! Хајде, Јелка, тебе друга мајка чека! Хајде, Јелка, тако ти блаженства што те чека на мом дому, што те чека у наручју моме!

Превари се Јелка, ујела је гуја, па се извије из Маркова загрљаја и завеже кошуље своје; а све ради као да не зна за се.

Дочека је мушка рука Маркова, па је даде својим верним друговима. Метнуше је на кола и одоше с њоме певајући, а остадоше двори Јелкина бабајка, а без Јелке, без поштења . . . .
. . . .

Код Маркове тета-Ане било је већ спремљено, да дочекају Јелку ускочницу.

Предаде је Марко тети, а он оде са другови своји, да се веселе уз вино и гајде на дому своме.

Свира Јеца, хоће да полуди, тече вино... а момци се подгрејаше баш ваљано, певајући до беле зоре. —

Кад је Јелкина мајка уранила, и кад је прошла кроз малу одајицу Јелкину, па кад је вид'ла да јој нема Јелке, помисли да је Јелка уранила, те отишла на воду.

Ал' кад је мајка ушла у собу са сокака, па је видела где жижак тиња, тек што не издане, онда се препане јако. Приђе ближе столу, спази поред жишка пепео од хартије, види у чинији парчета од хартије, па онда

отворен орман и отворен прозор . . . . Као муња пролети јој кроз главу страшна нека мисао; она врисне и полети пред кућу, где је спавао чича-Глиша.

Од вриска наниног тргне се чича-Глиша, да чује како нана запева и како кукавна нариче, јецајући:

— Устани, бабо, жалосно ти спавање; устани, да видиш како те је ћерка осрамотила! Устани, бабо, — Јелке ти нема, погази ти образ и поштење!

— Шта то би? — запита старац чудноватим погледом.

— Јелка ти је ускочила! — врисне мајка.

Чича-Глиша се удари руком по образима, па ти се горко заплаче, а кроз плач закука:

— Аох, Јелка, што ме осрамоти? Што ме уби усред срца жива?

Плаче старац, — та њему се једним махом испразни срце, та њему је преко ноћ ишчупана сва радост његова; — кука мајка за несрећном ћерком:

— Зашто, Јелка, да од Бога нађеш? Зар те је мајка за то одгојила, зар те је мајка за то одранила? Куку, ћери, је л' то моја хвала. Ух, грехоте!....

Од то доба прошло је две и по године, а дан по дан, па је дошао и Бадњи дан.

„Земља се смрзла, е мислиш да је само камење, а веје снег, како Бог хоће.“

„Баш ти је леп Бадњи дан, а ваљда нема лепшег Божића, него кад се рече, да је дошô на „белом коњу“.

„Све ти се то, и мало и велико, спрема да проведе благе дане, и да буде весело. Благо оној кући, где је весело на Бадњи дан!“. . .

На оном истом месту, на банку код пећи у баба-Катиној соби, где је Јелка пре две и по године чекала баку, да јој даде чини, да опчини Марка, — на том истом месту седела је сада Јелка, па је ронила сузе, те се слевају на њезино чедо што држи на криоцу своме.

Жалостан је њојзи Бадњи дан, жалосна јој мајка!

Баба-Ката уђе сад у собу и приђе Јелци. Јелка је погледа, као да је хтела питати: Но, шта је, бако; носиш ли ми спаса?

— Ти си се, рано, морала родити у зао час. Нема ништа од свега што сам мислила. Госпођа сенаторовица у *... нашла је већ дојкињу, и то неку Мацарицу, па је са њоме задовољна, те неће да је отпусти. Баш си бамбадава дала форинту сребра пандуру, да се распита. Сад је баш стигô натраг из *... па је тај глас донео. А ја ти, Богме, сада не знам другог места, док сама не одем у варош, а то сад не могу, јер је страшна зима.

— Шта ћу сад? — уздане Јелка.

— Бога ми, ја не знам! — рече бака; та да ти хоћеш мене да послушаш, ја бих ти знала помоћи, е, ал’ кад ти нећеш, ја ти не могу шта!

— Ако Бога знаш, бако, немој ми више никад спомињати ту помоћ. Знаш ли да ме гроза хвата, кад помислим на нове грехе; та зар ми није доста и тежак и овај грех што га на души носим!

— Како знаш, рано! — рече бака, па онда настави смешећи се ђаволски: — Ја кô велим, где један грех, ту мож' доћи и други, и трећи и десети; а ти си лепа, још лепша него што си пређе била, па што би се патила, кад би могла господски живети!

Јелка плане: — Баба-Като, не спомињи ми више то; зар хоћеш да ме уваљаш у ново зло, у горе и црње, него...

— Гле, гле само; да те уваљам у ново зло? А зар сам те ја уваљала у ово зло? А зар ниси ти сама дошла баба-Кати, да ти даде чини? Хоћеш ли ваљда мене да кривиш? Нисам ли те тако послужила, као што си хтела? Хоћеш ли тиме да ми захвалиш, што сам те усред циче зиме са сокака примила под мој кров, да са својим дететом не скапаш од зиме?

— Опрости ми, опрости ми, баба-Като, — рече Јелка плачући. — Нисам те хтела увредити!

— И мислим да ме и не смеш вређати! — рече бака, па онда помисли: Та већ превићеш ми се за руком, голубице; ако не данас а оно сутра, ако не сутра а оно прексутра. Но онда рече гласно: — Ја сад идем у село, да нешто пазарим; а ти чувај кућу, Јелка!

Оде бака, а остаде Јелка сама са својим дететом, што јој спава на криоцу, као какво анђелче.

Јелка се спусти своме детету и пољуби га ватрено.

— Чедо моје, невинашце моје, тешко теби, жалосна ти мајка!

Па ти опет бризне у плач; а плакала је дуго и горко.....

Ви ћете можда питати: А од куд Јелка код баба-Кате, што није код свога Марка, што није у свекровој кући, зашто плаче и јеца на благ дан? — Е, све ћу вам казати. — Кад је Јелка ускочила за Марка, одмах се стала страшно кајати; али је кајање касно било. Можда би она поручивала мајци својој, да би се радо кући вратила, те да не зна село ништа о њезиној срамоти, али су Маркови родитељи на брзо растелалили по селу — особито је телалила тета Маркова, Ана, те тако мајка Јелкина није ни покушавала да ућутка читаву ствар и да се Јелка врати кући, па онда макар лепо и поштено пошла за Марка.

Кад се Јелка венчала са Марком, онда је чича-Глиша био готово ван себе од чуда и срамоте, — онда се заклео: „Бог да ме убије — говорио је — проклет био за навеки ако јој икад опростим, и ако јој оставим и једну пребијену мангуру!“

И тај завет чича-Глишин прочуо се по селу, па је дошао до ушију Марковом баби, Јелкином свекру. Марков бабо се надао, да

ће Јелка, кад тад, доћи до своје сермије, па је зато допустио Марку да' је доведе. Ал' кад је чуо онакав завет чича-Глишин, е онда је настало паћеничко доба за сироту Јелку.

Свекар и свекрва јој додијаху њиховим карањем и псовањем. Не беше дана, да је не нагрдише, да јој не пребациваху срамоту ускочничку.

Сирота Јелка је морала трпети, јер је сама крива, што је то тако дошло.

Кад је дошло доба радње, морала је радити са надничарима упоредо, ма да се на дому баба свога није научила толикој радњи. Па је и то трпела, та сама је крива, та сама је крива што је то тако дошло.

Њезин Марко, он се није ни обзирао на Јелку, он је постигао своју цел, постао је њезин господар, па је сада стао живети по своме ћефу. Чинило му се да је доста морао живети лепо и поштено, док Јелку није задобио, па је сад рад да накнади оно што је пропустио. Те тако Марко постаде после венчања још већа пијаница и бојџија, још већа ђидија, него што је и пре био.

Јелка је родила Марку мушко дете, родила му је сина, па је мислила да ће се сад бар Марко вратити домаћем поштењу; али се преварила јако, јер Марко није био никад већа скитница него онда. Како је био леп, све му је ишло од руке. Што је год себи увртео у главу, то је морао постићи.

Сирота Јелка била је на живим мукама, а кукала је и јадиковала онде, где је нико

није видео. Колико је пута помислила да га остави, да оде из те неваљале куће? Али сиротица није знала куда ће?

Али ће Јелка још веће срамоте да доживи од свога Марка. Једног дана, чини ми се да је био Св. Никола, а по селу се разнесе глас, како је Анта Војинов осветио своју сеју, што је гвозденим вилама ударио Марка по глави и како му је страшно пробио главу.

Чује то и Јелка, па као без душе одлети до рањеног Марка. Кад га је видела у крви и несвести, она ти врисне, мислиш да ју је гуја ујела, јер га је још једнако волела, ма да је толико трпела; а волела га је још у толико више, што је мислила да ће тако Марка одвратити од његових недела.

Марко је лежао у својој крви, а Јелка му пере рану, па све кука:

— Зашто, Анто, зашто га удари? Што ме уцвели, тужну и несрећну?

За по часа Марко је — изда'но, пошто је још један пут отворио очи и погледао Јелку, што му пере крв са лица и што му рану превија . . .

Јелка је била црна своме свекру и свекрви. На њој су хтели да искале своје срце, што им је Марко убијен; она им је била крива, што Марка немају.

Од Светог Николе па до Туцин дана, то је био један читав век патње за кукавну Јелку.

Орјатски свекар није знао шта ради, није знао како ће да утиша бол за Марком, него је тукô Јелку немилице и без срца.

Кад је Јелкина жива мука достигла свој вршак, кад већ више није могла трпети, а она ти се баш на Туцин дан пред ноћ са својим дететом украде из куће свекрове, и пође, и сама није знала куда?

Дрхтала је у читавом телу од зиме, а дете јој плаче у наручу њезиноме.

Ишла је из сокака у сокак, као канда је пореметила памећу.

И у тој невољи својој сећала се својих девојачких дана, сећала се свога девовања, царовања, сећала се свога бабе и своје нане, па још јаче стане јецати.

У један мах хтеде да се упути дому баба свога, па да му падне пред ноге, и да га сузама својим, сузама његове кћери, моли за опроштај: да му пружи унуче његово, те да га и оно својим невиним плачем моли за очински опроштај греха за своју несрећну мајку.

Али јој се учини, као да чује дршћући глас свога бабе, где се куне:

„Бог да ме убије! Проклет био, ако јој икад опростим!"

Ишла је сиротица Јелка све даље и даље, а пред душом јој се шарају слике из њезиних прошлих дана, како се титрала са момцима, како их је, као просиоце, одбијала, како се укопистила да је мора Марко оволети, како се и сама заљубила у Марка, како је после тражила чини, да опчини Марка... Камо среће, а није отишла баба-Кати.

Дошла је до излаза и сад већ нема куда. Тужним погледом окрене се селу и — спази баба-Катину олупану кућицу, на којој се није ништа изменило, од како је била последњи пут у њој.

Ту јој се учини, да ће наћи ма и за време кућишта и заклона, те се упути онамо, од куда је понела чини, да опчини Марка....

Баба-Ката ју је примила, — та она је паметна, и увек зна шта ради, и ено смо је видели, како се стара да нађе каквог места, каквог уточишта за Јелку.

А видели смо и Јелку са својим чедом на банку код пећи, како га љуби:

— Чедо моје, невинашце моје, тешко теби, жалосна ти мајка! —

Нема ти ништа дивнијега од мајчиног срца! Како је Јелкина мајка кукала и јадиковала за својом Јелком, како је боловала за својом несрећном ћерком, — то сам Бог зна и она мати, што је тако несрећна, као и Јелкина мати.

По хиљаду пута је њезино срце опраштало Јелци, — кад је год чула како се пати сиротица Јелка, како је гоне и злостављају и како каје своје грехе. Хиљаду пута је већ јуришала својим материнским плачем, својим материнским јаукањем на срце свога човека, нашег чича-Глише; али јој је сваки јуриш ударио на чврсто срце чича-Глишино,

на срце Србиново, коме је све и сва најпре поштење.

Усукала се сирота нана, мислиш да од две и по године није ни хлеба окусила; једва ћеш је познати.

Колико је пута говорила своме човеку, да је по слузи Андрији поручила Јелци, да дође кући, те да се опрости својих живих мука; само да види шта ће чича-Глиша на то рећи. Али се чича-Глиша на то увек тако разјарио, да је мати Јелкина морала чувати се таке шале.

Кад је Јелкина нана чула за убиство Марково, и кад је чула како тек сада пати Јелка, њезино рођено дете, она је наумила да силом упитоми чича-Глишу, наумила је да га силом измири са Јелком.

— Та ја видех да остају при речи својој, та ја видех тврду веру, али овога још није било у свету! — тако је говорила нана себи. — Али морам га ја прекрхати, па ма ме главе стало, ма га одмах оставила, као одсечено стабло. Не могу ти ја трпети, да се она потуца од немила до недрага!

И мајка је знала удесити читаву ствар, те је пре свега изаслала слугу Андрију, да распита где је Јелка сада, па кад је нађе, да јој рече да до вече дође баби на опроштај; а затим је стала говорити чича-Глиши, који је дошао из цркве, како је данас благ дан, па како су сами, самохрани, како је то са свим друкче било, кад им деца беху мала.

Чича-Глиша ју је слушао, али је ћутао. Нана је приметила на лицу му, да је данас блаже расположен него иначе, јер ју је пустио да спомиње децу поименце.

Али и јесте била нека свечана збиља на лицу чича-Глишином; та он је долазио сад баш из свете цркве; а у цркви је говорио честити млади свештеник о Христу Спаситељу, који је дошао на земљу да спасе читав род људски од греха и који је из превелике љубави своје према човештву претрпео и смрт на крсту ради људског спасења, који је пролио своју крв, молећи се своме небесном оцу: „Опрости им Боже, јер не знају шта раде!“.

Чича-Глиша је слушао те речи млада свештеника са пажњом, па му паде и нехотице на ум грех његове кћери, па му се некакако учини да би требао и он да има љубави према грешнику, као и Христос што ју је имао, па му се учини да му неко у душу шапуће: „Опрости јој, јер није знала шта је радила!“

Са таким душевним расположајем дошао је чича-Глиша кући. Нана, и опет материно око, примети да је данашњи дан најзгоднији за опроштај, па ти се лагано приближи чича-Глиши, погледа га милостивим мајчиним погледом и рече му тихо:

— Опрости јој!

Чича-Глиша се чисто стресе, тако га је дирнула материна реч, и да је у том тренутку Јелка са својим детенцетом ушла случајно у

собу, чича-Глиша не би могао, а да не опрости; али овако се брзо ослободи мајчиног милостивог погледа.

— Не, не, — рече жалосним гласом, али не опоро, као до сад; — ја јој не могу опростити! Окај се, жено, тога посла! Зар хоћеш да погазим своју веру што сам је себи задао! Махни се, жено, и поштуј ми данашњи благ дан! — Нана је ћутала, јер није хтела навађивањем својим да га можда разјари. Доста јој је било, што га је видела да је мекана расположаја.

Једва је после подне дошао Андрија кући. Брижљива мајка притрчи му на сусрет, да га запита је ли је нашао, да му каже да ништа не говори баби.

Андрија јој с радосним лицем рече да ју је нашао, и да је код баба-Кате; али — рече — да Јелка не сме баби на очи.

— Отићи ћеш ти по њу до вече! — рече мајка, радујући се у напред дивноме тренутку, што ће да јој врати дому њезиноме мир и срећу.

Кад се смркло, а нана ти поспе сламу по кући и унесе бадњак.

Сели су вечерати, чича и баба. Једно ти је тужније изгледало од другога. Мајка се забринула, да Јелка како год не буде тврдоглава у својој несрећи, па да се како год не промаши данашњи благ дан....

— А што Андрија не дође да вечера? — запита домаћин.

— Сад ће доћи; послала сам га само у комшилук! — одговори домаћица, а све погледа на врата, кад ће се отворити, и кад ће Јелка са Андријом доћи.

Ћути чича, ћути нана.

И сад се отворе врата, а — Андрија ступи сам у собу с озбиљним лицем. Нана га погледи и презне сва.

— Неће да дође! — помисли у себи; тешко њојзи сиротици.

— Седи, Андрија, па вечерај! — рече чича-Глиша; и Андрија седне, а не погледа у нану.

Нана хоће да свисне од туге, а не сме да запита пред бабом за Јелку, шта је, зашто није дошла?

Усред своје туге скочи мајка са столице, врисне и полети вратима.

Јелка је лагано отворила врата, и са својим чедом улазила је у собу гледајући у земљу преда се.

— Јелка, дете моје! — врисну мајка, и полете своме детету и унучету.

Чича-Глиша се сав стресао, тако га је мајчин врисак дирнуо; али зато опет намршти чело.

Андрија се повуче натраг да гледа и да плаче.

— Бабо, слатки бабо! — врисне сад и Јелка и баци се пред њиме на колена држећи своје дете на рукама!

Јеца мајка — плаче и Јелка, кад ал' коринђаши стану на пољу појати:

„Слава во вишњих Богу!

„Воспјевајте људије!

„Днес Христос раждајетсја . . . . .

. . . .

— Кћери, несрећна кћери моја! — заплаче се чича-Глиша — Бог да ти опрости!....

. . . .

Весело је Божић освануо мајци Јелкиној; јер је добила натраг своју кћер; весео је Божић освануо и чича-Глиши, јер је опростио кћери својој, те да и њему Бог опрости дугове његове; весео је Божић освануо и Јелци, јер је нашла себи оца и мајку, а детету своме деду и бабу!

Само је баба-Кати невесео Божић освануо, јер се преварила у рачуну.....

* * *

Пре три недеље дана добијем од чича-Глише поруку и лимун, да му дођем у сватове његовој кћери Јелци.

Која Мајинов, што је Јелку још девојком просио, запроси Јелку удовицу. Која није био ружан, али вредан; то све село зна.

Чича-Глиша пристане, па му даде своју кћер, али да мора доћи њему у кућу. Која је сиромашак, та и тако нема свога газдашага, па што не би? Нана је на све то пристала срцем и душом.

А Јелка? Као што је слика Маркова избрисала из њезине душе све момке, тако је хтела да јој Која избрише из душе њезину жалосну прошлост; те зато пође за њега.

И тако ћу бар моћи попевати:

„И око и чело,
Све вам било весело, весело!“. . . .

ИЗДАЊА СРПСКЕ КЊИЖЕВНЕ ЗАДРУГЕ

I коло (1892)

1. Живот и Прикљученија Димитрија Обрадовића, свеска I, за штампу приредио и предговор написао Ж. Поповић. Цена . . 2 дин.
2. С мора и са Сува, црте др. Милана Јовановића. Цена . . . 2 дин.
3. Даворје, Ј. С. Поповића, за штампу приредио и речник и предговор написао Љубомир Стојановић. Цена. . . . . 2 дин.
4. Баконља Фра-Брне, написао Симо Матавуљ; с речником и предговором Љуб. Јовановића. Цена . . . . 3 дин.
5. Драматски Списи Косте Трифковића, свеска I, за штампу приредио и предговор написао Данило А. Живаљевић. Цена . . . . 2 дин.
6. Истинска Служба, написао И. Н. Потапенко, превео М. Ђ. Милићевић. Цена . . . . 2 дин.
7. Историја Српскога Народа с погледом на историју суседних Хрвата и Бугара, написали Љуб. Ковачевић и Љуб. Јовановић, свеска I. Цена . . . . 2 дин.

II коло (1893)

8. Живот и Прикљученија Димитрија Обрадовића, свеска II, за штампу приредио и поговор и речник написао Ж. Поповић. Цена 2 дин.
9. Мемоари Проте Матије Ненадовића, за штампу приредио и предговор, регистре и речник написао Љубомир Ковачевић. Цена . . . 4 дин.
10. Два Идола, написао Богобој Атанацковић, за штампу приредио и предговор написао Андра Гавриловић. Цена . . . . 3 дин.
11. Камено Доба, написао Јован Жујовић. Цена . . . . 3 дин.
12. Прве Жртве, приповетка из српске прошлости, написао Андра Гавриловић. Цена . . . . 2 дин.
13. Из Природе, мањи списи др. Јосифа Панчића, за штампу приредио и предговор написао Ж. Живановић. Цена . . . . 3 дин.
14. С Француског Парнаса, преводи Владимира М. Јовановића. Цена . . . . 3 дин.

III коло (1894)

15. Антологија Дубровачке Лирике, за штампу приредио и предговор и речник написао Милан Решетар. Цена . . . . 2 дин.
16. Тамо амо по Истоку, црте др. Милана Јовановића, с речником и с картом Индиског Океана и околних земаља. Цена . . . . . . 3 дин.
17. Песме Јована Илића, за штампу приредио Љуб. Стојановић. Цена . . . . 3 дин.
18. Драматски Списи, Косте Трифковића, свеска II, за штампу приредио и предговор написао Дан. А. Живаљевић. Цена . . . . 2 дин.
19. Воденица на Флоси, написао Џорџ Елиот, превео с енглескога Андра Николић, свеска I. Цена . . . . 3 дин.
20. Воденица на Флоси, написао Џорџ Елиот, превео с енглескога Андра Николић, свеска II. Цена . . . . 3 дин.
21. Историја Српскога Народа, с погледом на историју суседних Хрвата и Бугара, написали Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић, свеска II. Цена . . . . 2 дин.

Свако засебно коло књига може се добити преко повереника или непосредно од Управе Српске Књижевне Задруге по цену од 10 динара.